МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему: **ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ШКОЛЯРІВ МОЛОДШИХ КЛАСІВ ЗА УМОВ КОНФЛІКТНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН**

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.0533
спеціальності 053 Психологія
освітньої програми: 053 - Психологія
Гладун Артем Леонідович
Керівник: к. психол. н., доц. Железнякова Ю.В.
Рецензент: к. психол. н., доц. Грандт В.В.

Запоріжжя 2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 – «Психологія»
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к. психол. н., доцент Н.О. Губа

«___»_____2024 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Гладун Артему Леонідовичу

1. Тема роботи Особливості психологічного супроводу школярів молодших класів за умов конфліктних взаємовідносин

керівник роботи Железнякова Ю.В., к. психол. н., доц. кафедри психології

затверджені наказом ЗНУ від «24» 09 2024 року № 1447-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: провести теоретико-методологічний аналіз літератури з питань умов конфліктних взаємовідносин школярів молодших класів, конкретизувати поняття «конфліктні взаємовідносини» в контексті адаптації молодших школярів до шкільного життя, проаналізувати існуючі методики психологічного супроводу школярів молодших класів, обрати методи для виявлення та оцінки ймовірних конфліктів в яких знаходяться школярі молодших класів, виявити особливості протікання таких конфліктних взаємин, розробити дієві рекомендації стосовно програми психологічної підтримки школярів, що знаходяться у конфліктних взаємовідносинах.

5. Перелік графічного матеріалу: 4 таблиці, 4 рисунка.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Железнякова Ю.В., доцент		
Розділ 1	Железнякова Ю.В., доцент		
Розділ 2	Железнякова Ю.В., доцент		
Розділ 3	Железнякова Ю.В., доцент		
Висновки	Железнякова Ю.В., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-березень 2024 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2024 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2024 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	червень-липень 2024 р.	Виконано
5	Робота над третім розділом	вересень 2024 р.	Виконано
6	Написання висновків	жовтень 2024 р.	Виконано
7	Передзахист	листопад 2024 р.	Виконано
8	Нормоконтроль	листопад 2024 р.	Виконано

Студент _____ А.Л. Гладун

Керівник роботи _____ Ю.В. Железнякова

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О.М. Гредінарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 126 сторінок, 4 рисунка, 4 таблиці, 87 джерел, 1 додаток.

Об’єкт дослідження: конфліктні взаємовідносини як психологічний феномен.

Предмет дослідження: особливості психологічного супроводу школярів молодших класів за умов конфліктних взаємовідносин з однокласниками.

Мета дослідження: виявити особливості виникнення та протікання конфліктних взаємовідношень школярів молодших класів в системі «учень-учень», що заважають адаптації дітей у шкільному середовищі, спираючись на емпіричні дані розробити дієві рекомендації стосовно програми психологічної підтримки школярів, що знаходяться у конфліктних взаємовідносинах між собою.

Гіпотеза дослідження: конфліктні відносини в початковій школі негативно впливають на адаптацію учнів, що вимагає психологічної підтримки. Спеціальні програми, спрямовані на формування у молодших школярів здатності долати конфлікти, можуть забезпечити ефективну адаптацію, запобігаючи станам зниження активності або надмірної, але непродуктивної активності.

Методи дослідження: теоретичні (аналіз сучасного стану обраної проблеми, систематизація та узагальнення наукової літератури з проблеми дослідження), емпіричні (тестування за психодіагностичними методиками), математико-статистичні методи обробки експериментальних даних (кількісний і якісний аналіз результатів дослідження, описова статистика).

Наукова новизна: уточнено зміст поняття «конфліктні взаємовідносини» в контексті адаптації молодших школярів до шкільного життя; виявлено рівні активності учнів внаслідок конфліктних взаємин, що виникають у молодших школярів у процесі взаємодії; розроблено змістовні рекомендації щодо програми психологічної підтримки молодших школярів у подоланні конфліктних взаємин.

Результати дослідження можуть бути використанні шкільними психологами та вчителями молодших класів з метою вдосконалення конструктивної взаємодії з молодшими школярами з метою оптимізації їх активності внаслідок подолання конфліктних взаємин.

КОНФЛІКТНІ ВЗАЄМОВІДНОСИНИ, МОЛОДШІ ШКОЛЯРІ, АДАПТАЦІЯ, ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА, ПРОГРАМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ.

SUMMARY

Hladun A. L. Features of psychological support of younger schoolchildren in the conditions of conflict relationships.

Master’s qualification work: 126 pages, 4 figures, 4 tables, 87 sources, 1 appendix

Object of research: conflict relationships as a psychological phenomenon.

Subject of research: features of psychological support for younger students in the context of conflictual interactions with classmates.

The purpose of the research: to identify the specific features of the emergence and development of conflictual interactions among younger school students in the "student-student" system, which hinder the children's adaptation to the school environment. Based on empirical data, to develop effective recommendations for a program of psychological support for students who are in conflictual interactions with each other.

The hypothesis of the research: conflict relations in elementary school negatively affect the adaptation of students, which requires psychological support. Special programs aimed at forming in younger schoolchildren the ability to overcome conflicts can ensure effective adaptation, preventing states of reduced activity or excessive but unproductive activity.

Research methods: theoretical (analysis of the current state of the chosen problem, systematization and generalization of scientific literature on the problem of research), empirical (testing using psychodynamic methods), mathematical-statistical methods of processing experimental data (quantitative and qualitative analysis of research results, descriptive statistics).

A scientific innovation: the meaning of the concept "conflictual interactions" is refined in the context of younger students' adaptation to school life; the levels of students' activity as a result of conflictual interactions that arise in younger students in the process of interaction are revealed; substantive recommendations

regarding a program of psychological support for younger students in overcoming conflictual relationships are developed.

Research results can be used used by school psychologists and teachers of younger grades to improve constructive interaction with younger students with the aim of optimizing their activity as a result of overcoming conflictual relationships.

CONFLICTUAL RELATIONSHIPS, YOUNGER SCHOOL STUDENTS, ADAPTATION, PSYCHOLOGICAL SUPPORT, PROGRAM OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT.

ЗМІСТ

ВСТУП 8
РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНФЛІКТНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ 12
1.1. Теоретичний аналіз наукових підходів до визначення поняття «конфліктні відносини» 12
1.2. Специфіка конфліктів у молодшому шкільному віці 23
1.3. Особливості психологічного впливу конфліктних взаємовідносин на дітей молодшого шкільного віку 38
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ШКОЛЯРІВ МОЛОДШИХ КЛАСІВ ЗА УМОВ КОНФЛІКТНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН 48
2.1. Сучасні теоретичні засади психологічної підтримки молодших школярів у подоланні конфліктних взаємин 48
2.2. Роль психологічного супроводу у формуванні особистості школяра 64
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ШКОЛЯРІВ МОЛОДШИХ КЛАСІВ ЗА УМОВ КОНФЛІКТНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН 84
3.1. Етапи організації дослідження психологічної підтримки молодших школярів у подоланні конфліктних взаємин 84
3.2. Вплив конфліктних взаємин на адаптивність до навчальної діяльності молодших школярів 93
3.3. Особливості психологічного супроводу школярів молодших класів за умов конфліктних взаємовідносин 103
ВИСНОВКИ 115
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 118
ДОДАТОК А 127

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасному світі, де динамічні зміни та зростаюча складність соціального середовища стають нормою, особливо гостро постає питання адаптації дітей до шкільного життя. Ситуація значно ускладняються умовами воєнного стану в країні. Перший період шкільного навчання, зокрема молодших класів, є визначальним для становлення особистості дитини, її успішної соціалізації та інтеграції в суспільство. Одним із факторів, що суттєво впливають на цей процес, є наявність конфліктних взаємовідносин учнів між собою.

Конфлікти в початковій школі - це не просто епізодичні випадки непорозумінь, а складне психологічне явище, що може негативно впливати на емоційний стан дитини, її навчальну мотивацію, формування соціальних навичок та адаптацію до шкільного життя. Нездатність конструктивно вирішувати конфлікти може стати перешкодою для успішної адаптації дитини до школи, спричиняючи тривожність, страх, зниження самооцінки, емоційну нестабільність, проблеми з успішністю навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження конфліктних взаємовідносин учнів початкової школи є предметом наукового інтересу багатьох психологів та педагогів. Так, Л. Березовська (2016) у своїй монографії «Психологія конфлікту» детально аналізує психологічну природу конфлікту, його вплив на особистісний розвиток, а також пропонує методи та стратегії конструктивного вирішення конфліктних ситуацій.

Р. Безпальча (2007) в роботі «Технологія попередження конфліктів» зосереджує увагу на профілактиці конфліктів у дитячому колективі, акцентуючи на формуванні позитивних моделей поведінки та розвитку навичок комунікації у дітей.

Д. Романовська (2009) у своїх дослідженнях «Психологічний супровід процесу інтеграції у суспільство дітей з особливими потребами» підкреслює важливість психологічного супроводу дітей, які опинилися у конфліктних

ситуаціях, акцентуючи на ролі психолога у розвитку емоційної стійкості та конструктивного вирішення проблем.

Однак, незважаючи на значний внесок дослідників, питання особливостей психологічного супроводу учнів початкової школи за умов конфліктних взаємовідносин, що заважають адаптації дітей у шкільному середовищі, залишається недостатньо дослідженим. Вивчення цього питання, на думку авторів даного дослідження, має особливе значення, оскільки дозволить розробити дієві рекомендації щодо програми психологічної підтримки учнів, що знаходяться у конфліктних взаємовідносинах між собою, враховуючи їхні вікові та індивідуальні особливості.

Об’єкт дослідження: конфліктні взаємовідносини як психологічний феномен.

Предмет дослідження: особливості психологічного супроводу школярів молодших класів за умов конфліктних взаємовідносин з однокласниками.

Мета дослідження: виявити особливості виникнення та протікання конфліктних взаємовідношень школярів молодших класів в системі «учень-учень», що заважають адаптації дітей у шкільному середовищі, спираючись на емпіричні дані розробити дієві рекомендації стосовно програми психологічної підтримки школярів, що знаходяться у конфліктних взаємовідносинах між собою.

Гіпотеза дослідження. Конфліктні відносини в початковій школі негативно впливають на адаптацію учнів, що вимагає психологічної підтримки. Спеціальні програми, спрямовані на формування у молодших школярів здатності долати конфлікти, можуть забезпечити ефективну адаптацію, запобігаючи станам зниження активності або надмірної, але непродуктивної активності. Тож нами висунуто наступні гіпотези:

1. Є певні особливості психологічного супроводу дітей молодшого шкільного віку, що знаходяться у конфліктних взаємовідносинах один з одним;

2. Немає особливостей психологічного супроводу дітей молодшого шкільного віку, що знаходяться у конфліктних взаємовідносинах один з одним;

Завдання дослідження:

1. Провести теоретико-методологічний аналіз літератури з питань психологічних особливостей конфліктних взаємовідносин та їх впливу на школярів молодших класів. Конкретизувати «конфліктні взаємовідносини» в контексті адаптації молодших школярів до шкільного життя.

2. Проаналізувати сучасні теоретичні засади психологічної підтримки молодших школярів у подоланні конфліктних взаємин, дослідити роль психологічного супроводу у формуванні особистості школяра.

3. Розробити дієві рекомендації стосовно програм психологічної підтримки школярів, що знаходяться у конфліктних взаємовідносинах спираючись на проведені теоретичне та експериментальне дослідження.

Методи дослідження: теоретичні (аналіз сучасного стану обраної проблеми, систематизація та узагальнення наукової літератури з проблеми дослідження), емпіричні (тестування за психодіагностичними методиками), математико-статистичні методи обробки експериментальних даних (кількісний і якісний аналіз результатів дослідження, описова статистика).

Наукова новизна: уточнено зміст поняття «конфліктні взаємовідносини» в контексті адаптації молодших школярів до шкільного життя; виявлено рівні активності учнів внаслідок конфліктних взаємин, що виникають у молодших школярів у процесі взаємодії; розроблено змістовні рекомендації щодо програми психологічної підтримки молодших школярів у подоланні конфліктних взаємин.

Результати дослідження можуть бути використанні шкільними психологами та вчителями молодших класів з метою вдосконалення конструктивної взаємодії з молодшими школярами з метою оптимізації їх активності внаслідок подолання конфліктних взаємин.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота магістра складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 126 сторінок. Робота містить 4 таблиці та 4 рисунки.

РОЗДІЛ 1.
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНФЛІКТНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Теоретичний аналіз наукових підходів до визначення поняття «конфліктні відносини»

Конфлікт як соціально-психологічне явище є предметом вивчення багатьох наук, від соціології та політології до психології. В контексті психологічного супроводу школярів молодших класів особливого значення набуває розуміння конфлікту як динамічної взаємодії, що має свої специфічні характеристики та прояви у дитячому середовищі.

Конфлікт це зіткнення протилежних інтересів, цінностей, потреб або цілей суб'єктів взаємодії [8]. Необхідно підкреслити, що конфлікт не є автоматично негативним явищем. Як зазначає В. Ложкін, конфлікт – це прояв динамічної сили, потенційного джерела розвитку, що може стимулювати пошук нових рішень та ускладнювати взаємодію в рушійному напрямку [48]. Важливо розрізняти між потенційним конфліктом, як можливим станом взаємодії, та відкритим конфліктом, що проявляється у конкретних діях та поведінці. З точки зору системного підходу, конфлікт – це стан розладу в системі, що вимагає усунення або врегулювання [81].

У сучасній психології існує багато підходів до визначення конфлікту, залежно від теоретичної парадигми та предметної області. Наприклад, з позиції психоаналізу, конфлікт є внутрішнім переживанням, що виникає через суперечність між інстинктами та соціальними нормами [8]. У когнітивній психології конфлікт розуміється як зіткнення протилежних когнітивних структур або ідей [30]. З точки зору теорії соціального навчання, конфлікт формується під впливом соціального середовища та спостережуваної поведінки [35].

Системний підхід розглядає конфлікт як розлад в системі взаємодії, який потребує усунення або врегулювання. Цей підхід наголошує на важливості врахування контексту та взаємозв'язку між сторонами конфлікту. У контексті молодшого шкільного віку, враховування таких факторів, як емоційний стан дитини, рівень розвитку соціальних навичок, характер взаємодії з однолітками, сімейний контекст, є критично важливим для розуміння та ефективного втручання [49].

Психоаналітична перспектива розуміє конфлікт як внутрішнє переживання, що виникає через суперечності між інстинктивними потребами та соціальними нормами [17]. У дитячому віці це проявляється, наприклад, в боротьбі між бажанням отримати бажаний предмет та вимогами дорослих.

Когнітивна психологія інтерпретує конфлікт як зіткнення протилежних когнітивних структур чи ідей [15]. Наприклад, різні уявлення про справедливість або різні способи розв'язання проблем.

Теорія соціального навчання підкреслює роль соціального оточення в формуванні конфліктних ситуацій та стратегій поведінки в них [18, 40]. Спостереження за поведінкою дорослих та однолітків впливає на те, як дитина сприймає та реагує на конфліктні ситуації. Це підкреслює необхідність формування конструктивних моделей вирішення конфліктів в освітньому середовищі.

Розглянемо визначення саме конфліктних відносин. Конфліктні відносини – це взаємодія між двома або більше суб’єктами, що характеризується наявністю інтенсивного, непримиренного протиборства інтересів, цінностей та цілей, що призводить до ескалації напруженості та потенційних негативних наслідків [32]. Важливо розглядати конфліктні відносини не ізольовано, а в контексті соціального середовища, в якому вони виникають. У випадку конфліктних відносин між школярами, важливо враховувати вплив таких факторів, як характер взаємодії з однолітками, стиль виховання в сім’ї, емоційне благополуччя та особливості розвитку особистості.

В психології початкової школи важливе значення має розуміння конфліктних взаємин між учнями. Згідно з концепціями вітчизняної психологічної школи (наприклад, С. Рубінштейна), конфліктні взаємодії відіграють активну і необхідну роль у розвитку дитини. Ці взаємодії виступають як суб'єктивна форма динамічного задоволення потреб. У процесі конфлікту дитина отримує сигнали про значимість для неї певних людей та ситуацій. Ці сигнали стимулюють та спрямовують її діяльність, допомагаючи усвідомити власні потреби і потреби оточуючих. Таким чином, конфліктні ситуації стають важливим джерелом навчання та розвитку, дозволяючи дитині краще зрозуміти світ навколо себе та свої власні можливості, впливаючи на формування емоційної та соціальної сфери.

Взаємодія між учнями, зазначає Н. Гапон, є одним із джерел саморуху та саморозвитку дитини. Вона може бути виявом протилежних прагнень дитини. Конфліктні взаємовідносини — це процес, в якому поєднані безперервність і розривність. В кожен момент існує певне єднання протилежностей, яке може бути джерелом конфлікту в стосунках і, водночас, стимулювати подальший розвиток особистості [25].

У процесі взаємодії учнів початкових класів можуть виникати різноманітні конфлікти. Ці конфліктні ситуації характеризуються різною інтенсивністю, тривалістю та обсягом учасників. Ключовим фактором у виникненні таких конфліктів є мотивація, яка визначає природу та характер взаємодії. Відповідно до мотиваційної складової, конфлікти можна класифікувати: на такі, що ґрунтуються на неправильному розумінні ситуації – хибні; такі, що можливі, але їх реалізація залежить від наявності достовірної інформації; та такі, що неминучі – істинні [35].

Істинні конфлікти, у свою чергу, можуть бути поділені. До них належать конструктивні, що сприяють розвитку та розумінню, випадкові, які виникають без чіткої причини, і зміщені, коли конфлікт базується на помилкових передумовах, а справжня причина залишається прихованою. Крім того, враховуючи психологічний стан учасників, конфлікти можна

розділити на раціональні, що ґрунтуються на об’єктивному аналізі ситуації, та емоційні, де домінує емоційна складова. Нарешті, залежно від наслідків та цілей конфлікту, він може бути позитивним, що сприяє розвитку та змінам, або негативним, що викликає негативні наслідки для сторін.

У процесі взаємодії учнів початкової школи можливі різні форми стосунків, що класифікуються як продуктивні та деструктивні. Продуктивні стосунки, які можна охарактеризувати як позитивні, сприяють активізації навчальної діяльності. Вони спрямовані на досягнення мети, задоволення потреб дитини в конкретній навчальній ситуації. Навпаки, деструктивні, або негативні стосунки, викликають гальмування навчальної активності. Учні, що зазнають впливу таких деструктивних взаємодій, потрапляють у конфліктні ситуації, які негативно впливають на їх успішність та загальний емоційний стан, призводять до дезорганізації навчального процесу. Виникаючі конфлікти значною мірою заважають досягненню навчальних цілей, що обумовлює необхідність їх проактивного розв'язання та побудови конструктивних комунікативних моделей.

У контексті формування навчальної діяльності учнів початкових класів, конфліктні взаємовідносини виступають складним та важливим компонентом. Дослідження цих взаємодій потребує врахування їх функціонального навантаження, яке конкретизує навчальну діяльність дитини. Також немаловажним є вплив війни в Україні.

Крім функцій оцінювання, стимулювання та регулювання, тісно пов'язаних між собою, існують й інші, похідні від основних. Серед них важливу роль відіграють функції актуалізації досвіду, що призводять до передбачення подій; функція синтезування суб'єктивного образу; функція активації нервових процесів та всього організму; а також функції організації та дезорганізації, що виявляються в конфліктних взаємовідносинах. Саме ці функції мають ключове значення для розуміння складності перебігу конфліктних ситуацій у процесі формування навчальної діяльності учнів початкової школи.

Вказані функції охоплюють так звану інтрапсихічну сферу, тобто внутрішній світ дитини, та тісно пов'язані з її переживаннями, сприйняттям та емоційними реакціями в навчальному процесі.

У дослідженнях, зокрема, І. Денисов, виявлено, що конфліктні взаємовідносини між дітьми проявляються й у внутрішньопсихічній сфері, виконуючи виразні та комунікативні функції [27]. Конкретні конфлікти супроводжуються специфічними мімічними, пантомімічними та вербальними проявами. Такі форми поведінки розвивалися й закріплювалися протягом еволюції як засоби повідомлення про стан індивіда у спілкуванні всередині та між видами. Оскільки зовнішня експресія легко доступна для об’єктивного спостереження та вивчення, вона є основним показником наявності конфліктних взаємин для більшості дослідників.

Зовнішнє виявлення конфліктних взаємин можливе лише тоді, коли ці взаємини доцільно зробити відомими іншим особам.

Індивідуальність та різноманітність проявів конфліктних взаємин у процесі психічного розвитку дитини створюють труднощі для їх об'єктивізації. Водночас наявність різнобічних проявів конфліктних взаємин дозволяє глибше зрозуміти психологічні особливості розвитку дітей.

Для розуміння специфіки конфліктних відносин у молодших школярів важливо розглядати різні типи конфліктів. Один із поширених підходів полягає у класифікації конфліктів за характером сторін, що вступають у протиборство (конфлікт між окремими індивідами, групами, окремими суб’єктами і групою).

Класифікація конфліктів за характером сторін, що вступають у протиборство, для дітей дошкільного віку може бути представлена у спрощеному вигляді, адаптованому до їхнього розуміння.

Так, наприклад, конфлікти поділяються на такі види, залежно від того, хто в них бере участь: конфлікт між окремими індивідами, конфлікт між групами, конфлікт між окремим суб'єктом і групою.

Конфлікт між окремими індивідами: це ситуації, коли у протиборстві перебувають дві конкретні особи. У цьому випадку обидві сторони чітко розпізнаються, і вони прямо вступають в конфлікт.

Конфлікт між групами: цей вид конфлікту виникає, коли в протиборстві перебувають дві або більше груп дітей, наприклад, дві ігрові команди. Члени кожної групи часто відчувають підтримку та єдність з іншими.

Конфлікт між окремим суб'єктом і групою: це ситуації, коли одна дитина чи кілька дітей протистоять більшій групі. Наприклад, одна дитина не хоче поділитися іграшкою з усією ігровою групою. В цьому випадку група як цілісна одиниця протистоїть окремій особі.

Конфлікт між окремим суб'єктом та окремим суб'єктом, що належать до різної групи: це конфлікт між двома дітьми, які не є частиною однієї ігрової групи. Наприклад, дві дитини з різних груп не погоджуються щодо використання спільного простору.

Розуміння цих різновидів конфліктів допомагає дітям усвідомлювати, що конфлікти можуть відбуватися між різними сторонами, і що важливо знайти конструктивні шляхи їх розв'язання.

Також конфлікти можна класифікувати за причинами виникнення: конфлікти, що виникають через розбіжності в інтересах, цінностях, потребах або цілях; конфлікти, що виникають через дефіцит ресурсів; конфлікти, пов’язані з розподілом влади та відповідальності, а також конфлікти, що ґрунтуються на розбіжностях у сприйнятті ситуації або комунікативних помилках [35].

Зазначимо, що однією з ключових ознак конфлікту є емоційне напруження. Прояви емоційного дискомфорту – гніву, злісті, тривоги, страху – суттєво впливають на поведінку та взаємовідносини сторін. Вплив емоцій на поведінкові реакції підсилюється особливостями молодшого шкільного віку, коли дитина ще не розробила достатньо ефективних механізмів копінгу. Як зазначає І. Авдєєва [1], емоційне напруження є інтенсивним компонентом конфлікту, що впливає на прийняття рішень та стратегії поведінки.

Наявність протилежних поведінкових реакцій також є важливою ознакою. Конфлікт проявляється у різноманітних формах поведінки: від вербальної агресії (образливі коментарі, ігнорування) до фізичної конфронтації (штовхання, побиття). В. Бараннік підкреслює важливість розгляду фізичної агресії як однієї з форм конфлікту у молодшому шкільному віці [5].

Ключовим елементом конфлікту є взаємодія сторін. Конфлікт не існує в ізоляції; він передбачає взаємозв'язок між двома чи більше індивідами, групами або суб'єктами, кожен з яких має свою позицію та інтереси. Ця взаємодія створює динаміку конфлікту, визначає його характер і напрям розвитку. Необхідно враховувати, що в дитячому віці, особливо в молодших класах, взаємодія часто спонукається обмеженими ресурсами, що підсилює конфліктну ситуацію.

Важливо розглядати етапи розвитку конфлікту, щоб зрозуміти його природу та динаміку. Початковим етапом є конфліктний потенціал, коли розбіжності та напруга ще не виражені явно, але вже існують. На цьому етапі присутні непорозуміння, незадоволені потреби, потенційне напруження. Згодом, конфліктний потенціал перетворюється на конфліктний вибух, коли суперечності досягають певного рівня, і виявляються у відкритій конфронтації.

Наступний етап - це етап розвитку конфлікту, коли суперечність поглиблюється, негативні емоції посилюються. Без належного втручання та активних заходів по запобіганню, конфлікт може ескалюватися, поширюючись та набуваючи нових форм. Цей етап часто характеризується погіршенням взаємовідносин та зростанням психологічного дискомфорту для всіх учасників конфлікту. Важливим аспектом є розуміння того, що загострення конфлікту може бути проявом певних потреб та проблем, які не завжди виявляються на перший погляд.

На нашу думку, дуже важливим остаточним етапом є залагодження конфлікту. Він передбачає пошук шляху вирішення конфлікту, враховуючи інтереси всіх учасників. Це включає розуміння причин конфлікту та використання конструктивних методів вирішення, спрямованих на пошук компромісу та налагодження взаємовідносин.

В дослідженнях дитячих конфліктів в початковій школі традиційно акцентується увага на факторах їх виникнення, зв'язку з пізнавальними та мотиваційними процесами, ролі в психічному розвитку дитини, психофізіологічних механізмах, структурі та динаміці конфлікту, а також методах його розв'язання [6, 8, 28, 32]. Концепція розвитку надає цілісне уявлення про стадії психічного розвитку дитини, в рамках якої враховуються й дитячі конфлікти та їх функціональне значення. Аналіз дитячих конфліктів, зокрема у молодших класах, допомагає зрозуміти специфіку становлення соціальної взаємодії та формування особистості на цьому етапі. Важливо пам'ятати, що дитячий конфлікт не є суто негативним явищем, а може виконувати конструктивну роль у розвитку соціальних навичок та комунікативних компетенцій. Подальше дослідження дитячих конфліктів в рамках початкової школи повинно враховувати їх індивідуальні особливості та залежність від вікових, психологічних та соціокультурних чинників. Цей аспект, на думку низки дослідників, є ключовим для розробки ефективних стратегій психологічного супроводження дітей.

У взаєминах між учнями початкових класів часто виникають ситуації, що сприймаються як конфлікти. Видатний вітчизняний психолог Костюк Григорій Силович вважав, що в основі таких складних соціальних взаємодій лежать суб’єктивно-об’єктивні суперечності. Важливо, однак, розмежовувати поняття «суперечності» та «конфліктні взаємодії». Суперечності можуть існувати тривалий час, не переростаючи у відкритий конфлікт. Враховуючи дослідження, можна стверджувати, що конфліктні взаємодії між дітьми формуються на підґрунті непогоджених інтересів, потреб та цінностей. Причиною таких розбіжностей є непоєднуваність зазначених елементів

особистості.

Аналіз дитячих конфліктів у психологічній літературі викликає різні підходи до визначення самого поняття «конфлікт». Деякі дослідники (наприклад, В. Вундт, Я. Грот, Б. Додонов, С. Рубінштейн) розглядають конфлікт як будь-яке явище, що має потенціал викликати негативні емоції у дитини. Це означає, що будь-який психологічний процес, будь то переживання або мислення, може бути розглянутий як потенційно конфліктна ситуація. Такі дослідники включають у поняття «конфлікт» широкий спектр соціальних факторів, які впливають на життя дитини, включаючи, зокрема, мотивуючі чинники її поведінки.

Інші автори (наприклад, М. Робер, Ф. Титман) обмежують поняття «конфлікт» лише тими явищами, що свідчать про відхилення від нормального перебігу психічних процесів, спрямованих на задоволення потреб дитини. З їхньої точки зору, конфлікт виникає лише тоді, коли спостерігаються порушення у процесі досягнення дитиною бажаного результату. Таким чином, ці автори пов'язують конфлікт з особистісними проекціями та труднощами в адаптації.

Л. Березовська розглядає підстави класифікації психологічних досліджень конфліктів, що ґрунтуються на чотирьох підходах: організаційному, діяльнісному, мотиваційному та когнітивному [8].

Організаційний підхід аналізує конфлікт переважно як процес або наслідок певних розбіжностей у функціонуванні організації (у тому числі малої групи) чи порушень соціально-психологічних зв'язків, що забезпечують стабільність цієї системи. Даний підхід ґрунтується на роботах багатьох авторів, таких як В. Бойко, Е. Дубовська, А. Ершов, Л. Журавлев, О. Зотова, А. Китов та інших. Деякі дослідники розглядають конфлікт як пасивний процес, який базується на механізмах мимовільного наслідування та зараження. Важливо відзначити, що деякі дослідники не розглядають конфлікти як складову процесу культурно-історичного розвитку дитини, обмежуючись зосередженням на їхньому аналізі як окремого явища.

Л. Березовська стверджує, що недоліки у розвитку подолати можна завдяки діяльнісному підходу. Цей підхід зосереджується на розумінні психологічних особливостей дитини як соціальної істоти. Соціальні умови вимагають від дитини активної діяльності, в якій конфлікти відіграють важливу роль. Діяльнісний підхід базується на розумінні дитини не як істоти, що готується до життя, а як особистості, яка живе повноцінним психічним життям. Хоча для молодшого школяра провідною діяльністю є навчання, гра продовжує залишатися одним із найважливіших чинників його розвитку. При цьому конфліктні ситуації в грі виникають досить часто. У грі молодший школяр виражає своє негативне та позитивне ставлення до життя, виходячи з власних безпосередніх інтересів та потреб. Гра включає в себе як конструктивні, так і деструктивні конфлікти. Взаємовідносини молодшого школяра як з дорослими, так і з однолітками є невід'ємною складовою гри.

Актуальним аспектом вивчення дитячих конфліктів є аналіз зв'язків між дітьми під час спільних занять та ігрових ситуацій. Дослідження (А. Ковалев, Н. Крогиус та ін.) показують, що конфлікти, що виникають у процесі колективної діяльності, тісно пов'язані з особливостями взаємодії дітей у предметно-діяльнісному середовищі. Розгляд цих конфліктів дозволяє проаналізувати специфіку взаємовідносин, що складаються у групі однолітків. Це, у свою чергу, сприяє розумінню закономірностей формування соціально-психологічного клімату в дитячому колективі та виявлення потенційних конфліктних ситуацій.

З огляду на мотиваційний та когнітивний підходи, українські психологи, зокрема Н. Володарська, розглядають їх, попри певні відмінності, як складові єдиного особистісно орієнтованого підходу [22]. Теоретичною основою цього підходу є концепція особистості як центрального елемента конфліктного взаємодії. Фокус дослідження не зводиться до аналізу організації (соціального середовища) чи діяльності (системи взаємодій), а зосереджується на особистості з її цілями, мотивами, цінностями, особливостями сприйняття інших людей, емоційними реакціями та стилем

комунікації. Саме ці характеристики особистості найчастіше стають предметом вивчення психологів.

В теоретичних та емпіричних дослідженнях конфлікту виокремлюються важливі напрямки, що аналізують різноманітні аспекти цього явища. Одним з таких напрямків є вивчення мотивів та цілей, які лежать в основі конфліктних ситуацій. Дослідження у цій галузі проводили Ю. Алешина, Л. Гозман, М. Гомелаури, Е. Дубовская, А. Каминиін, В. Сисенко та інші науковці. Їхні роботи спрямовані на розуміння внутрішніх імпульсів, що спонукають дітей до конфліктів.

Інший важливий аспект конфліктних ситуацій, досліджуваний психологами – це вплив когнітивних процесів. С. Аксененко, А. Алексеева, В. Зливков, А. Ковалев, Н. Крогиус, А. Тащева, та інші дослідники зосереджуються на ролі таких процесів, як сприйняття, пам'ять та мислення, в виникненні та розвитку конфліктів. Їхні дослідження аналізують, як формування думки та оцінка ситуації впливають на поведінку дітей у конфліктних умовах.

Крім того, значний обсяг досліджень присвячений вивченню емоційних станів учасників конфлікту. С. Агарков, Н. Аликина, В. Галицький, А. Кітов, М. Новіков, Н. Феденко та інші автори досліджують, як емоції впливають на поведінку у конфлікті. Їхні роботи спрямовані на розгляд таких емоцій, як гнів, страх, смуток, які можуть спонукати дітей до негативних дій у конфліктних ситуаціях. Аналіз цих емоцій має важливе значення для розуміння та запобігання конфліктам у дитячому середовищі.

Аналіз наукових позицій дозволив виявити різноманітність інтерпретацій поняття «конфлікт» та підкреслити важливість врахування вікових, психологічних та соціокультурних факторів при дослідженні конфліктних взаємин у молодшому шкільному віці.

Методологічні основи дослідження дозволяють розглядати адаптацію учнів початкової школи в контексті психічного розвитку дитини. Адаптація як процес активного пристосування до соціального середовища, взаємодіючі

з ним, сприяє засвоєнню системою діяльності та міжособистісних стосунків, засвоєнню норм і зразків поведінки, реалізації особистісного потенціалу в змінених соціальних умовах. Поняття «конфліктні взаємовідносини», можна розглядати як прояв негативної емоційності, що в процесі діяльності призводить до конфліктних ситуацій, які гальмують активне пристосування учнів до навчальної діяльності, в якій освоюється система міжособистісних стосунків відповідно до норм та зразків поведінки.

1.2. Специфіка конфліктів у молодшому шкільному віці

Молодший шкільний вік – це період інтенсивного розвитку особистості, що характеризується специфічними психологічними особливостями, які значною мірою впливають на сприйняття, мислення та емоційність дітей та, відповідно, на їхню участь у конфліктних ситуаціях. Розуміння цих особливостей є критично важливим для ефективного психологічного супроводу школярів, оскільки дає змогу адаптувати підходи до розв'язання конфліктів з урахуванням індивідуальних потреб та можливостей дітей.

Конфліктні відносини у молодших школярів мають ряд особливостей, пов'язаних із незрілим рівнем розвитку особистості, нестійкістю мотивацій, відсутністю досвіду в управлінні конфліктними ситуаціями. Школярі молодшого віку часто не вміють конструктивно виражати свої потреби та почуття, що може призводити до ескалації конфлікту. Важливим аспектом є роль дорослих (вихователів, батьків) у підтримці та вмінні налагоджувати мирну атмосферу та вчити школярів вирішувати конфлікти конструктивно [41]. Психологічний супровід повинен бути спрямований на формування навичок комунікації, співпраці та емоційної регуляції у школярів, що дозволить їм конструктивно реагувати на конфліктні ситуації.

Визначальним фактором, що впливає на поведінку дитини в конфліктній ситуації, є особливості її сприйняття. У молодшому шкільному

віці процес сприйняття ще не досить зрілий та досконалий. Діти можуть сприймати ситуацію суб’єктивно, виходячи зі своїх емоцій та особистих переживань, а не з об’єктивних фактів [6]. Сприйняття дитини часто залежить від її навичок соціальної перцепції, а також від власних потреб та цілей [9]. Це означає, що сприйняття ситуації дитиною може бути спотвореним через недостатню здатність диференціювати власні емоції та емоції інших учасників конфлікту. Наприклад, дитина може перебільшити агресивність однокласника, або, навпаки, не помітити прояви його занепокоєння.

Особливості мислення молодших школярів також відіграють суттєву роль. Логічне мислення у цьому віці перебуває на початковому етапі формування. Діти часто мислять конкретно, зосереджуючись на очевидних елементах ситуації та не беручи до уваги більш складні причинно-наслідкові зв'язки [10]. Це призводить до того, що дитина може не розуміти глибинних причин конфлікту і не бачити альтернативних шляхів його розв'язання. Їхні уявлення про справедливість та правильність часто ґрунтуються на конкретних ситуаціях, а не на абстрактних принципах [19]. Таким чином, дитина може вважати, що справедливість - це «віддатися своєму», без врахування суперечливих інтересів та потреб інших учасників.

Емоційність молодших школярів відрізняється значною імпульсивністю. У них часто спостерігаються сильні емоційні реакції на різні подразники, які можуть бути як позитивними, так і негативними [20]. Наявність труднощів у регулюванні емоцій може призводити до емоційних спалахів та вибухів гніву у конфліктних ситуаціях. Емоційна нестабільність молодших школярів часто призводить до того, що вони не можуть адекватно оцінювати ситуацію та реагувати на неї розважливо [21]. Це вимагає від дорослих (вчителів, батьків, психологів) вміння впливати на емоційне регулювання дитини, навчаючи її визначати та керувати власними емоціями. Це особливо важливо враховувати при психологічному супроводі, адже емоційна регуляція – необхідна складова для конструктивного вирішення

конфлікту.

Дослідження виявили значну кількість емпіричних даних, що свідчать про певні вікові закономірності та особливості функціонування конфліктних взаємовідносин у процесі розвитку дітей. Ці дані потребують теоретичного осмислення в контексті психічного розвитку дитини (Р. Альфід, К. Бріджіс, Г. Левіс, Р. Спіц). На думку Д. Романовської, для побудови цілісної теорії психічного розвитку дитини, така теорія буде неповна без урахування конкретних знань про конфліктні взаємодії між дітьми [63]. Ці знання про динаміку конфліктних ситуацій, їх особливості та закономірності розвитку мають критичне значення для розуміння та ефективного втручання у процесі навчання і виховання, особливо у початковій школі, де формуються базові соціальні навички та взаємовідносини. Аналіз цих емпіричних даних дозволить глибше зрозуміти, як дитина сприймає, переживає та вирішує конфлікти на різних етапах початкового шкільного навчання, виокремивши ключові вікові особливості, і сформулювати рекомендації для педагогів та батьків з метою ефективної профілактики та подолання дитячих конфліктів.

У процесі розвитку дитини генетично закладаються структурні основи мозкових механізмів, які надалі формують позитивні та негативні орієнтації, як зазначає В. Дерябин. Дослідження К. Шулейкиної свідчать про те, що прояви задоволення та незадоволення спостерігаються вже на п’ятому-шостому місяці внутрішньоутробного розвитку. Потенційна основа різних реакцій, яка формується у дитини до моменту народження, спрямована на забезпечення найважливіших адаптаційних реакцій організму, що підтримують стан фізіологічного комфорту.

Психологічні особливості конфліктних взаємовідносин відображають процес формування етапів розвитку дитини. Проте динамічні характеристики та стадії розвитку, що дозволяють встановити вікову причину конфліктних взаємовідносин, залишаються нез'ясованими. Як зазначає Т. Федан, з вікової точки зору немає якісно нової причини виникнення конфліктних взаємовідносин порівняно з тими, що існували раніше [75]. Лише

дозріванням неможливо пояснити змістовне збагачення конфліктів. Зміна конфліктних взаємовідносин дитини до різних подій призводить до вдосконалення смислової сторони її сприйняття та осмислення конфліктної ситуації.

Дослідження конфліктних взаємодій у поведінці дітей є актуальним напрямом наукових пошуків, що випливає з аналізу праць психологів, зокрема, Р. Безпальча, Л. Березовська, Н. Володарська, Н. Гапон та І. Денисов. Ці автори наголошують на необхідності розгляду ролі конфліктів у психічному розвитку дитини з психологічної точки зору. Такі дослідження мають важливе значення для розуміння впливу соціального середовища, зокрема міжособистісних стосунків, на формування особистості дитини в початковій школі. Дослідження динаміки конфліктів у дитячому середовищі сприяє розробці ефективних стратегій та методів їх подолання та врегулювання. Аналіз існуючих теоретичних підходів демонструє необхідність подальшого вивчення механізмів впливу конфліктних ситуацій на емоційний стан, когнітивний розвиток та соціалізацію учнів молодших класів.

Конфлікти між учнями початкових класів також досліджуються з урахуванням протиріч, що виникають через різноманітність етнічного складу класу, соціального статусу батьків та особливостей сімейних стосунків і структури сім’ї. Вивчення цих чинників дозволяє простежити їхній вплив на формування взаємовідносин між дітьми та ідентифікувати можливі джерела конфліктних ситуацій в дитячому колективі. Наявність розбіжностей у соціальному становищі батьків може призводити до формування різних потреб та очікувань у дітей, що, у свою чергу, є потенційним фактором виникнення непорозумінь і конфліктів. Особливості сімейних взаємовідносин, такі як, наприклад, рівень емоційної підтримки, стилі виховання та структура сім’ї (повна/неповна, однобатьківська тощо), відіграють вирішальну роль у розвитку соціальних навичок учнів, що впливає на їхню поведінку у школі та взаємини з однолітками. Аналіз цих

складових є важливим для виявлення потенційних конфліктогенних факторів та розроблення ефективних стратегій з профілактики та вирішення конфліктних ситуацій в дитячому середовищі.

У своїй роботі М. Лацарус підкреслював, що конфліктні взаємовідносини дають дитині можливість звільнитися від влади придушення в межах емоційної сфери через «відсторонення» переживань. Це відбувається завдяки усвідомленню переваги емоцій над зовнішнім чинником, що пригнічує її поведінку. Конфліктні взаємовідносини перетворюють цей зовнішній чинник на об'єкт дослідження та впливу як з боку дорослих, так і однолітків. Можливість дитини вступити у конфліктні взаємовідносини реалізує її внутрішні прагнення до свободи та потребу в подоланні перешкод на шляху до досягнення поставленої мети. Таким чином, відбувається саморегуляція та структурування поведінки дитини, що відображає глибокі особистісні утворення в конфліктних взаєминах.

Сучасні психологи активно досліджують причини виникнення конфліктів та шляхи їх конструктивного розв'язання (С. Максименко, О. Собченко). Згідно з цією позицією, конфлікти у взаєминах відображають суперечності нашого життя й розглядаються як чинник, що стимулює активність особистості дитини та дорослого [53, 67]. На думку американського дослідника Л. Козера, позитивне ставлення до конфліктів пов'язане з реформаторськими настроями в суспільстві, тоді як негативне – із прагненням зберегти існуючі структури [64]. Цей підхід дає розуміння, що конфлікти, навіть у стосунках між учнями початкових класів, можуть мати як негативні, так і позитивні наслідки. Вони свідчать про бажання зміни, розвитку, і, водночас, можуть бути результатом прагнення підтримати вже наявні уявлення. Розуміння цієї динаміки є ключовим для ефективної взаємодії в дитячому середовищі.

Важливо підкреслити, що індивідуальні особливості кожної дитини значно впливають на її участь у конфлікті. Деякі діти можуть мати тенденцію до агресивної поведінки, інші – до пасивності та замкненості. Дослідження

показують, що розвиток соціальних навичок, таких як спілкування, співпраця та емпатія, є ключовими чинниками для успішного подолання конфліктів [22]. Розуміння та врахування цих особливостей є ключем до розроблення індивідуальних стратегій психологічного супроводу та допомоги в подоланні конфліктних ситуацій.

Розглянемо типові конфліктні ситуації, які виникають у середовищі молодших школярів. На основі аналізу наукової літератури [8, 30, 32,35 ,41 ,48, 65, 28, 6, 22] будуть розглянуті три ключові аспекти: конфлікти між учнями, конфлікти між учнем та вчителем, та конфлікти між учнем та батьками.

Конфлікти між однолітками є невід'ємною частиною шкільного життя та є важливим джерелом розвитку соціальних навичок у молодших школярів. За словами Л. Березовської, соціальна взаємодія в дитячому віці – це динамічний процес, де конфлікти є невід'ємним компонентом, який стимулює розвиток комунікативних та розв'язальних навичок [30]. Ці конфлікти часто виникають на ґрунті суперництва за увагу, іграшки, місця в групі, владу.

Важливо розрізняти конструктивні та деструктивні конфлікти. Конструктивні конфлікти можуть слугувати стимулом для розвитку навичок вирішення проблем та позитивного досвіду взаємодії. Деструктивні ж конфлікти, навпаки, характеризуються агресивними формами поведінки, постійним напруженням та негативними наслідками для всіх учасників. У молодшому шкільному віці, де уявлення про справедливість та норми поведінки ще формуються, деструктивні конфлікти можуть бути викликані помилковими інтерпретаціями та недостатнім розумінням соціальних сигналів.

Типові ситуації конфліктів між учнями:

- суперництво за ресурси: конфлікти через розподіл іграшок, місць у грі, уваги вчителя. Часто у таких ситуаціях діти не вміють відстоювати свої права або знаходити компроміси;

- проблеми в спілкуванні: виникають через нерозуміння іншого,

неправильну інтерпретацію соціальних сигналів, відсутність навичок комунікації. Це може включати ігнорування, висміювання, цькування, і навіть фізичну агресію;

- незгоди в іграх та групах: учасники можуть сперечатися про правила, ролі в грі, або просто не поділяють спільних інтересів;

- вплив ровесників: під тиском однолітків молодший школяр може перебувати у ситуаціях конфлікту, який не відповідає його власним бажанням та цінностям.

Конфлікти між учнем та вчителем часто виникають через різні оцінки ситуації, стилі спілкування, особистісні особливості [28]. Важливим фактором є стиль взаємодії вчителя. Авторитарний стиль, що не враховує почуття учнів, може викликати конфлікт, тоді як демократичний стиль сприяє конструктивному діалогу.

Типові ситуації конфліктів між учнем та вчителем можуть бути:

- незгоди щодо оцінювання: учень може вважати оцінку несправедливою або неадекватною своїм зусиллям;

- проблеми у навчанні: нерозуміння матеріалу, труднощі з концентрацією можуть призводити до розчарування та конфліктів;

- проблеми у поведінці: неслухняність, неповага, агресія до вчителя можуть виникнути із-за різних причин, в тому числі через недостатній психологічний супровід дитини;

- позиція вчителя як авторитету: нерозуміння вчителем особистісних потреб учня, авторитарний стиль управління класом, відсутність емпатії.

Ці конфлікти можуть бути викликані розбіжностями у вихованні, різними цінностями, стилями спілкування, а також труднощами у батьків підтримувати з дитиною емоційний контакт [6].

Типові ситуації конфліктів між учнем та батьками:

- проблеми із виконанням домашніх завдань: небажання виконувати домашні завдання, розбіжності щодо часу та організації роботи;

- проблеми з поведінкою: неслухняність, агресія, неповага до батьків – ці проблеми часто мають під собою психологічні причини та потребують допомоги фахівців.

- взаємовідносини з однолітками: конфлікти, пов'язані з дружбою, навчанням, проведенням дозвілля, можуть зачіпати і батьків.

- навчальна мотивація: небажання вчитися, погані оцінки, розбіжності в ставленні до навчання.

Немаловажним фактом є те, що початкові школярі, як і більшість дітей цього вікового періоду, часто переживають тривожні стани. Цей феномен є досить поширеним та досліджуваним у психологічній науці. Тривога, будучи складовою негативних емоцій, суттєво впливає на розвиток дитини та конфліктні прояви. Як зазначає ряд дослідників [5, 8, 17], тривожність часто призводить до зниження успішності в навчанні, зменшення мотивації до діяльності та ускладнює взаємодію з однолітками та дорослими. Наявність тривоги часто виявляється у складному поєднанні емоційних переживань, що позначається на різних аспектах життя дитини. Відчуття страху, занепокоєння, невпевненості та нестійкості є явними проявами цього стану. Вони можуть впливати на успішність дитини в соціально-комунікативній сфері, на стабільність фізичного здоров'я, на сприйняття навколишнього світу та формування пізнавальних процесів (увага, пам’ять, мислення), а також на поведінкові реакції.

Поведінка учнів початкових класів під час конфлікту залежить від безлічі чинників. До них належать як зовнішні, так і внутрішні. Визначальну роль відіграють індивідуальні особливості дитини та її усвідомлення власних можливостей.

Важливим внутрішнім фактором є рівень особистісної тривожності. Тривожність, як зазначає А. Прихожан, – це складне емоційне переживання. Воно характеризується відчуттям дискомфорту та очікуванням небажаних подій, відчуттям потенційної загрози. Цей стан може виступати як короткочасна реакція на ситуацію, так і виражатися як стійка риса

особистості, що впливає на поведінку школяра в різноманітних ситуаціях, зокрема й конфліктних.

Вивчення тривожності у молодших школярів вимагає особливої уваги, оскільки, хоча її вплив не є настільки яскраво вираженим, як у підлітковому віці, потенційні труднощі все ж таки існують. Потрібно враховувати, що переживання дитини у початковій школі тісно пов'язані з формуванням самосвідомості та адаптацією до нових соціальних ролей. Так, початкові класи – це перехідний період, в якому дитина зустрічається з новим соціумом (клас, вчителі), що може призводити до певних психологічних труднощів. Враховуючи теорію про три типи нервової діяльності, що характеризує індивідуальні відмінності в психічній діяльності як наслідок особливостей функціонування нервової системи, важливо розуміти, що кожна дитина переживає цей етап по-різному. Тому, виявлення та розуміння потенційних джерел тривожності у молодших школярів є важливим завданням для педагогів та психологів.

Одною з важливих форм агресії між учнями є так званий булінг.

Булінг, як форма насильства, становить значну загрозу для психологічного та соціального розвитку учнів початкової школи. Дослідження показують, що конфліктні взаємовідносини, що переростають у булінг, часто виявляються у специфічних проявах, які залежать від віку, статі та соціального контексту дітей [75]. Нами було проаналізовані прояви булінгу як форми конфлікту між молодшими школярами, виокремленню його проявів та впливу на їх психологічне благополуччя.

Визначення булінгу в контексті початкової школи. Булінг – це поведінка, спрямована на навмисне та систематичне приниження, погрожування або напад на когось, хто не здатний ефективно протистояти цій агресії [69]. В умовах початкової школи булінг не завжди проявляється у фізичних актах насильства, а часто виявляється у вербальних образах, ізоляції, поширенні чуток та приниженні у соціальній групі. Важливо розуміти, що булінг – це не просто конфлікт, а саме агресивна і систематична

поведінка, що має на меті нашкодити та принизити жертву. Як зазначає Д. Фразер, булінг характеризується нерівним розподілом влади та систематичністю агресивних дій [76]. Це явище значною мірою залежить від розвитку соціальних навичок та емоційної інтелектуальності учнів.

Розглянемо прояви булінгу у початковій школі. Фізичний булінг включає побиття, штовхання, захоплення речей. Вербальний булінг включає у себе образливі слова, глузування, погрози, поширення чуток та знущання. Психологічний булінг може проявлятися у вигляді ізоляції, бойкоту, відсторонення від спілкування, кидання у соціальній групі. Найбільш прихованою формою є кибербулінг, який стає все більш поширеним в сучасному світі, але навіть у початковій школі діти можуть використовувати соціальні мережі для розповсюдження образ або грубих коментарів, що є формою електронного насильства [77].

Організований булінг, який включає у себе груповий напад на жертву, також є небезпечним аспектом. У початковій школі діти часто створюють групи та коаліції, які можуть використовувати булінг для досягнення своїх цілей або для утвердження у групі. Як зазначає О. Шевченко, булінг часто є частиною більш широкого соціального контексту [80], що включає відсутність соціальної підтримки, неадекватне виховання та несформованість соціальних навичок.

До факторів, що сприяють булінгу у молодшому шкільному віці можно віднести:

- недостатній розвиток соціальних навичок учнів, що призводить до нерозуміння правил поведінки та труднощів у вирішенні конфліктів;

- виховання та сімейні взаємовідносини, де булінг може бути проявом неадекватного виховання та дисфункціональних сімейних моделей;

- соціальний статус та роль у групі, де діти можуть використовувати булінг для підтримання свого статусу та контролю над іншими.

- культурні та соціальні норми, які можуть сприймати булінг як прийнятну форму поведінки.

Розглядаючи вплив булінгу на жертву [69, 75, 76, 77, 78, 80], можемо стверджувати, що булінг має серйозний негативний вплив на психологічне та соціальне благополуччя жертви. Діти можуть відчувати тривогу, депресію, зниження самооцінки, низьку мотивацію та соціальну ізоляцію. Постійний стрес, пов’язаний з булінгом, може негативно вплинути на фізичне здоров'я. Це підкреслює необхідність своєчасного та ефективного втручання, спрямованого на запобігання та боротьбу з булінгом. Це можливо робити через психологічний супровід школярів.

Додавання культурного контексту до аналізу психологічних наслідків конфліктних взаємовідносин у молодших школярів є надзвичайно важливим для формування ґрунтовного розуміння. Культурні норми та цінності впливають на сприйняття конфліктів, а також на доступні для вирішення стратегії. Це стосується не лише специфічних форм вираження конфлікту, а й способу їхнього сприйняття, ідентифікації та вирішення [46].

Культурні норми формують уявлення про те, що є прийнятним та неприйнятним у соціальній взаємодії. Як зазначає Г. Хофстеде [83], культурні відмінності в напрямку індивідуалізму/ колективізму суттєво впливають на те, як індивіди сприймають та інтерпретують конфліктні ситуації. У колективістських культурах конфлікт часто сприймається як загроза соціальній гармонії та може призводити до більш опосередкованих та ретельно спланованих методів вирішення. Навпаки, в індивідуалістичних культурах конфлікт може розглядатися як можливість захисту власних інтересів, що може проявлятися у більш прямому та асертивному підході.

Дослідження показують, що навіть зсередини однієї культури, різні підгрупи можуть мати різні уявлення про конфлікт [84]. Наприклад, у рамках українського суспільства, соціальні та культурні групи, обумовлені регіональними відмінностями, можуть мати уявлення про конфлікт, які розходяться між собою. Це означає, що аналіз психологічних наслідків конфліктних взаємовідносин повинен враховувати можливі розбіжності у сприйнятті та вирішенні проблем у рамках конкретних культурних груп.

Культурні норми також впливають на доступні стратегії вирішення конфліктів. Наприклад, в культурах, що наголошують на повазі до авторитету, дорослі, та старші люди можуть бути головними арбітрами при вирішенні конфліктів. В культурах, що цінують рівність, пошук компромісів та взаєморозуміння є більш вірогідним результатом.

Дослідження культурної специфіки конфлікту [86] показують різноманітні стилі комунікації в різних культурах, які проявляються у конфліктних ситуаціях. В одних культурах панує прямолінійність у висловлюванні невдоволення, в інших – опосередкованість та обхідні шляхи. Розуміння цих нюансів є критичним для психолога, який працює з молодшими школярами з різних культурних груп.

Дослідження конфліктних ситуацій у молодшому шкільному віці є важливим для розроблення ефективних стратегій психологічного супроводу. Виявлення специфічних особливостей цих конфліктів, впливу на психологічний стан учасників та розроблення потенційних стратегій психологічного супроводу може значно сприяти: формуванню у дітей навичок конструктивного вирішення проблем, розвитку емоційної компетентності, попередженню виникнення тривожності та депресії, зміцненню позитивних взаємовідносин в колективі, підвищенню соціалізації та адаптації дітей до шкільного життя. Це, в свою чергу, покращить навчальну успішність, створить безпечну та підтримувальну атмосферу в класі, сприятиме розвитку здорових та стійких особистісних характеристик дитини.

Конфлікти у класному колективі молодших школярів мають значний вплив на їхні взаємини з батьками та вчителями, а також на сприйняття школи як безпечного та підтримувального середовища. Цей вплив може бути надзвичайно складним та тривалим, вимагаючи комплексного підходу до психологічного супроводу.

Вплив на сприйняття школи як безпечного середовища. Конфлікти в класі можуть суттєво знизити відчуття безпеки та комфорту у дитини. Як зазначає Є. Ложкін [76], почуття тривоги та страху, що виникають в результаті конфліктів, можуть спричинити негативну асоціацію з навчальним закладом. Це призводить до уникнення шкільних ситуацій, зниження мотивації до навчання та розвитку, а також до труднощів у формуванні позитивних стосунків з оточуючими. Вивчаючи дослідження, ми бачимо, що часті конфлікти можуть вплинути на сприйняття школи як місця стресу та невпевненості, що утруднює адаптацію до освітнього середовища.

Вплив на взаємини з батьками. Конфлікти у класі часто призводять до негативних емоційних переживань як у дитини, так і у батьків. Батьки можуть сприймати конфлікти дитини як власну провалу у вихованні, що може призвести до підвищеної напруженості в сімейних стосунках [52]. Конфлікти, пов'язані зі школою, можуть викликати у батьків почуття безпорадності та зневіри у їх здатності допомогти дитині впоратися з проблемами. Батьки, які переживають за своїх дітей, часто інтерпретують їхні шкільні труднощі та конфлікти як особистий провал [54]. Це впливає на комунікацію між батьками та дитиною, породжуючи недовіру, страх та обмеження можливостей для обговорення. Таким чином, особливу увагу варто звернути на можливі механізми адаптації батьків, надання їм необхідної інформації та підтримки.

Конфлікти в класі впливають і на взаємовідносини дитини з вчителями. Неадекватна поведінка, обумовлена переживаннями дитини, може інтерпретуватися вчителями як порушення дисципліни або недостатньо уваги з боку дитини до навчального процесу. Цей процес взаємодії може призвести до негативного сприйняття дитини вчителем, що впливає на оцінки, можливості участі у додаткових заходах та загальне відчуття дитини щодо її місця в класному колективі. Вчителі, які не мають достатніх навичок комунікації та вирішення конфліктів, можуть сприймати поведінку дитини, пов'язану з переживаннями конфлікту, як неповагу або неуважність, що

посилює напруження [57]. Тому важливо навчити вчителів впізнавати та інтерпретувати динаміку конфлікту, а також розробляти стратегії, що сприяють конструктивному вирішенню ситуацій.

Для розуміння поведінки учнів початкової школи важливим є аналіз межличносних конфліктів. Дослідження показують, що учні часто вдаються до конфліктних ситуацій як способу вирішення проблем. Згідно з В.Бойчук, такі межличносні конфлікти нерідко кореняться у внутрішніх переживаннях дитини [14]. Це означає, що труднощі у взаємодії з однолітками можуть бути спричинені внутрішніми психічними процесами та емоційними станами учнів, що потребує додаткового аналізу та врахування під час розробки стратегій подолання конфліктних ситуацій у дитячому колективі.

Наш вибір спрямований на дослідження конфліктів у взаємовідносинах між молодшими школярами зумовлений низкою факторів, які мають важливе значення для розуміння розвитку дитини та соціалізації в цьому віковому періоді. По-перше, саме у молодшому шкільному віці відбувається значне перебудовування соціальних взаємодій, коли діти вступають у нові групи, стикаються з новим типом соціального статусу та вимогами. По-друге, особливості психічного розвитку цього віку, зокрема формування емоційної сфери та становлення моральних норм, робить дітей особливо вразливими до конфліктних ситуацій. Аналіз цих конфліктів дозволяє виявити специфічні механізми їх виникнення та розв'язання, характерні саме для даного вікового періоду. Нарешті, вивчення конфліктів у взаємовідносинах молодших школярів дає важливу інформацію для розробки ефективних методик профілактики та вирішення конфліктних ситуацій у навчальному процесі та в сім'ї. Такі знання дозволяють сприяти емоційному благополуччю та соціально-психологічній адаптації дітей.

Дослідження засвідчують, що учні початкових класів активно вступають у комунікаційні взаємодії, спрямовані на встановлення, підтримання, зміну або припинення контактів як з однолітками, так і з дорослими. Цей процес є основою їх соціального розвитку. Проте, наші

знання про конфліктні взаємовідносини дітей молодшого шкільного віку потребують доповнення та уточнення. Вивчення та розуміння цих конфліктних ситуацій, а також шляхів їх конструктивного розв'язання, дозволить переглянути багато аспектів навчально-виховного процесу та надати нові підходи до вирішення виникаючих проблем. Це, в свою чергу, сприятиме більш ефективному формуванню комунікативних навичок та соціальної компетентності учнів.

Підсумовуючи розгляд специфіки конфліктів у молодшому шкільному віці, можна констатувати, що:

- дослідження конфліктів у молодшому шкільному віці дозволило виявити унікальні особливості цього періоду, що обумовлені складним взаємозв'язком когнітивних, емоційних та соціальних факторів. Незрілість когнітивних процесів, зокрема, сприйняття та мислення, призводить до суб'єктивної інтерпретації конфліктних ситуацій, ускладнюючи розуміння причинно-наслідкових зв'язків та пошук адекватних рішень. Імпульсивність та труднощі з емоційною регуляцією посилюють конфлікти, перешкоджаючи конструктивному діалогу та пошуку компромісів;

- окрім вікових особливостей, важливим є врахування соціального контексту, етнічного складу класу, соціального статусу батьків та особливостей сімейних стосунків, що дозволяє виявити потенційні джерела конфліктів та розробити індивідуалізовані стратегії втручання;

- конфлікти можуть виконувати як позитивну, так і негативну функцію. Вони можуть надавати дитині можливість звільнитися від емоційного пригнічення та реалізувати потребу в самоствердженні, але важливо розрізняти конструктивні та деструктивні конфлікти, враховуючи індивідуальні особливості дітей, їх схильність до агресії чи пасивності;

- детальний аналіз типових конфліктних ситуацій дозволяє виявити специфічні тригери та закономірності їх розвитку. Особливої уваги потребує феномен булінгу як деструктивної форми конфлікту, що має тяжкі психологічні наслідки для жертви.

1.3. Особливості психологічного впливу конфліктних взаємовідносин на дітей молодшого шкільного віку

Конфлікти є невід'ємною частиною людського життя, і особливо гостро вони проявляються в період формування особистості, коли дитина намагається адаптуватися до соціального середовища. Молодший шкільний вік, як зазначали вище – це період інтенсивного розвитку соціальних навичок, формування дружніх стосунків та взаємодії з однолітками. Саме тому конфлікти між молодшими школярами, особливо ті, що виникають в рамках класного колективу, можуть мати суттєві та тривалий час діючі психологічні наслідки.

Перш за все, важливо розглянути вплив конфліктних ситуацій на емоційну сферу дитини. Дослідження показують, що часта участь у конфліктах може призводити до розвитку тривожності, страху, депресії, а також до зниження самооцінки у молодших школярів [24, 25]. Негативні емоції, що виникають внаслідок конфліктів, можуть призвести до хронічного стресу та психосоматичних розладів, таких як головні болі, розлади травлення або безсоння. Як зазначає Ж. Гордєєва, зазначені емоційні наслідки особливо посилюються в разі нерозуміння дитиною причин конфлікту та відсутності адекватних стратегій його вирішення [26].

Конфлікти впливають на розвиток агресивності у молодших школярів. Якщо дитина не вміє конструктивно вирішувати конфлікти, вона може вдаватися до агресивних форм взаємодії з однолітками. Ця агресія може бути як фізичною, так і вербальною, і може призвести до формування агресивної поведінки як способу вирішення проблем в майбутньому [36]. Ми припускаємо, що постійний контакт з конфліктами може сформувати у дитини стійку переконаність в тому, що агресія є прийнятним способом досягнення цілей, що призводить до серйозних проблем соціальної адаптації.

Окрім агресії, конфлікти можуть впливати на розвиток таких поведінкових розладів, як тривожність та сором’язливість. Постійне переживання неприємних емоцій внаслідок конфліктів може сформувати у дитини стійку тривожність та низьку самооцінку [37].

Важливо звернути увагу на вплив конфліктів на розвиток соціальних навичок. Якщо дитина переживає постійний тиск конфліктних взаємовідносин, вона може навчитися уникати соціальних контактів або ж застосовувати агресивні методи для вирішення проблем [27]. Наслідком цього може стати формування негативних моделей поведінки, які будуть впливати на подальші стосунки з оточуючими. Ми вважаємо, що нездатність до конструктивного вирішення конфліктів може стати перешкодою для розвитку емпатії та співчуття, важливих складових здорової соціальної взаємодії.

Крім емоційних та соціальних наслідків, конфлікти також можуть позначитися на навчальній діяльності молодших школярів. Високий рівень стресу та тривожності, що виникають внаслідок конфліктних взаємодій, можуть призводити до зниження концентрації уваги, труднощів у навчанні та навіть до школи. Як стверджує Є. Дурманенко, вплив конфліктів на успішність залежить від характеру та частоти конфліктних взаємин, а також від реакції оточуючих та доступності підтримки. Зниження академічної успішності, в свою чергу, може негативно вплинути на самооцінку та подальший розвиток дитини [31].

Додатково до вже згаданих аспектів, конфлікти в молодшому шкільному віці можуть призвести до формування невпевненості в собі та зниження рівня соціальної адаптації. Вплив негативних взаємодій з однолітками може позначитись на усвідомленні своєї цінності та місця в соціумі. Тривалі конфліктні ситуації можуть викликати у дитини почуття ізольованості та відчуття марності власних зусиль.

Важливо розглянути роль батьків та вчителів у контексті психологічного супроводу школярів у конфліктних ситуаціях. Якщо дитина має можливість обговорити свої переживання з довіреними дорослими, то це

може значно зменшити негативні наслідки конфлікту [33]. Роль вчителя не зводиться лише до регулювання поведінки, а й до створення сприятливого соціально-психологічного середовища в класі. Ми вважаємо, що педагогічна культура класного колективу істотно впливає на успішність та емоційну стабільність молодших школярів. Підтримка дитини з боку батьків і вчителів допоможе їй адаптуватися до конфліктних ситуацій та розробити адекватні механізми їх вирішення.

Немаловажним аспектом, на нашу думку, є тривалість конфлікту. Розглянемо відмінності короткочасного та довготривалого конфлікту.

Короткочасні та довгострокові конфлікти в середовищі молодших школярів значно по-різному впливають на їхній розвиток. Короткочасні конфлікти, такі як короткотермінові суперечки з однолітками про іграшки чи місця в грі, хоча й можуть викликати тимчасове емоційне напруження, зазвичай не залишають тривалих шрамів на психіці дитини [43]. Переживання таких ситуацій часто є частиною процесу соціальної адаптації, діти навчаються вирішувати проблемні ситуації, знаходити компроміси. Якщо дитина має достатню емоційну зрілість та навички конструктивного спілкування, ця ситуація може навіть сприяти розвитку адаптації та соціально-емоційного інтелекту, адже вчиться вирішувати проблеми та управляти своїми емоціями. Важливу роль відіграє реакція оточуючих дорослих, які можуть мотивувати дитину на пошук мирних шляхів розв'язання конфлікту, налагодження стосунків та прийняття іншої точки зору.

Натомість, довгострокові конфлікти, зокрема, булінг, систематичне знущання або постійні незгоди з однолітками, вчителями чи батьками, створюють стійкий стрес, що впливає на дитину набагато глибше і триваліше. Наслідки такого хронічного напруження можуть проявлятися у змінах емоційного стану, від тривожності та страху до депресії та зниженої самооцінки [44]. Постійне відчуття загрози та невідповідності може призводити до емоційної нестабільності, труднощів у концентрації та

навчанні. Довгострокові конфлікти можуть порушувати процес соціалізації, сприяючи уникненню соціальних взаємодій або формуючи неадекватні моделі поведінки, що включає агресивні способи реагування на проблеми. Тривалий стрес може мати серйозні психосоматичні наслідки, такі як головні болі, проблеми з апетитом, розлади сну. На відміну від короткочасних, які є епізодичними, негативні наслідки довгострокових конфліктів потенційно зберігаються, впливаючи на майбутнє життя дитини.

Отже, ключовою відмінністю є тривалість впливу: короткочасні конфлікти є тимчасовими і можуть сприяти розвитку навичок вирішення проблем, тоді як довгострокові конфлікти залишають тривалі негативні наслідки для емоційного, соціального та когнітивного розвитку дитини. Обидва типи конфліктів потребують уваги та професійної допомоги для подолання негативних наслідків, але у випадку тривалих конфліктів необхідність цієї допомоги значно зростає, і негативні наслідки можуть бути значно більш тривалими та вплинути на всю подальшу адаптацію.

Конфлікти, як невід'ємна складова соціальної взаємодії, яка особливо гостро проявляються в молодшому шкільному віці, залишає значний слід на психологічному розвитку дитини. Недостатнє розуміння та врахування індивідуальних особливостей учнів призводить до диференційованих наслідків від конфліктних ситуацій. Ми вважаємо, що немаловажним буде відмітити важливість врахування індивідуальних відмінностей, таких як різні типи особистостей, рівні емоційної стійкості та стилі вирішення проблем, на переживання та наслідки конфліктів. Теорія особистості К. Юнга, розділяючи особистості на екстравертів та інтровертів, надає цінного підґрунтя для розуміння відмінностей у сприйнятті та реакції на конфлікти. Екстраверти, зосереджені на зовнішньому світі, можуть частіше проявляти агресивну поведінку в конфлікті, прагнучі до домінування та вирішення проблем через відкритий діалог. Інтроверти, навпаки, можуть реагувати на конфлікт з затримкою, переживаючи його внутрішньо, що може призвести до підвищеної тривожності та виснаження [45]. Цей аспект підкреслює

необхідність диференційованого підходу до кожного учня, враховуючи їхню унікальну манеру взаємодії з оточенням.

Стиль вирішення проблем, що демонструє дитина, також має велике значення для розуміння конфлікту та його наслідків. Діти, які використовують агресивні методи вирішення проблем, можуть схильні до конфлікту, що призводить до ескалації напруги та загострення проблеми. Інші учні, навпаки, можуть уникнути конфлікту, що може призвести до накопичення невдоволення та тривожності. Деякі діти використовують компромісний стиль, шукаючи рішення, яке задовольнить усі сторони. Здатність до конструктивного вирішення проблем значною мірою впливає на психологічне здоров’я та успішність дитини.

Формування особистості молодшого школяра тісно пов’язане з процесами навчання та виховання. Виховання спрямоване на засвоєння дитиною етичних та моральних норм суспільства, що відбувається безпосередньо в процесі навчальної діяльності. Важливим аспектом є вивчення ролі конфліктних взаємодій як форми активності у навчально-виховному процесі, що відображає динаміку розвитку учнів початкових класів.

Навчання, як відомо, зосереджено на розвитку нових якостей, яких ще немає у дитини [53]. Розвиток, навпаки, тісно пов’язаний з тими навичками та рисами, що вже є у учня. Тому ефективний навчально-виховний процес потребує врахування як потенційних можливостей розвитку, так і вже сформованих індивідуальних характеристик кожної дитини. Зрозуміння цього взаємозв'язку дозволить вчителю створювати оптимальні умови для успішного навчання та гармонійного розвитку молодших школярів.

З позиції педагогічної психології, конфліктні взаємовідносини можна розглядати як наслідок конфліктних ситуацій, що відображаються у конфліктах. Він вважає, що конфліктні взаємовідносини супроводжують не лише критичні періоди розвитку у житті дітей, але й відображають у своїх проявах проблемні ситуації соціального та культурного середовища. Вони

вказують на відсутність чітких ідеологічних, моральних та інших відносин у соціальному оточенні дитини, в її мікросередовищі та в суспільстві загалом. У зв'язку з цим автор пропонує дослідити шляхи, якими конфліктні взаємовідносини можуть позитивно впливати на формування особистості молодшого школяра в цілому.

Проблематика конфліктних взаємовідносин учнів початкових класів має надзвичайно важливе значення для підтримки їхнього психологічного та фізичного благополуччя. Конструктивне подолання конфліктних ситуацій сприяє запобіганню розвитку психосоматичних розладів, невротичних порушень поведінки, а також покращенню комунікативних навичок та уникненню труднощів у взаємодії з однолітками та дорослими.

Важливо розуміти, що конфліктні прояви можуть бути істотними наслідками, наприклад, зневажливого ставлення, жорстокості чи поганого поводження з боку дорослих. Тому, відповідно до досліджень, конструктивне використання конфліктних ситуацій має стати важливим аспектом педагогічної практики [78].

Дослідження конфліктних взаємовідносин між учнями початкової школи потребує комплексного підходу, який враховує різні рівні цих взаємин. У контексті психологічної захищеності особистості дитини, аналіз конфліктів потребує ґрунтування на наукових даних та методологічних підходах, орієнтованих на розвиток та навчання дитини. Вивчення конфліктних взаємодій у дитячій діяльності є ключовим аспектом у процесі формування психологічної компетентності та соціальної адаптації школярів.

Налагодження конструктивних взаємин у початковій школі є не лише важливою складовою протидії деструктивним тенденціям у суспільстві, а й визначає потребу в розробці та застосуванні ефективних психолого-педагогічних методів, спрямованих на оптимізацію розвитку учнів молодшого шкільного віку. Досягнення гармонійних стосунків між учнями та вчителями, а також між самими учнями, є фундаментом для формування позитивної та продуктивної навчальної атмосфери. Виявлення й аналіз

чинників, які провокують конфлікти, є ключовим аспектом у пошуку відповідних інструментів для їх ефективного вирішення. Це, своєю чергою, сприяє формуванню в учнів навичок конструктивного спілкування, вміння вирішувати проблеми мирними способами та сприяє розвитку соціально-емоційної зрілості, що позитивно впливає на загальний навчальний процес.

Вивчення взаємозв'язку між конфліктами та переживанням тривоги має важливе значення для ефективного розвитку емоційного інтелекту учнів початкових класів. Розглядаючи конфліктні ситуації, необхідно усвідомлювати їхню потенційну роль як джерела тривожності. Під час конфлікту учень часто сприймає ситуацію як загрозу власній безпеці й благополуччю, що призводить до виникнення тривожного стану. Можливі наслідки конфлікту, такі як страх втрати друзів чи негативне сприйняття однолітками, також можуть бути джерелом тривоги. Важливо розпізнати, що тривога може виникати не лише як безпосередня реакція на конфлікт, але й як наслідок недостатнього розуміння ситуації чи невпевненості у своїх можливостях впоратися з нею. Тому, усвідомлення та розуміння цих зв'язків є необхідним компонентом навчального процесу, спрямованого на формування у дітей навичок конструктивного вирішення конфліктних ситуацій та керування власними емоціями [5].

Негативні емоції, зокрема тривога, можуть значно ускладнювати взаємодію між учнями. Дослідження свідчать, що учні, що постійно відчувають тривогу, можуть демонструвати підвищену роздратованість та знижену толерантність до різних точок зору своїх однолітків. Ця емоційна напруга впливає на їхню здатність до конструктивного спілкування та вирішення проблем у процесі взаємодії. У результаті, такі діти можуть проявляти агресивну поведінку або негативні емоційні реакції, що, у свою чергу, погіршує ситуацію і потенційно загострює конфлікти у шкільному середовищі. Важливо розуміти і враховувати вплив тривоги на соціальну адаптацію та поведінку учнів початкових класів, щоб сприяти позитивному клімату у класі.

Виникнення конфліктів може спричиняти у дітей початкових класів почуття тривоги та невизначеності щодо подальшого розвитку ситуації. Дитина, переживаючи суперечку чи непорозуміння з однолітками або дорослими, може відчувати страх перед непередбачуваним результатом [12]. Ця невизначеність та невпевненість у подальшому перебігу подій безпосередньо впливають на емоційну сферу дитини, провокуючи відчуття тривоги. Конкретно, дитина може утруднюватися в процесі прийняття рішень щодо подальшого розвитку ситуації, що конфліктує, із-за побоювання можливих негативних наслідків або невдачі. Це може проявлятися у ваганнях та ухиленні від активних дій щодо вирішення проблеми.

Взаємозв'язок між переживаннями конфлікту та тривогою має складний та взаємообумовлений характер. Виникнення конфліктних ситуацій може спричиняти появу тривожних відчуттів, а, у свою чергу, тривога може посилювати сприйняття і переживання конфлікту, створюючи замкнене коло. Розуміння цієї динаміки є ключовим для ефективного подолання та управління цими емоційними станами.

Перебування в стані конфліктів та тривожності може супроводжуватися цілим спектром негативних переживань, таких як страх, хвилювання та невпевненість. Тому важливо сформувати навички, які допоможуть у подоланні цих складнощів. У цьому контексті особливу роль відіграє розвиток емоційної грамотності, яка дозволяє усвідомлювати та контролювати власні емоції. Навички емоційного інтелекту передбачають вміння чітко і конструктивно висловлювати свої думки та потреби в різних соціальних ситуаціях. Цей процес також включає вміння слухати та розуміти позиції інших учасників конфлікту, що є важливою умовою для досягнення порозуміння та конструктивного вирішення проблем.

Крім того, практичне вміння управляти власними тривожними реакціями є надзвичайно важливим елементом у подоланні конфліктних ситуацій. Розвиток стратегій саморегуляції зменшить негативний вплив тривоги на сприйняття та вирішення конфліктів, підвищивши таким чином

стійкість до стресу та покращивши комунікативні навички.

Дослідження взаємозв'язку між конфліктами та відчуттям тривоги є важливим аспектом розуміння дитячих емоційних реакцій у початковій школі. Аналіз цього зв'язку дає змогу глибше пізнати, як діти переживають конфліктні ситуації. Поглиблене розуміння цього явища допомагає розпізнавати власні емоції та вибудовувати конструктивні стратегії вирішення проблем, що виникають у процесі взаємодії. Це, в свою чергу, сприяє зменшенню емоційної напруги, пов'язаної з тривожністю, та покращенню якості міжособистісних стосунків у дитячому колективі.

Отже, конфлікти в молодшому шкільному віці мають вагомий вплив на психологічний розвиток дитини. Здатність успішно переживати та подолати конфліктні ситуації формує важливі навички соціальної адаптації та емоційного регулювання. Важливу роль у подоланні негативних наслідків відіграє своєчасний психологічний супровід дитини з боку батьків, педагогів та психологів.

Конфлікти у молодшому шкільному віці – це суттєвий фактор, що впливає на весь спектр психологічного розвитку дитини. Дослідження та аналіз літератури дозволяють зробити такі висновки:

- конфлікти негативно впливають на емоційний стан дитини, провокуючи розвиток тривожності, страху та депресії, а також зниження самооцінки. Особливо небезпечні тривалі конфлікти, що можуть призвести до хронічного стресу та психосоматичних проявів;

- конфлікти гальмують розвиток соціальної компетентності, перешкоджаючи формуванню емпатії, співчуття та навичок комунікації, що може призвести до соціальної дезадаптації школярів;

- конфлікти негативно позначаються на навчальній діяльності, знижуючи концентрацію уваги та погіршуючи пам'ять, що може призвести до зниження навчальної успішності;

- короткочасні конфлікти, за умови конструктивного спілкування та підтримки дорослих, можуть сприяти розвитку адаптаційних механізмів.

Натомість, довготривалі конфлікти, зокрема булінг, мають деструктивний вплив на психіку, формуючи глибинні емоційні травми та порушення соціальної адаптації;

- важливо враховувати індивідуальні особливості особистості при розробці стратегій психолого-педагогічного супроводу дітей, які опинилися у конфліктній ситуації.

РОЗДІЛ 2.
ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ШКОЛЯРІВ МОЛОДШИХ КЛАСІВ ЗА УМОВ КОНФЛІКТНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН

2.1. Сучасні теоретичні засади психологічної підтримки молодших школярів у подоланні конфліктних взаємин

Важливість розуміння психологічних особливостей молодших школярів зумовлена їхнім перехідним періодом від дошкільного до шкільного життя. Якщо раніше гра була провідною діяльністю, то тепер на перший план виходить навчання, що вимагає від дитини зовсім іншого рівня самоорганізації, довільності психічних процесів та здатності до вольового регулювання поведінки [30]. Цей перехід не відбувається автоматично, і багато дітей стикаються з труднощами, потребуючи підтримки та допомоги з боку дорослих. Саме тут на перший план виходить роль психологічного супроводу.

Однією з ключових задач психологічного супроводу стає допомога у адаптації до шкільного життя. Школа з її чітким розпорядком дня, системою правил та вимог, великою кількістю дітей та дорослих, може стати для дитини джерелом стресу та тривоги. Психолог допомагає дитині звикнути до нового середовища, знайти своє місце в колективі, налагодити стосунки з учителем та однокласниками [49]. Важливим аспектом адаптації є формування адекватної самооцінки, адже саме в молодшому шкільному віці дитина починає усвідомлювати свої сильні та слабкі сторони, порівнювати себе з іншими.

Процес адаптації до школи для дитини молодшого шкільного віку - це не лише засвоєння нових знань та вимог, але й глибока трансформація її соціальної ролі, системи взаємин та уявлень про себе. Як зазначає К. Ангеліс, навчання в школі ставить дитину в нові умови, які вимагають від неї не

тільки засвоєння нових знань і умінь, але і перебудови всієї системи її поведінки» [65].

Психолог у цьому процесі виступає як провідник, що допомагає дитині опанувати незнайомий простір, знайти своє місце в ньому, побудувати ефективні взаємини з однолітками та вчителем.

Одним із дієвих інструментів на цьому етапі є ігрова терапія. За допомогою спеціально підібраних ігор психолог може моделювати різні соціальні ситуації, допомагаючи дитині опанувати навички спілкування, співпраці, вирішення конфліктів [3].

Важливим напрямом роботи є також розвиток емоційної саморегуляції. Діти молодшого шкільного віку ще не завжди вміють адекватно висловлювати свої емоції, що може призводити до конфліктів, агресії, замкнутості. Психолог навчає дітей розпізнавати свої емоції, розуміти їх причини, а також знаходити соціально прийнятні способи вираження почуттів [70].

Розвиток пізнавальної активності є ще одним важливим напрямком психологічного супроводу. Молодший шкільний вік - це період інтенсивного розвитку пізнавальних процесів, формування допитливості, інтересу до пізнання світу [51]. Завдання психолога - підтримати цей інтерес, допомогти дитині розкрити свій потенціал, навчити її вчитися, здобувати знання самостійно, критично мислити. Важливо також сприяти розвитку творчих здібностей, фантазії, уяви, адже саме ці якості лежать в основі креативності та інноваційності.

Молодший шкільний вік - сензитивний період для розвитку пізнавальних процесів: уваги, пам’яті, мислення, уяви. Завдання психолога - не лише діагностувати рівень їх розвитку, але і створити умови для їх стимуляції та розвитку.

Для цього використовуються різні методи і прийоми: розвиваючі ігри, вправи на розвиток уважності та концентрації, мнемотехніки для тренування пам’яті, завдання на логіку та просторове мислення, творчі завдання, що

стимулюють уяву та фантазію [40].

Важливо зазначити, що пізнавальна діяльність має бути цікавою та емоційно насиченою для дитини. Тому психолог прагне створити атмосферу дослідництва, радості пізнання, заохочує дитячу допитливість та ініціативу.

Не менш важливим є розвиток комунікативних та соціальних навичок. В молодшому шкільному віці діти тільки починають опановувати складний світ соціальних ролей та стосунків [73]. Вони вчаться взаємодіяти в колективі, працювати в команді, домовлятися, вирішувати конфлікти, відстоювати свою думку, співпереживати іншим. Психолог допомагає дітям оволодіти навичками ефективної комунікації, навчитися розуміти емоції інших людей, адекватно висловлювати свої почуття, будувати здорові та гармонійні стосунки з оточуючими.

Уміння ефективно спілкуватися, будувати стосунки з іншими людьми, працювати в команді - важливий компонент успішної соціалізації та адаптації в сучасному світі.

Психолог допомагає молодшим школярам опанувати ці навички, використовуючи різні форми роботи: групові заняття, тренінги, рольові ігри. На заняттях діти вчаться слухати і чути співрозмовника, висловлювати свої думки та почуття, домовлятися, знаходити компроміси, вирішувати конфлікти мирним шляхом [79].

Профілактика психологічних проблем - це ще один важливий аспект психологічного супроводу молодших школярів. Підвищене навчальне навантаження, адаптація до школи, конфлікти з однолітками, неблагополучна сімейна атмосфера - все це може стати причиною виникнення різноманітних психологічних труднощів у дітей цього віку [74]. Психолог проводить діагностику психологічного стану дітей, виявляє фактори ризику, розробляє та впроваджує профілактичні програми, спрямовані на зміцнення психічного здоров'я, формування стресостійкості, підвищення самооцінки, розвиток навичок саморегуляції емоцій.

Профілактична робота психолога у молодших класах спрямована на створення умов, що запобігають виникненню психологічних труднощів, а також на своєчасне виявлення та корекцію потенційних проблем [49].

Одним із важливих напрямів профілактики є формування у дітей адекватної самооцінки, впевненості у собі, позитивного самоставлення.

Для цього психолог проводить спеціальні заняття, використовує елементи арт-терапії, казкотерапії, пісочної терапії [48].

Важливим аспектом профілактики є також робота з батьками. Психолог проводить батьківські збори, консультації, тренінги, на яких знайомить батьків з віковими особливостями дітей, надає рекомендації щодо створення сприятливого сімейного клімату, правильного виховання та спілкування з дитиною.

Окремої уваги заслуговує робота психолога з дітьми, що потрапили у конфліктні ситуації. Т. Дуткевич наголошує, що конфлікти є невід'ємною частиною життя будь-якої людини, а особливо дітей, які тільки формують свої соціальні навички та моделі поведінки [71]. Психолог допомагає дітям зрозуміти природу конфлікту, навчитися визначати його причини, розрізняти конструктивні та деструктивні способи вирішення конфліктних ситуацій, опановувати навички ведення переговорів, досягнення компромісів, мирного вирішення суперечок.

Розуміння специфіки психологічного супроводу молодших школярів неможливе без урахування унікальних вікових особливостей їх когнітивного, емоційного та соціального розвитку. Цей період, що охоплює вік від 6 до 10 років, характеризується якісними перетвореннями у всіх сферах психіки дитини, формуванням нових потреб та мотивів, становленням особистості в контексті активної взаємодії з соціальним середовищем.

В когнітивній сфері спостерігається поступовий перехід від наочно-образного до словесно-логічного мислення, що, однак, не нівелює домінування конкретності, наочності та образності у сприйнятті інформації. Як зазначає Ж. Піаже, на стадії конкретних операцій (7-11 років) діти здатні

до логічних операцій, але лише за умови опори на реальні, конкретні об'єкти та дії [32]. «Егоцентризм» мислення, характерний для дошкільного віку, поступово долається, але ще може проявлятись у труднощах з децентрацією, розумінням точки зору іншої людини. Важливою особливістю цього віку є також «магічне мислення» - схильність вірити у надприродні сили, фантастичні істоти, вплив думок на реальність [82]. Психолог, працюючи з молодшими школярами, повинен враховувати ці особливості, використовувати наочні методи навчання, стимулювати розвиток абстрактного мислення, допомагати дитині розрізняти реальне та вигадане, формувати критичне мислення.

Емоційна сфера молодшого школяра характеризується високою емоційною лабільністю, швидкою зміною настроїв, підвищеною вразливістю та чутливістю до критики [85]. Діти цього віку гостро реагують на оцінку з боку значущих дорослих, прагнуть до схвалення та визнання, що впливає на їхню самооцінку та мотивацію досягнення. Важливою особливістю є домінування ігрової мотивації, що передбачає необхідність використання ігрових прийомів та технік в процесі навчання та психологічного супроводу [29]. Психолог, працюючи з емоційною сферою молодшого школяра, повинен створювати атмосферу емоційного комфорту та безпеки, навчати дітей розпізнавати та висловлювати свої емоції соціально прийнятним шляхом, формувати навички емоційної саморегуляції.

Соціальний розвиток молодшого школяра характеризується розширенням кола спілкування, формуванням взаємин з однолітками, усвідомленням себе як члена групи [35]. Спілкування з однолітками набуває для дитини особливого значення, вона прагне до визнання та прийняття з боку однокласників, намагається знайти своє місце в колективі. Психолог, працюючи з соціальними взаєминами молодших школярів, допомагає їм опановувати навички ефективної комунікації, співпраці, вирішення конфліктів, формує установки на толерантність, емпатію, повагу до інших.

Психологічний супровід школярів молодших класів повинен базуватись на глибокому розумінні їх вікових особливостей, враховувати їх когнітивний, емоційний та соціальний розвиток. Тільки такий індивідуалізований підхід дозволить створити сприятливі умови для успішної адаптації дітей до школи, їх ефективного навчання, гармонійного розвитку та психологічного благополуччя.

Молодший шкільний вік (6-10 років) – це період кардинальних змін у житті дитини, період, коли закладаються фундаментальні основи її особистості, формуються базові компетентності, які визначатимуть її успішність на наступних етапах онтогенезу. Саме цей віковий етап, насичений як можливостями для розвитку, так і ризиками виникнення психологічних труднощів, вимагає особливої уваги з боку фахівців, зокрема, шкільних психологів.

Унікальність молодшого шкільного віку полягає у поєднанні інтенсивного біологічного дозрівання з активним засвоєнням соціального досвіду, формуванням нових видів діяльності та перебудовою системи взаємин з оточуючим світом.

З одного боку, цей період характеризується значними змінами у когнітивній сфері. За висловом Л. Виготського, в молодшому шкільному віці відбувається перехід від наочно-образного до словесно-логічного мислення, що створює передумови для засвоєння наукових знань, формування понять та суджень. Проте, цей процес не є лінійним та безпроблемним. Так, еґоцентризм мислення, характерний для дошкільного віку, поступово нівелюється, але його прояви можуть спостерігатися і у молодших школярів, ускладнюючи їм розуміння різних точок зору, адаптацію до вимог навчального процесу, що передбачає участь у колективній діяльності.

З іншого боку, емоційна сфера молодших школярів також зазнає суттєвих трансформацій. Збільшується роль соціальних емоцій (сором, вина, гордість), пов'язаних із засвоєнням моральних норм та оцінкою власної поведінки оточуючими. Проте, емоційна лабільність, нестійкість емоційних

реакцій, характерна для цього віку, може проявлятися у підвищеній дратівливості, плаксивості, конфліктності, що нерідко ускладнює процес адаптації до школи та взаємодії з однолітками.

Саме у молодшому шкільному віці закладаються основи соціальної компетентності – здатності дитини ефективно взаємодіяти з оточуючими, будувати та підтримувати стосунки, вирішувати конфлікти конструктивним шляхом. «Успішність навчання у школі, адаптація до нової соціальної ролі, формування позитивного «Я-концепту» – все це значною мірою залежить від здатності дитини знаходити свою місце у системі соціальних взаємин, ефективно комунікувати з однолітками та дорослими» [70].

Молодший шкільний вік - це сензитивний період для розвитку ключових психічних функцій та формування базових компетентностей особистості. І саме в цей період психологічний супровід набуває особливого значення, виступаючи необхідною умовою для гармонійного розвитку дитини, її успішної адаптації до шкільного середовища та формування позитивного образу «Я».

Психологічний супровід школярів молодших класів - це комплексна та багатогранна діяльність, спрямована на створення сприятливих умов для їх навчання, розвитку та соціалізації. Вона повинна базуватися на глибокому розумінні вікових та індивідуальних особливостей дітей, враховувати їхні потреби та інтереси, бути орієнтована на формування активної, творчої, соціально адаптованої особистості.

Аналіз літературних джерел показує, що молодший шкільний вік характеризується інтенсивними змінами у всіх сферах психіки дитини: когнітивній, емоційній та соціальній. Перехід від дошкільного до шкільного життя, зміна провідної діяльності, розширення соціальних контактів, поява нових вимог та обов'язків – все це створює для дитини певний рівень стресу та вимагає мобілізації адаптаційних механізмів.

Успішність цього процесу залежить від багатьох факторів, серед яких важливу роль відіграють індивідуально-психологічні особливості дитини, рівень її готовності до школи, а також сприятливий психологічний клімат у сім'ї та навчальному закладі. Саме тут на перший план виходить роль шкільного психолога, який виступає не просто як діагност та коректор можливих проблем, а як активний учасник освітнього процесу, партнер вчителя та батьків, фасилітатор розвитку потенціалу кожної дитини.

Особливої уваги у роботі психолога з молодшими школярами потребують питання адаптації до школи, формування адекватної самооцінки та мотивації досягнення, розвитку емоційної саморегуляції, стимулювання пізнавальної активності, корекції можливих труднощів у навчанні, розвитку комунікативних навичок та профілактики психологічних проблем.

Важливим аспектом психологічного супроводу є також робота з батьками, спрямована на підвищення їх психологічної компетентності, формування адекватних виховних стратегій, створення сприятливого сімейного мікроклімату.

Таким чином, психологічний супровід молодших школярів це системна, комплексна та довготривала діяльність, що вимагає від фахівця високого рівня професіоналізму, знання вікової психології, володіння сучасними методами діагностики, корекції та розвитку, а також здатності до емпатії, толерантності та безумовного прийняття кожної дитини. Тільки за таких умов можна забезпечити психологічне благополуччя дитини, розкрити її потенціал та сприяти її повноцінному розвитку.

Взаємодії, що містять елементи конфлікту, є важливою складовою розвитку вольових якостей учнів початкових класів. Ці конфлікти, виступаючи як соціальна основа для дозрівання особистості, не суперечать високим моральним цінностям, що формуються у дитини. Головне завдання педагогів та батьків полягає в тому, щоб розпізнати та усвідомити внутрішню цінність цих конфліктних ситуацій. Необхідно розуміти мотиви дитини, побудувати співпрацю, допомогти їй зробити правильний вибір, враховуючи

складні обставини, що становлять основу цих конфліктів. Саме подолання таких проблемних ситуацій стимулює розвиток дитини.

Розглянемо закономірності функціонування конфліктів під час вирішення проблемних ситуацій у дітей початкової школи. Проблемні ситуації, що виникають у житті дитини, відображають як її внутрішній стан, так і рівень розвитку. Внутрішній світ дитини є вирішальним чинником у процесі її розвитку, формуючи її ставлення до предметного світу, соціальних явищ та оточуючих. Ці зв'язки виявляються в динаміці дитячого досвіду (Рис. 2.1).

Зміст проблемних ситуацій, з якими стикаються учні початкових класів, обумовлюється системою їхніх потреб, загальнолюдськими цінностями, світоглядом та переконаннями. Саме тому молодшим школярам іноді важко самостійно розібратися в складних ситуаціях, що виникають. Це підкреслює необхідність психологічної підтримки та допомоги у їхньому розвитку.

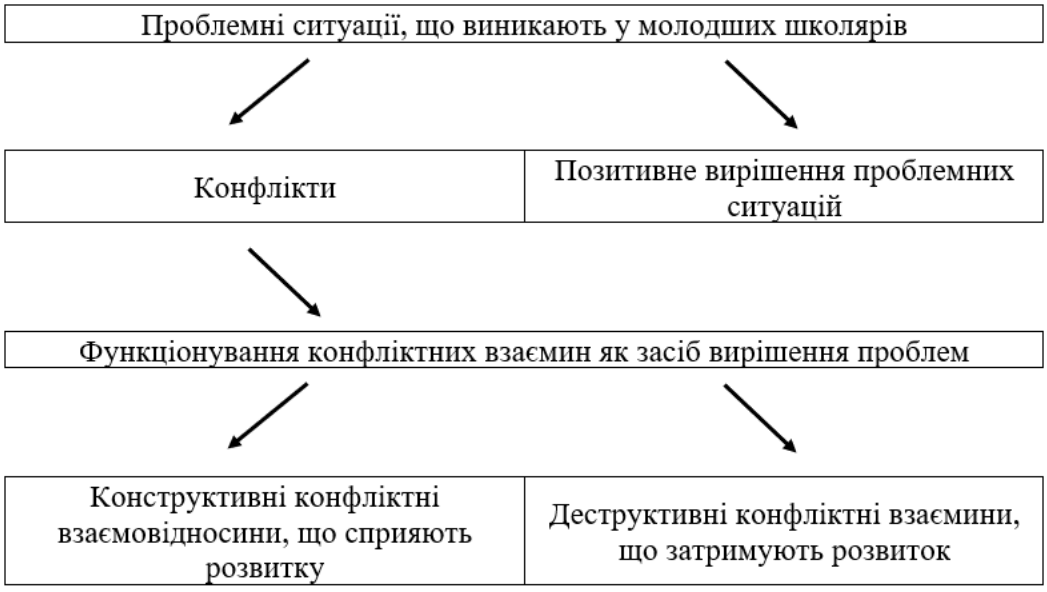

Рис. 2.1. Психологічна детермінованість виникнення конфліктних взаємин у дітей молодших класів

Психологічна підтримка в початковій школі є важливим чинником розвитку особистості учнів. Дослідження сучасних психологів, таких як Д. Романовська, С. Собкова, О. Василькова, І. Родигіна, М. Гринчук та інші,

детально висвітлюють значущість психолого-педагогічної підтримки в процесі формування та самореалізації дитини.

Поняття «підтримка» передбачає надання допомоги та сприяння, спрямованої на запобігання труднощам та забезпечення позитивного розвитку. В науковій літературі чітко встановлено тісний зв'язок між психологічною підтримкою, психічним здоров'ям, стійкістю до стресу та підвищенням життєвого потенціалу особистості. Психологічна підтримка розглядається не як самостійний засіб, а як складова освітньо-виховного процесу, що сприяє позитивному розвитку особистості. Серед основних механізмів такої підтримки можна виділити розуміння, визнання, довіру, похвалу, емпатію [64].

Психологічна підтримка в контексті розвитку дитини в школі може бути інтерпретована як процес соціалізації, ключовий фактор індивідуалізації (І. Родигіна, М. Гринчук), унікальний стиль міжособистісних взаємодій (Д. Романовська). Вона є важливим джерелом підвищення самооцінки, задоволення базової потреби в саморозвитку, і потреби у позитивній увазі (К. Роджерс).

Л. Хомич розглядає психологічну підтримку як активне сприяння саморозвитку дитини. У центрі уваги – не ізольований індивід, а взаємодія, спільні дії, що трансформують ситуацію розвитку особистості. Сприяння є вихідним моментом для розвитку дитини, формуючи уявлення про сенс. Для ефективної психологічної підтримки необхідно, щоб учень мав доступ до джерел індивідуального розвитку, умови соціогенезу для формування індивідуальності, наявність «зон невизначеності», де він може проявляти індивідуальні риси, та можливість вибору.

Важливо підкреслити, що психологічна підтримка необхідна не лише в кризових ситуаціях, а й у всі критичні періоди розвитку. У сучасних умовах вона полягає в наданні допомоги, розуміння, можливості вибору, творчості та прийняття помилок з усвідомленням відповідальності. Психологічна підтримка може стати важливим компонентом педагогічних впливів, таких як

педагогічне внушення, керівництво, управління, а також іншими методами.

Взаємодія та підтримка учнів початкових класів є важливим аспектом навчального процесу. Психологічний вплив, який може проявлятися в різних формах, таких як переконання, навіювання, наслідування, прохання, примус, деструктивна критика та маніпуляції, завжди пов'язаний з бажанням людини підтвердити своє існування та значимість. Цей прагнення може бути усвідомленим або неусвідомленим.

Однак, потребу в психологічній підтримці учнів викликають конкретні проблеми, з якими вони стикаються. У таких випадках вони активно шукають та готові приймати допомогу, а також розвиватися в потрібному напрямку. Оскільки конфлікти, як правило, чітко усвідомлюються учнями, то для них важливим є конструктивне їх подолання із допомогою психологічної підтримки.

Питання подолання труднощів у навчальному процесі також тісно пов'язане із широко вивченою проблемою «психологічної адаптації» учнів. Дослідження Л. Березовської, М. Смоляк, підкреслюють вплив навчального середовища на психічне здоров'я. Вони показали, що на процес адаптації впливає характер взаємовідносин у класі: психологічна несумісність між учнями, пов'язана з різним рівнем знань, особливостями поведінки в конфліктних ситуаціях, призводить до емоційної депривації та порушень міжособистісних стосунків в класі.

Особливої уваги потребує психологічна підтримка учнів в ситуаціях фрустрації, часто спровокованих конфліктними стосунками. Тому вирішення проблем, пов'язаних з конфліктами, має стати частиною спеціально організованої роботи з дітьми. Важливим є:

- запобігання наслідкам конфліктів;

- уникнення деструктивного впливу конфліктних ситуацій на навчальний процес, який може призвести до негативних емоційних реакцій;

- розвиток у дітей правильного розуміння труднощів, що виникають в конфліктних ситуаціях, щоб вони не сприймали цілком подоланні проблеми,

як непереборні;

- виховання стійкості та самоконтролю;

- формування вчителів розуміння індивідуальних особливостей молодших школярів та їх можливих реакцій на конфлікти.

Важливо, щоб вчителі добре розуміли природу конфліктів, умови їх запобігання та подолання. Психологічна підтримка повинна здійснюватися з урахуванням механізмів виникнення та розвитку конфліктних ситуацій [87].

В процесі подолання складних ситуацій для учнів початкових класів, ключовим є розуміння та управління емоціями. Початковим кроком до вирішення будь-якої проблеми є подолання негативних переживань, таких як роздратування, недовіра, страх, образи та інші. Важливу роль відіграє використання розуму для розуміння та керування конфліктами. Це передбачає ідентифікацію причин проблеми, а також вдосконалення комунікації та поведінки у конфліктних ситуаціях.

Існують різні моделі, що пояснюють стратегії подолання життєвих труднощів. Наприклад, багатоосева модель поведінкового подолання, запропонована С. Хобфоллом, виділяє виміри, такі як просоціальна – асоціальна, активна – пасивна, пряма – непряма стратегії. Ці виміри представлення загальних стратегій подолання та ураховують соціальні аспекти переживання складнощів.

Важливо розуміти, що подолання труднощів часто пов'язане з взаємодією з іншими людьми. Пошук та надання підтримки – це активні форми подолання проблем. Такий поведінковий підхід дозволяє більш детально вивчати різницю в методах подолання, а також вносити корективи в поведінку, що сприяє психологічному втручанню у подоланні негативних наслідків.

Згідно з Ж. Піаже, когнітивно-орієнтована генетична психологія розглядає стратегії подолання труднощів через поняття асиміляції (інтеграція нового досвіду з вже наявними знаннями) та аккомодації (адаптація знань до нового досвіду та обставин). Розвиток, за Піаже, відбувається через постійне

відновлення балансу між асиміляцією та аккомодацією. Порушення балансу в процесі когнітивного та емоційного розвитку призводить до потреби у відповідних стратегіях подолання для його відновлення. На етапах складнішого мислення формуються й удосконалюються когнітивні стратегії подолання.

Е. Чаплінська розглядає стратегії подолання труднощів у навчанні як сукупність ієрархічно організованих прийомів, об'єднаних спільною метою, які складають спосіб реалізації навчальної діяльності, що забезпечує подолання психологічних перешкод.

Вона виділяє три основні функції стратегій подолання.

Мотиваційна функція. Знання та розуміння стратегій подолання, розуміння, де, коли та як їх можна застосовувати, допомагає учням усвідомити власні можливості для вирішення навчальних труднощів. Це сприяє зменшенню тривожності під час занять, уникненню страху перед помилками, створенню позитивного ставлення до навчання та готовності до роботи. Розвиток впевненості в собі, підкріплений успіхами в навчанні, може призвести до формування мотивації досягти успіху, а не уникнення невдач.

Організаційна функція. Стратегія подолання психологічних перешкод уявляється учням у вигляді плану навчальної діяльності ще до початку виконання завдань. Сформований образ виконання завдань після усвідомлення необхідності подолання труднощів стає своєрідною опорою для організації навчальної діяльності.

Регулювальна функція. Регулювальна функція стратегій подолання виявляється у можливості відстеження та корекції обраного способу виконання навчальних завдань, використання необхідних прийомів, дій та операцій, спрямованих на зниження негативного впливу психологічних перешкод. (Е. Чаплінська, 2006).

За Е. Чаплінською, існують два типи подолання труднощів: пристосування та перетворення. До першого типу належать різні види психологічної захисту. Другий тип – перетворення, реалізується при виборі

стратегії самоактуалізації.

Однак, стратегії поведінки молодших школярів у ситуаціях навчальних труднощів часто є неконструктивними. Способи подолання, які використовують учні, не завжди відповідають очікуванням оточуючих та часто є неконструктивними на когнітивному рівні.

Проаналізуємо особливості конфліктних ситуацій у дітей молодшого шкільного віку в контексті їх мотиваційних потреб. Мотивація учнів, як зазначає Н. Максимова, формується під впливом інтелектуального розвитку, мови та свідомості дитини. Це дозволяє їм усвідомлювати та переживати конфліктні ситуації, що, своєю чергою, впливає на формування особистості. Формування відповідних мотивів поведінки та організація дій, спрямованих на їх закріплення, є ключовим у розвитку особистості. Отже, вирішення конфліктів виступає як форма активності, яка сприяє розвитку індивідуальних способів функціонування учнів.

Важливо дослідити, як мотиви навчання та пізнавальні інтереси, як внутрішні характеристики навчальної діяльності, проявляються у взаємовідносинах, що зачіпають конфлікт. Яким чином такі конфлікти впливають на стійкість навчальної активності дитини. Дослідження вимагає експериментального підходу для визначення функцій конфліктних ситуацій у корекції поведінки молодших школярів. Необхідно вивчити, як конфлікти функціонують у міжлюдських контактах з близькими дорослими, вчителями, вихователями та однолітками. Як конфлікти, як механізм саморегуляції, впливають на узгодженість поведінки дітей, що дозволить прогнозувати їх соціальну адаптацію в майбутньому. Які чинники контролюють поведінку дітей у конфліктних ситуаціях. Які інформаційні, понятійні та мотиваційно-потребові компоненти притаманні конфліктним взаємодіям та їх усвідомленню у молодших школярів. Дитина, як суб'єкт соціальних стосунків у свідомої діяльності, переживає конфлікти як форму позитивної активності, спрямованої на вирішення проблемних ситуацій. Однак наслідки виходу із конфлікту проявляються в активності самої дитини.

Зміст конфліктних взаємодій у дитячому віці відображає конструктивність чи деструктивність діяльності дитини у спілкуванні, грі та навчанні. Наскільки ця діяльність сприяє самовизначенню дитини та розвитку її індивідуальних особливостей, або, навпаки, руйнує стратегії взаємодії? Як зміст конфліктів впливає на рівень ролевого взаємодії учнів початкової школи в навчальній діяльності.

Переживання конфліктних ситуацій є позитивним внеском у міжлюдські стосунки, тоді як їх відсутність може призвести до деструктивних моделей взаємодії. Вирішення навчальних проблем з урахуванням подолання конфліктних взаємодій допоможе знайти оптимальні шляхи для ефективного психічного розвитку молодших школярів. Це допоможе визначити емоційні стани учнів в результаті потенційних конфліктів та їх перетворення. Різні показники активності свідчать про можливість майбутньої конструктивної або деструктивної поведінки. Для дослідження важливо вивчити стан учнів, що потрапляють у конфліктні ситуації, оскільки це впливає на їх адаптацію у школі.

Застосування інноваційних технологій навчання, що базуються на психології творчості [71], сприяє залученню учнів до творчого навчального процесу. Це приносить дітям радісне відчуття успіху, але творчість неминуче пов’язана із ситуаціями розбіжностей та початковою інтелектуальним невдоволенням. Вчитель взаємодіє з дітьми на принципах поваги та співпраці, використовуючи методи, що дозволяють кожному учневі відчувати себе особистістю, усвідомлюючи увагу вчителя до його індивідуальності.

Важливим аспектом є можливість кожному дитині пояснити матеріал іншому учню. Це сприяє усуненню можливих конфліктів та створенню більш оптимальної навчальної атмосфери. Використання технологій навчання, що базуються на психології творчості, сприяє розвитку організаційних та комунікативних навичок у дітей. Виникає почуття соціальної відповідальності, повністю виключаються методи примушування до навчання. Якщо виникають конфлікти, вони вирішуються конструктивно.

Розв’язання навчальних проблем потребує ефективного використання конфліктних взаємодій, які виникають у проблемних ситуаціях, що виявляють інтелектуальний та духовний потенціал учнів. Сучасні тенденції в освіті вимагають формування нового психологічного мислення вчителя, яке враховує особистісно-значущі та індивідуальні якості учнів, що проявляються у конфліктних взаємодіях.

Учні початкових класів потребують не лише теоретичних знань про мораль, а й практичного розуміння того, як виникають і розвиваються конфлікти в їхніх стосунках. Важливо сприяти розвиткові вміння аналізувати та вирішувати конфліктні ситуації, які сприяють формуванню позитивних внутрішніх станів та самоконтролю. Дослідження як внутрішніх, так і міжособистих конфліктів учнів є ключовим для ефективного педагогічного процесу. Конструктивні способи вирішення конфліктів мають бути інтегровані в навчальний процес, що мотивує дітей до активного та позитивного взаємодії.

Необхідно створити психолого-педагогічні умови, які б заохочували учнів до активного розв'язання конфліктних ситуацій. Ці умови повинні включати стимулювання активності, самооцінки, залучення емоційної сфери, розвитку творчих здібностей та комунікативних навичок. Розвиток особистості учня - це взаємодія педагога та дитини. Активність дитини, виражена в її вчинках, емоціях та стосунках, є невід'ємною складовою цього процесу. Сприйняття конфлікту не можна розглядати ізольовано. Будь-яка психічна активність дитини пов'язана з можливістю конфліктних стосунків, що залежить від мотивації.

Конфлікти, як прояв творчої активності, передбачають етапи: осмислення ситуації, вибір відповідної емоційної реакції та її конструктивне або деструктивне втілення. Важливим залишається питання про те, як в конфліктних ситуаціях формується самовиховання учнів, що передбачає саморегуляцію діяльності, аналіз власних вчинків та постановку життєвих цілей. Для повноцінного розвитку учнів, а також усвідомлення ними етичних

норм, важливо визначити, чи адекватно формується у них процес самовиховання в конфліктах, включаючи здатність самостійно регулювати свою діяльність.

2.2. Роль психологічного супроводу у формуванні особистості школяра

Психологічний супровід в освітньому процесі - це багатогранний та системний процес надання психологічної допомоги та підтримки учасникам освітнього процесу, спрямований на створення оптимальних психологічних умов для успішного навчання, розвитку та соціальної адаптації. Цей супровід є необхідною складовою сучасного освітнього процесу, що визнає індивідуальність кожного учасника та прагне забезпечити сприятливі умови для його розвитку. Він має на меті забезпечити психологічне здоров'я та благополуччя учнів, розвинути їх особистісні ресурси та потенціал, а також сприяти їх успішній соціалізації та адаптації в шкільному середовищі.

Мета психологічного супроводу полягає у створенні психологічно безпечного середовища для навчання та розвитку, підтримці емоційного благополуччя та психологічного здоров'я учнів, розвитку особистісних ресурсів та потенціалу кожного учасника освітнього процесу, забезпеченні сприятливих умов для соціалізації та адаптації, а також у профілактиці та подоланні труднощів у навчанні та взаємовідносинах.

Досягнення цілей психологічного супроводу відбувається через виконання певних завдань. Серед них можна виділити діагностику психологічного стану, особливостей та потреб дітей, консультування учнів, батьків та вчителів з питань психології, проведення індивідуальних і групових занять з розвитку комунікативних, соціальних та емоційних навичок, надання підтримки дітям у складних ситуаціях та створення сприятливих умов для успішної соціалізації та адаптації.

Психологічний супровід є не просто наданням психологічної допомоги. Це комплексний процес, що спрямований на створення сприятливих умов для розвитку особистості кожного учасника освітнього процесу. Його ефективність залежить від багатьох факторів, зокрема від кваліфікації психолога, його вміння будувати довірчі відносини з дітьми та батьками, а також від наявності ресурсів та підтримки з боку адміністрації школи.

Ефективність психологічного супроводу залежить не лише від кваліфікації психолога, а також від його здатності встановити довірчі відносини з дітьми та батьками. Важливим є наявність необхідних ресурсів та підтримки з боку адміністрації школи. Успіх психологічного супроводу можливий лише тоді, коли всі учасники освітнього процесу спільними зусиллями прагнуть створити комфортне та сприятливе середовище для навчання та розвитку.

Психологічний супровід, будучи відносно молодим напрямом в педагогіці та психології, має глибоке історичне коріння, що сягає періодів зародження самих ідей гуманістичної педагогіки та розуміння дитини як унікальної, самоцінної особистості. Еволюція цього поняття відбиває зміну парадигм освіти, перехід від авторитарного підходу до педагогіки співробітництва, визнання пріоритету індивідуальності дитини та її потреб у процесі навчання та розвитку.

Вже в роботах педагогів-гуманістів епохи Відродження (Я. Коменський, Ж. Руссо, Й. Песталоцці) звучали ідеї про необхідність врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей в процесі навчання, створення умов для їх всебічного розвитку.

Проте, як окремий напрямок, психологічний супровід почав формуватися на рубежі XIX-XX століть, що було зумовлено низкою факторів: бурхливим розвитком психологічної науки, виникненням педагогічної психології та зростанням розуміння ролі психічних процесів в успішності навчання [53].

Уперше в сучасній психології термін «супровід» використали у своїх працях Г. Бардієр, І. Ромазан, Т. Череднікова, сутність якого ними пояснюється як система професійної діяльності психолога та педагога, яка спрямована на створення спеціальних умов для повноцінного розвитку й успішного навчання дитини в конкретному освітньому середовищі [64].

Поняття «супровід» фахівцями розглядається як синонім підтримки, співчуття, співпраці, як створення специфічних умов для навчальної діяльності. Таке розуміння бере початок з робіт Д. Романовська, А. Колупаєва, В. Бондар, Н. Крилова, М. Битянової, Н. Глуханюк.

Д. Романовська [63] розглядає поняття психолого – педагогічної підтримки для дітей у вирішенні ними індивідуальних проблем, які пов'язані з труднощами фізичного й психічного розвитку і на їх фоні життєвим самовизначенням, міжособистісною комунікацією і, власне, освітою. А. Колупаєва [62] пропонують розуміти під супроводом таку діяльність, яка забезпечує допомогу в ситуації життєвого вибору, входження у «зону розвитку». В. Бондар [39] розглядає супровід як технологію діяльності психолога.

Тож можна зробити висновок, що психологічний супровід – це система професійної діяльності психолога, спрямована на створення оптимальних умов для успішного навчання, розвитку та соціалізації дитини.

Психолог у закладах освіти забезпечує спостереження за станом психофізичного розвитку дитини, мотивів її поведінки й діяльності з урахуванням вікових, статевих, інтелектуальних, фізичних, та інших індивідуальних особливостей, сприяє виконанню освітніх і виховних завдань навчальними закладами.

За результатами досліджень Ю. Найди та А. Колупаєвої психолого – педагогічний супровід – це:

- один із видів цілісної й комплексної системи соціальної підтримки та психолого – педагогічної допомоги;

- інтегративна технологія, змістом якої є створення умов для відновлення потенціалу розвитку та саморозвитку особистості;

- процес особливого виду стосунків між особами, які надають супровід, та тими, хто потребує допомоги [15].

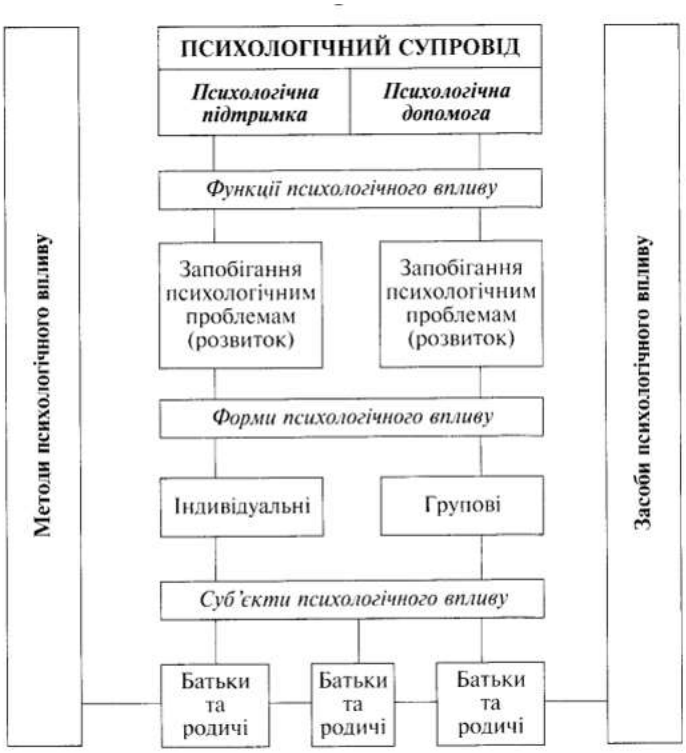

Рис. 2.2. Теоретична модель психологічного супроводу

Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами сьогодні є не просто сумою різноманітних методів корекційно – розвиваючої роботи, але і виступає як комплексна технологія, особлива культура підтримки і допомоги дитині сприяє успішної адаптації, реабілітації та особистісного росту дітей у соціумі (Рис. 2.2).

Ефективність та етичність психологічного супроводу в освітньому процесі значною мірою визначаються дотриманням низки основоположних принципів, які лежать в основі взаємодії психолога з усіма учасниками освітнього процесу. Ці принципи, будучи невід'ємною частиною професійної етики практичного психолога, гарантують безпеку, довіру та спрямованість на досягнення найкращого результату для дитини.

Принцип гуманізму, який посідає чільне місце в системі цінностей сучасної психологічної науки та практики, постулює безумовну цінність особистості кожної людини, її унікальність та право на самореалізацію [38]. В контексті психологічного супроводу принцип гуманізму проявляється у повазі до особистості дитини, її індивідуальності, права на власні почуття, думки, переконання. Психолог, керуючись цим принципом, утримується від нав'язування своїх оціночних суджень, не маніпулює дитиною, а надає їй можливість самостійно робити вибір та нести відповідальність за нього.

Збереження професійної таємниці - один із наріжних каменів етичного кодексу практичного психолога. У процесі психологічного супроводу дитина може ділитися з психологом дуже особистою, іноді болісною інформацією. Важливо, щоб вона була впевнена в тому, що ці відомості не будуть розголошені третім особам без її згоди. Виняток можуть становити лише випадки, передбачені законодавством, наприклад, загроза життю та здоров'ю дитини або інших осіб [59].

Принцип добровільності. Психологічний супровід має бути заснований на вільному виборі та усвідомленій згоді учасників освітнього процесу. Ні дитина, ні її батьки, ні педагоги не можуть бути примушені до участі в психологічній роботі. Психолог зобов'язаний поінформувати їх про цілі, завдання, методи своєї діяльності, а також про їхнє право відмовитися від пропонованої допомоги на будь-якому етапі [23].

Принцип системності. Психологічний супровід не може бути епізодичним або фрагментарним. Він має бути інтегрований в загальний освітній процес, враховувати особливості навчального закладу, вікові та індивідуальні особливості дітей, специфіку взаємин у педагогічному колективі та батьківському середовищі [23]. Тільки комплексний підхід, що передбачає взаємодію психолога з усіма учасниками освітнього процесу, може забезпечити стабільність та ефективність психологічного супроводу.

Принцип індивідуального підходу. Кожна дитина - це унікальна особистість зі своїми властивостями, потребами, проблемами, життєвим досвідом. Психолог, плануючи та здійснюючи супровід, зобов'язаний враховувати індивідуальні особливості кожної дитини, її вік, рівень розвитку, соціальну ситуацію, культурні та релігійні цінності сім'ї. Універсальних рецептів у психологічній роботі не існує, тому важливо гнучко комбінувати різні методи та прийоми, адаптуючи їх до конкретної ситуації та особливостей дитини [51].

Важливо підкреслити, що психологічний супровід освітнього процесу в Україні має не лише етичне та гуманістичне підґрунтя, а й чітку нормативно-правову базу, що регламентує діяльність практичного психолога в закладах освіти.

Фундаментальним документом, що визначає основні засади освітньої галузі в цілому, є Закон України «Про освіту». Цей закон закріплює право кожної дитини на доступну та якісну освіту, що сприяє її всебічному розвитку та самореалізації.

Важливим аспектом цього права є забезпечення психологічної підтримки учасників освітнього процесу, що чітко зазначено у статті 29 закону: «Психологічний супровід здобувачів освіти здійснюється з метою забезпечення їх психологічного здоров’я та розвитку особистості в процесі здобуття ними освіти» [11].

Діяльність практичного психолога в закладах освіти регламентується низкою інших нормативно-правових документів, серед яких особливе місце посідає Положення про психологічну службу системи освіти України, затверджене наказом Міністерства освіти і науки України від 03.05.1999 № 127.

Цей документ визначає основні завдання, напрямки та зміст роботи практичних психологів, їх права та обов’язки, а також формує вимоги до їх професійної підготовки та кваліфікації.

Згідно з Положенням, основними завданнями психологічної служби є:

- проведення психолого-педагогічної діагностики;

- надання психологічної допомоги учням, батькам, педагогічним працівникам;

- сприяння створенню сприятливого психологічного клімату в закладі освіти;

- профілактика та корекція відхилень у психофізичному розвитку дітей та підлітків.

Важливо зазначити, що Положення чітко визначає психологічний супровід як «систему професійної діяльності психологів і соціальних педагогів, спрямовану на створення соціально-психологічних умов для успішного навчання, виховання та розвитку особистості в освітньому процесі» [34].

Документи, якими регламентовано роботу психолога у закладах загальної середньої освіти:

1. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017р.;

2. Закон України від 16.01.2020 № 463-IX «Про повну загальну середню освіту»;

3. Конвенція про права дитини (ратифікована Постановою Верховної Ради України № 789-XII від 27 лютого 1991 року);

4. Етичний кодекс практичного психолога;

5. Наказ МОН «Про затвердження положення про психологічну службу у системі освіти України» від 22.05.2018 р.№ 509;

6. Указ Президента України від 25 травня 2020 р. №195/2020 «Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі»;

7. Лист МОН «Про пріоритетні напрями роботи психологічної служби у системі освіти у 2024/2025 навчальному році»;

8. Наказ МОН від 02.10.2018 № 1047 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення реагування на випадки домашнього насильства

і взаємодії педагогічних працівників із іншими органами та службами»;

9. Лист МОН № 1/3872-22 від 04.04.22 р. «Про методичні рекомендації «Перша психологічна допомога. Алгоритм дій»;

10. Лист МОН від 29.03.2022 № 1/3737-22 «Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні»;

11. Лист ІМЗО від 15.05.2023 № 21/08-793 «Про психологічні хвилинки».

Таким чином, психологічний супровід в Україні є не лише бажаним, але й обов'язковим елементом освітнього процесу, його роль і значення чітко закріплені на законодавчому рівні.

Наявність чіткої нормативно-правової бази свідчить про визнання державою важливості психологічної складової освіти, її впливу на формування здорової, гармонійно розвиненої особистості, здатної до успішної соціалізації та самореалізації.

Психологічний супровід є інструментом для створення сприятливих умов для успішної соціалізації та адаптації дітей у шкільному середовищі. Це допоможе дітям розвивати свої особистісні ресурси та потенціал, а також зрозуміти, як ефективно взаємодіяти з оточуючими.

Тож можемо підсумувати, що розглянувши поняття та сутність психологічного супроводу в освітньому процесі, можна стверджувати, що це не просто надання психологічної допомоги в разі потреби, а комплексна, системна та багатогранна діяльність. Вона спрямована на створення оптимальних психологічних умов для повноцінного розвитку та успішного навчання кожної дитини. Це інтегративний процес, що об'єднує зусилля психологів, педагогів, батьків та самих дітей задля забезпечення їх психологічного благополуччя, розвитку особистісного потенціалу та успішної соціалізації.

Важливо зазначити, що поняття психологічного супроводу пройшло значний шлях еволюції – від ідей гуманістичної педагогіки до окремого напрямку на рубежі XIX-XX століть. На початку свого розвитку супровід розглядався переважно як допомога дітям з труднощами в навчанні або поведінці. Сьогодні ж акцент зміщується в бік превентивної роботи, формування психологічної культури, розвитку емоційного інтелекту, соціальних навичок та життєстійкості учнів. Як зазначають Г. Бардієр, І. Ромазан та Т. Череднікова, супровід – це не лише реагування на проблеми, а й «створення спеціальних умов для повноцінного розвитку й успішного навчання дитини» [64].

Ефективність психологічного супроводу безпосередньо залежить від дотримання таких ключових принципів, як гуманізм, добровільність, системність, індивідуальний підхід та збереження професійної таємниці. Дотримання цих принципів гарантує не лише результативність психологічної роботи, але й її етичність, що є запорукою довіри та безпеки для всіх учасників освітнього процесу. Як зазначається в Етичному кодексі практичного психолога, «основним завданням практичного психолога є надання психологічної допомоги, спрямованої на забезпечення психологічного благополуччя особистості» [59].

В Україні діяльність практичного психолога в закладах освіти має чітку нормативно-правову базу. Закон України «Про освіту» [11] та Положення про психологічну службу системи освіти України [34] визначають основні завдання, права та обов'язки практичних психологів, а також гарантують право кожної дитини на отримання психологічної допомоги та підтримки.

Важливо підкреслити, що ефективний психологічний супровід можливий лише за умови тісної взаємодії психологів з педагогами, батьками та адміністрацією навчального закладу. Створення єдиного освітнього простору, де кожен учасник розуміє та підтримує принципи психологічного супроводу, є запорукою успішної реалізації цілей цього напрямку.

Молодший шкільний вік – період активного формування особистості, засвоєння нових соціальних ролей, розвитку когнітивних та емоційних процесів. Перехід від дошкільного дитинства до систематизованого шкільного життя, хоча й є природним етапом онтогенезу, часто супроводжується певними труднощами, які можуть вплинути на подальший розвиток дитини. Саме в цей період психологічний супровід набуває особливої актуальності, виступаючи невід'ємною складовою освітнього процесу та ефективним інструментом формування зрілої, адаптованої та емоційно-стабільної особистості.

Значущість психологічного супроводу для успішної адаптації до школи важко переоцінити. За даними дослідження Л. Обухової [61], близько 30% першокласників стикаються з тими чи іншими труднощами адаптації, що проявляються у підвищеній тривожності, страху перед школою, труднощами у встановленні контактів з однолітками та вчителями. Саме психолог, володіючи необхідними знаннями та інструментами, здатен допомогти дитині подолати стрес, пов'язаний зі зміною звичного середовища, засвоєнням нових правил та вимог, формуванням адекватної самооцінки та впевненості у собі.

Психологічний супровід відіграє важливу роль і у подоланні труднощів у навчанні, які можуть виникнути у зв'язку з недостатнім розвитком пізнавальних процесів, відсутністю мотивації до навчання, неадекватним рівнем вимог з боку дорослих. Як зазначають у своєму дослідженні О. Музика та Н. Сорокопуд [17], психологічна готовність до школи, яка передбачає певний рівень розвитку уваги, пам'яті, мислення, уяви, а також формування пізнавального інтересу та мотивації досягнення, є одним з провідних факторів успішного навчання у молодших класах. Психолог, проводячи діагностику та корекційно-розвиваючу роботу, сприяє розвитку пізнавальної сфери дитини, формуванню навичок самостійної роботи, планування та контролю, що є необхідним для успішного засвоєння знань.

Окрім того, психологічний супровід є незамінним у розвитку соціально-комунікативних навичок молодших школярів, що є надзвичайно важливим для їх соціалізації та формування позитивних взаємин з оточуючими. Адже саме в цьому віці закладаються основи комунікативної компетентності, що передбачає здатність ефективно взаємодіяти з іншими людьми, розуміти їхні почуття та емоції, вирішувати конфлікти конструктивним шляхом. За даними дослідження Джун Ван [4], діти, які мають розвинені соціально-комунікативні навики, більш успішні у навчанні, легше адаптуються до нових умов, мають вищий рівень самооцінки та позитивніше ставлення до себе та навколишнього світу.

Самооцінка – суб'єктивна оцінка власної цінності, компетентності та значущості [68]. Вона формується на основі досвіду, соціальних взаємодій та оцінок з боку оточуючих, включаючи вчителів та однолітків. Виділяють три основні типи самооцінки: адекватна, завищена та занижена.

Адекватна самооцінка характеризується співвідношенням реальних можливостей та досягнень дитини з її суб'єктивною оцінкою. Діти з адекватною самооцінкою реалістично оцінюють свої сильні та слабкі сторони, що сприяє їхньому успішному навчанню та адаптації. Вміння приймати конструктивну критику, здатність до самомотивації та розуміння своїх помилок – основні ознаки адекватної самооцінки. Як зазначає С. Максименко, самооцінка – це складне, багатогранне явище, яке формується протягом усього життя індивіда [53].

Завищена самооцінка характеризується перебільшенням власної компетентності та значущості. Такі діти часто переоцінюють свої можливості, можуть бути надто самовпевненими, демонструвати агресивну поведінку або надмірну заклопотаність своїми досягненнями. Це може призвести до проблем у взаємодії з однолітками та вчителями, зниження мотивації до навчання та труднощів у прийнятті критики [72].

Занижена самооцінка виражається у недооцінці власних здібностей та значущості. Діти з заниженою самооцінкою часто відчувають себе менш компетентними порівняно з однолітками, мають труднощі у встановленні контактів та відстоюванні своїх позицій. Низька мотивація до навчання, сором'язливість та уникнення складних завдань часто є наслідком заниженої самооцінки [50].

Адекватна самооцінка є ключовим фактором успішного навчання. Дитина, яка вірить у свої здібності, націлена на досягнення цілей, більш мотивована до навчання та готовість приймати нові знання, розвивати свої навички та вміння. Висока мотивація, спрямована на успіх, забезпечує стабільне навчальне середовище та покращує результати.

Навпаки, завищена самооцінка може призвести до нерозуміння реальних можливостей дитини, що може призвести до зниження мотивації, в разі невідповідності очікувань та результатів. Занижена самооцінка також негативно впливає на мотивацію, породжуючи страх помилки, невпевненість та уникнення навчальних труднощів.

Формування адекватної самооцінки важливе для успішної соціальної адаптації дитини в молодших класах. Дитина з адекватною самооцінкою може вільно взаємодіяти з однолітками, вчителями та дорослими, встановлювати конструктивні стосунки, приймати конструктивну критику та вирішувати конфлікти мирним шляхом. Вона впевненіше відчуває себе в групі, здатна ефективно комунікувати та відстоювати власні інтереси, не пошкоджуючи при цьому стосунків з оточуючими.

Завищена або занижена самооцінка призводить до соціальних проблем, таких як конфлікти з однолітками, труднощі у встановленні контактів та уникнення соціальних ситуацій. Неадекватність самооцінки перешкоджає повноцінній соціалізації [58].

Шкільний психолог має важливу роль у формуванні та підтримці адекватної самооцінки у молодших школярів. Він виконує такі функції:

- діагностика: виявлення типу самооцінки та причин її формування.

Використовує різноманітні методики та інструменти для оцінки самооцінки, враховуючи особливості кожної дитини;

- консультація: надання консультативної підтримки дітям, батькам та вчителям щодо проблем формування самооцінки;

- корекційна робота: розвиток навичок самооцінки, самомотивації, вміння справлятися зі стресовими ситуаціями та приймати конструктивну критику. Застосовує ігрові методи, арт-терапію, розмовну терапію та інші корекційні методи.

- створення сприятливого середовища: сприяє створенню у навчальному закладі атмосфери взаємоповаги, доброзичливості та прийняття, що сприяє формуванню адекватної самооцінки у дитини. Наголошення на позитивних аспектах, вміння хвалити за зусилля, відсутність дискримінації та постійний моніторинг психологічного клімату – важлива частина діяльності психолога.

Не менш важливим напрямом роботи психолога в молодшому шкільному віці є розвиток емоційної сфери дитини. Адже емоції відіграють важливу роль у житті людини, впливаючи на її пізнавальну діяльність, поведінку, взаємини з оточуючими. У молодшому шкільному віці діти тільки навчаються розуміти свої емоції та керувати ними, і саме в цей період важливо допомогти їм сформувати навики емоційної саморегуляції, що є запорукою їх психологічного благополуччя.

Одним із ключових компонентів емоційного інтелекту є самоусвідомлення. Це здатність розпізнавати та ідентифікувати власні емоції, розуміти їхню інтенсивність та причини виникнення. Як зазначає Л. Орбан-Лембрик, самоусвідомлення тісно пов'язане із самооцінкою та формуванням позитивного образу «Я» [60]. У молодших школярів самоусвідомлення формується через взаємодію з оточуючим світом. Досвід успіху та невдачі, позитивної та негативної оцінки з боку вчителів та однокласників впливає на їхню здатність розпізнавати власні почуття та адекватно їх оцінювати. Психолог у цьому процесі відіграє роль помічника, допомагаючи дитині

усвідомити різноманітність своїх емоцій, назвати їх та поглиблювати розуміння.

Не менш важливим компонентом є саморегуляція. Це здатність контролювати та регулювати свої емоційні реакції, справлятися зі стресом та утримуватись від імпульсивних вчинків. Ефективна саморегуляція дозволяє молодшим школярам адаптуватися до вимог шкільного середовища, справлятися з труднощами та підтримувати позитивний емоційний стан [67]. Вправи на релаксацію, методи дихальної гімнастики, вміння висловлювати свої потреби та почуття – все це допомагає дитині розвивати навички саморегуляції, що є основою для успішного функціонування у школі та в соціальному оточенні.

Мотивація тісно переплітається з емоційним інтелектом. Дитина з високим емоційним інтелектом, як правило, має сильнішу мотивацію до досягнення цілей та подолання труднощів. Згідно з дослідженнями Т. Амабайла позитивна емоційна реакція на успіх, а також можливість керувати власними емоційними станами при невдачах, мотивує дитину до наполегливого прагнення до досягнень. Роль психолога полягає у формуванні та підтримці позитивної мотивації, допомога в розробці реальних цілей та розподілі зусиль для їх досягнення.

Емпатія, як здатність розуміти та співпереживати почуттям інших людей, є важливим чинником для формування соціальних навичок у молодших школярів. М. Марусинець вказує на те, що розвинена емпатія допомагає дитині будувати позитивні стосунки з однолітками та дорослими, розуміти їхні потреби та враховувати їх у власній поведінці [55]. Психологічний супровід має спрямовуватися на розвиток вміння співчувати, аналізувати поведінку інших людей та усвідомлювати можливість різного сприйняття ситуації.

Соціальні навички - це вміння ефективно взаємодіяти з оточуючими, вирішувати конфлікти та підтримувати позитивні відносини [66]. Вони тісно пов'язані з емоційним інтелектом, оскільки успішне спілкування часто

залежить від здатності розпізнавати, регулювати та виражати свої емоції, а також розуміти та співпереживати емоціям інших. Наприклад, вміння ефективно висловлювати свої потреби та бажання, заслуховуватися поглядами інших, знаходити конструктивні рішення в конфліктних ситуаціях – все це є складовими соціальних навичок розвитку яких направлений психологічний супровід школярів.

Для ефективного розвитку емоційного інтелекту у молодших школярів надзвичайно важливою є співпраця між психологом, вчителями та батьками. Психолог повинен розробити чіткі рекомендації для вчителів щодо створення сприятливого психологічного клімату в класі та врахування емоційних потреб кожної дитини. Батьки, зі свого боку, мають бути поінформованими про ключові аспекти розвитку емоційного інтелекту та готові співпрацювати з психологом у створенні сприятливого домашнього середовища [63, 72].

Ефективність психологічного супроводу в молодшому шкільному віці значною мірою залежить від взаємодії психолога з усіма учасниками освітнього процесу: з вчителями, які проводять з дітьми більшу частину дня і мають можливість спостерігати за їх поведінкою та емоційним станом; з батьками, які є найближчими для дитини людьми і можуть надати їй необхідну підтримку та розуміння; з адміністрацією школи, яка відповідає за створення в школі сприятливого психологічного клімату. Тільки спільна, скоординована робота всіх сторін, направлена на створення в школі та в сім'ї атмосфери психологічного комфорту, взаєморозуміння та підтримки, дозволить досягти найважливішої мети - формування здорової, гармонійно розвиненої особистості, здатної успішно адаптуватися до різних життєвих ситуацій, реалізувати свій потенціал та бути щасливою.

Важливо також зазначити, що психологічний супровід не повинен обмежуватися роботою з дітьми, які мають ті чи інші труднощі. Навпаки, він повинен бути спрямований на створення умов для повноцінного розвитку кожної дитини, розкриття її індивідуальних здібностей та талантів. Адже головне завдання психологічного супроводу - не просто допомогти дитині

адаптуватися до існуючих умов, а сформувати в неї активну життєву позицію, впевненість у своїх силах, прагнення до саморозвитку та самореалізації.

Особливої актуальності психологічний супровід набуває в контексті формування у молодших школярів навичок конструктивного вирішення конфліктів. Адже саме в цьому віці діти, активно опановуючи світ соціальних взаємодій, нерідко стикаються з розбіжностями інтересів, цілей, поглядів, що є невід'ємною частиною людського співіснування.

Як зазначає М. Марусинець, «конфлікт є формою вираження суперечностей інтересів, цілей, поглядів суб'єктів взаємодії, що виникають у процесі їх спільної діяльності» [18].

У молодшому шкільному віці, коли діти тільки починають засвоювати норми та правила соціальної взаємодії, конфлікти можуть набувати особливої гостроти та деструктивності. Відсутність досвіду та адекватних стратегій реагування на конфліктні ситуації нерідко призводить до використання агресивних форм поведінки (фізичної чи вербальної), ігнорування співрозмовника, уникнення спілкування, що негативно позначається на формуванні особистості дитини, її самооцінці, емоційному благополуччі, а також на її місці в системі соціальних взаємин.

У цьому контексті завданням психологічного супроводу стає не уникнення чи нівелювання конфліктів, а навчання дітей сприймати їх як невід'ємну частину життя, як можливість для особистісного зростання та розвитку комунікативної компетентності.

Важливим етапом на цьому шляху є формування у молодших школярів здатності до адекватної оцінки конфліктної ситуації, розуміння її причин та можливих наслідків.

Як зазначає Л. Березовська, «ефективне вирішення конфлікту неможливе без його адекватного сприйняття та розуміння» [56].

Психолог, використовуючи різноманітні методи та техніки (рольові ігри, дискусії, аналіз ситуацій), допомагає дітям навчитися розпізнавати конфліктні ситуації, ідентифікувати їх учасників, аналізувати мотиви та

інтереси кожної зі сторін.

Наступним кроком стає опанування дітьми конструктивних стратегій поведінки в конфлікті.

Замість агресії чи уникнення психолог навчає дітей використовувати такі прийоми, як:

- активне слухання, що дозволяє краще зрозуміти позицію співрозмовника;

- «Я-повідомлення», які допомагають висловлювати свої почуття та потреби, не звинувачуючи інших;

- пошук компромісу, що передбачає знаходження рішення, яке задовольняє інтереси всіх сторін;

- співпраця, коли учасники конфлікту об'єднують зусилля для досягнення спільної мети.

Важливим аспектом психологічного супроводу є формування у дітей установок на толерантне ставлення до інших, повагу до чужої думки, емпатію та готовність до діалогу.

Адже, як зазначає Л. Долинська, «здатність до конструктивного вирішення конфліктів є важливою складовою соціальної компетентності, що лежить в основі успішної соціалізації особистості» [8].

Таким чином, психологічний супровід, спрямований на формування у молодших школярів навиків конструктивного вирішення конфліктів, є надзвичайно важливим для їх особистісного розвитку, формування позитивного образу «Я», адекватної самооцінки, розвитку комунікативних навичок, а також для їх успішної соціалізації та адаптації в суспільстві.

Психологічний супровід, особливо при наявності конфліктів, не є ізольованою інтервенцією, а радше впливає синергетично на різні сфери розвитку дитини, створюючи ефект взаємозв'язку та взаємопідсилення. Конфлікти, як невід'ємна частина соціального життя, можуть бути потужним стимулом для розвитку, якщо їх правильно інтерпретувати та надати дитині адекватні інструменти вирішення.

В. Джелалі стверджує, що конфлікти, нерозв'язані або погано вирішені, можуть значно вплинути на мотивацію до навчання [28]. Якщо дитина переживає емоційні труднощі через конфлікти з однолітками або вчителями, це може призвести до зниження мотивації, страху перед школою і, як наслідок, до зниження успішності. Навпаки, ефективний психологічний супровід, зокрема, через розробку стратегій конструктивного вирішення конфліктів, сприяє розвитку позитивної самооцінки та впевненості у своїх силах. Це, в свою чергу, підвищує мотивацію до навчання і, відповідно, до досягнення успіхів. Дитина, що впевнена у собі, краще усвідомлює свої можливості та налаштована на подолання навчальних труднощів.

Психологічний супровід в контексті конфліктів стає ключовим для розвитку соціальної компетентності. Він допомагає дитині зрозуміти причини конфліктів, розпізнавати свої та чужі емоції, опанувати навички активного слухання, «Я-повідомлень» та пошуку компромісів. Ці навички необхідні для успішної взаємодії з однолітками та дорослими, формування конструктивних відносин і попередження нових конфліктів [65]. Навички конструктивного вирішення конфліктів є фундаментальним елементом соціалізації та адаптації в будь-якому колективі.

Конфлікти можуть бути джерелом сильного стресу та тривоги. Психологічний супровід допомагає дитині розпізнавати та регулювати свої емоційні реакції в конфліктних ситуаціях, розвиваючи навички емоційної саморегуляції. Це включає навчання технік релаксації, вміння висловлювати емоції без агресії та вміння справлятися зі стресом. Підтримка психолога є важливою для формування стійкості та здатності дитини справлятися з труднощами, а також для розвитку емоційного інтелекту, що значно впливає на її майбутнє життя.

Взаємозв'язок між сферами розвитку наочно демонструє синергетичний ефект психологічного супроводу [63]. Розвиток навичок вирішення конфліктів не лише покращує соціальні взаємодії, а й позитивно впливає на навчальну мотивацію, формування позитивної самооцінки, емоційної

стійкості. Цей комплексний підхід забезпечує цілісне та гармонійне формування особистості школяра, підготовлюючи його до викликів сучасного світу.

Проведене дослідження засвідчило ключову роль психологічного супроводу у молодшому шкільному віці, що впливає на успішну адаптацію дитини до школи, розвиток її пізнавальних здібностей, формування адекватної самооцінки та емоційного інтелекту, а також опанування навичок конструктивного вирішення конфліктів. Перехід до систематизованого навчання є складним етапом у житті дитини, який вимагає мобілізації психологічних ресурсів. Психологічний супровід, забезпечуючи адаптацію до нових умов, допомагає дитині подолати можливі труднощі у навчанні та сприяє формуванню позитивних взаємин з однолітками та вчителями.

Ключову роль психологічний супровід відіграє і у розвитку пізнавальної сфери молодшого школяра, формуючи навички самостійної роботи, планування та контролю, а також розвиваючи такі важливі психічні процеси, як увага, пам'ять, мислення та уява.

Особливої уваги потребує формування адекватної самооцінки у дітей. Психолог, володіючи інструментами діагностики та корекції, допомагає дитині сформувати реалістичне уявлення про себе, що є запорукою її психологічного благополуччя та гармонійного розвитку.

Важливим аспектом психологічного супроводу є розвиток емоційного інтелекту. Формування здатності усвідомлювати, розуміти, виражати та регулювати власні емоції, а також розвиток емпатії є необхідною умовою для ефективної соціальної взаємодії та гармонійного життя в соціумі.

Психологічний супровід допомагає дітям опановувати навички конструктивного вирішення конфліктів, формуючи у них комунікативну компетентність та соціальну відповідальність.

Ефективність психологічного супроводу залежить від тісної взаємодії психолога з усіма учасниками освітнього процесу. Лише спільними зусиллями можна створити сприятливий психологічний клімат, який сприяє

формуванню гармонійно розвиненої особистості, здатної до самореалізації та щасливого життя.

Таким чином, психологічний супровід у молодшому шкільному віці є інвестицією в майбутнє дитини, запорукою її успішної соціалізації, розкриття потенціалу та формування активної життєвої позиції.

РОЗДІЛ 3.
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ШКОЛЯРІВ МОЛОДШИХ КЛАСІВ ЗА УМОВ КОНФЛІКТНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН

3.1. Етапи організації дослідження психологічної підтримки молодших школярів у подоланні конфліктних взаємин

У рамках дослідження було проведено анкетування та спостереження за 95 учнями молодших класів 1-ї школи міста Мукачево. Серед них виявлено 11 учнів, що знаходяться у конфліктних взаєминах з однокласниками. Дослідження проводилося з дозволу батьків дітей та передбачало послідовну реалізацію кількох етапів.

На першому етапі дослідження було проведено всебічний аналіз наукової літератури, досвіду роботи психологів та педагогів щодо подолання конфліктних взаємин у навчальній діяльності учнів початкової школи. Огляд попередніх досліджень, що стосувалися аналогічних проблем, дозволив визначити тему, проблему, об'єкт та предмет дослідження, сформулювати його мету, гіпотезу та завдання, а також обрати відповідні методи дослідження.

Другий етап дослідження був спрямований на подальше уточнення та перевірку висунутої гіпотези. Паралельно з аналізом наукової літератури, дослідження продовжувалося з метою визначення конкретних психолого-педагогічних умов, які сприяють подоланню конфліктних взаємин, що перешкоджають успішній адаптації учнів початкової школи. Здійснювалося систематичне збирання та аналіз отриманих даних. Висновки цього етапу дослідження полягали в основу рекомендацій, зазначених у третьому параграфі даного розділу, щодо психологічного супроводу молодших школярів, спрямованого на подолання конфліктів у навчальній діяльності, що,

у свою чергу, сприяє успішній адаптації.

На третьому етапі дослідження відбувалося узагальнення та систематизація отриманих результатів. Теоретичне осмислення накопиченої інформації стало основою для визначення психолого-педагогічних умов, які сприяють підтримці учнів початкової школи у подоланні конфліктних взаємин під час навчального процесу. Емпіричні дані, отримані внаслідок аналізу, були піддані аналізу для визначення особливостей необхідних умов спрямованих на подолання конфліктних взаємин між учнями. Заключним етапом стало оформлення результатів проведеного дослідження.

Вивчення психологічних особливостей конфліктних стосунків учнів початкової школи є надзвичайно важливим для покращення процесу навчання та адаптації дітей. Актуальність цієї проблеми полягає в тому, що конфлікти, які часто виникають в навчальному середовищі, тісно пов'язані з пізнавальними та мотиваційними процесами, а також впливають на загальний психологічний стан дитини.

Дослідження психологічної підтримки учнів початкових класів для подолання конфліктних стосунків мають особливе значення. Вміння вирішувати конфлікти само по собі не гарантує успішної адаптації до навчального процесу. Важливим є визначення та забезпечення педагогами та психологами відповідних психологічних умов, які сприятимуть позитивному розвитку дитини в школі. Ці умови повинні враховувати комплексні психологічні процеси, що відбуваються в дитинстві, та забезпечити гармонійну інтеграцію учня в навчальне середовище. Такі умови, безумовно, стануть важливим інструментом для позитивного впливу на успішність та адаптацію учнів початкових класів.

Для комплексного дослідження психологічного благополуччя учнів початкових класів було використано низку діагностичних методик.

З метою ідентифікації потенційних конфліктних ситуацій та аналізу ставлення учнів до них, було розроблено анкету (Додаток А «Опитувальна анкета для дітей початкових класів з метою ідентифікації потенційних

конфліктних ситуацій та аналізу ставлення учнів до них»). Цей опитувальник розроблений для вивчення особливостей міжособистісних взаємин та ставлення учнів початкових класів до конфліктних ситуацій. Він має на меті:

- визначити рівень знань учнів щодо конфліктів: розуміння того, що таке конфлікт, його типи, причини та наслідки;

- ідентифікувати типи конфліктів, з якими стикаються учні: внутрішньоособистісні, міжособистісні, міжгрупові;

- оцінити ставлення учнів до конфліктів: наявність страху, тривоги, агресії, бажання уникати або вирішувати конфлікти;

- виявити фактори, що впливають на ставлення учнів до конфліктів: соціальне оточення, стиль спілкування, сімейне виховання;

- оцінити рівень агресії учнів: наявність агресивних проявів у поведінці та реакціях на конфлікти.

З метою виявлення характерних типів конфліктів серед учнів молодшого шкільного віку застосовувалася методика А. Сорокіної. Дана методика дозволила детально проаналізувати прояви конфліктних ситуацій та їхні особливості у цій віковій групі.

З метою дослідження ставлення учнів до навчального процесу та школи загалом, було застосовано методику І. Котова.

Для дослідження міжособистісних взаємодій та емоційного стану учнів початкових класів використовувався опитувальник «Мій клас» Ю. Гільбуха, розроблений для виявлення особливостей стосунків у класному колективі. Цей інструмент дозволяє проаналізувати структуру соціальних взаємовідносин, ідентифікуючи позитивні та негативні тенденції у процесі спілкування учнів між собою. Опитувальник орієнтований на вивчення сприйняття дитиною стосунків у класі, що є важливим аспектом для розуміння її адаптації та успішного навчання.

Для оцінювання рівня шкільної тривожності застосовувався тест Філіпса. Даний інструмент дозволяє виявити та проаналізувати інтенсивність переживання емоційної напруги та страху, пов’язаних із навчанням. Тест

орієнтований на виявлення індивідуальних особливостей емоційного стану дитини, що є критично важливим для формування ефективних стратегій психологічної підтримки.

Таким чином, комбіноване застосування цих методик дає комплексне уявлення про психологічний клімат у класному колективі, дозволяючи виявити потенційні ризики та сприяти оптимальному розвитку дитини. Врахування різнопланових аспектів, представлених у цих методичних інструментах, сприяло повному й ґрунтовному аналізу психологічних особливостей обстежуваної групи учнів початкових класів.

Проведене дослідження, спрямоване на вивчення особливостей міжособистісних взаємин учнів початкових класів, передбачало використання анкети-опитувальника наведеної у Додатку А. За допомогою цього інструменту було ідентифіковано групу з одинадцяти учнів, які демонстрували значні труднощі у встановленні та підтриманні позитивних взаємин з однолітками. Спостереження за цими дітьми виявили різноманітні форми конфліктних ситуацій, що потребують подальшого аналізу та поглибленого вивчення. Далі дослідження передбачає детальний аналіз виявлених проблем, включаючи причини конфліктів, вплив на емоційний стан учасників та можливі шляхи їх вирішення.

Методика А. Сорокіної для виявлення особливостей сприйняття конфліктних ситуацій у молодших школярів спрямована на дослідження системи уявлень дитини про конфлікти, оцінки власної поведінки в конфліктних ситуаціях та сприйняття цієї поведінки однолітками, батьками та вчителями [42]. Ця методика дозволяє виявити співвідношення цих уявлень між собою. Вона адаптована для роботи з дітьми молодшого шкільного віку з метою вивчення їхніх оцінок власних навичок вирішення конфліктних ситуацій.

Мета дослідження полягала у визначенні особливостей молодших школярів у контексті загального ставлення до себе та навичок подолання конфліктних ситуацій.

Процедура дослідження передбачала індивідуальне проведення методики з кожною дитиною. Вона полягає у бесіді з використанням спеціально розробленої шкали оцінок, на якій дитина самостійно оцінює власну поведінку в конфліктних ситуаціях, та спробує передбачити оцінки, які їй нададуть однолітки. Дитині пропонується оцінити власну участь в конфліктах, використовуючи наведені критерії: вміння долати конфлікти, труднощі у їх подоланні, наявність проблем у поведінці, непідпорядкування шкільному розпорядку (часте баловство, що перешкоджає навчальному процесу), грубість, пропускання уроків та часті конфлікти, агресивна поведінка без спроб вирішити конфлікт.

Таким чином, методика дозволяє виділити групи молодших школярів з різними типами поведінки у конфліктних ситуаціях.

Методика І. Котова була обрана для дослідження ставлення учнів початкових класів до школи [42]. Дана методика застосовувалася для виявлення почуттів та емоцій молодших школярів щодо навчального закладу. Дослідження проводилось за допомогою спеціальних бланків, що містили перелік питань та варіантів відповідей. Учням пропонувалось вибрати лише один варіант відповіді з запропонованих трьох. Наведемо низку питань, які використовувалися в анкеті:

Чи подобається тобі в школі?

Чи завжди з радістю ти йдеш до школи вранці, чи часто бажаєш залишитися вдома?

Якби вчитель сказав, що завтра не обов'язково приходить до школи усім учням, ти пішов би/пішла до школи чи залишився/залишилась вдома?

Чи подобається тобі, коли скасовують якісь уроки?

Чи хотів би/хотіла б ти, щоб тобі не задавали домашніх завдань?

Чи хотів би/хотіла б ти, щоб у школі були тільки перерви?

Чи часто ти розповідаєш про школу своїм батькам та друзям?

Чи хотів би/хотіла б ти, щоб у тебе був інший, менш суворий вчитель?

Чи багато у тебе друзів у класі?

Чи подобаються тобі твої однокласники?

Отримані результати щодо ставлення до школи були поділені на п'ять типів. Перший тип, з результатом 25-30 балів, характеризує високу активність у навчанні та позитивне ставлення до власної ролі школяра. Другий тип, з результатом 20-24 бали, свідчить про майже сформоване ставлення до себе як школяра. Третій тип, з показниками 15-19 балів, вказує на позитивне ставлення до школи, але з перевагою позанавчальних аспектів навчального закладу. Четвертий тип, з 10-14 балами, характеризується несформованим ставленням до себе як школяра. П'ятий тип, з результатами нижче 10 балів, відображає негативне ставлення до школи.

Опитувальник «Мій клас» для учнів початкових класів [42].

Мета: виміряти ступінь задоволення шкільним життям, рівень конфліктогенності в класі (як його усвідомлюють окремі учні та клас загалом), та рівень згуртованості класу (за суб'єктивною оцінкою).

Форма проведення: фронтальна робота.

Процедура проведення: вчителям роздаються бланки для відповідей, а учнів ознайомлюють з інструкцією. Заповнення анкети учнями триває приблизно 5-10 хвилин.

Інструкція: запитання цього опитувальника спрямовані на те, щоб визначити, яким є ваш клас. Якщо ви згодні з твердженням, поставте галочку навпроти слова «Так». Якщо не згодні – поставте галочку навпроти слова «Ні».

Обробка результатів.

Шкали задоволення шкільним життям, конфліктогенності та згуртованості класу складаються з 15 тверджень.

Шкала задоволення шкільним життям: затвердження 1, 4, 7, 10 та 13.

Шкала конфліктогенності: затвердження 2, 5, 8, 11 та 14.

Шкала згуртованості: затвердження 3, 6, 9, 12 та 15.

Деякі твердження є «зворотними». Для «прямих» тверджень бали нараховуються відповідно до того, як їх позначено на бланку. На бланку позначено «Так»: 3 бали. На бланку позначено «Ні»: 1 бал. Для «зворотних» тверджень бали нараховуються у зворотному порядку. На бланку позначено «Так»: 1 бал. На бланку позначено «Ні»: 3 бали.

«Зворотними» твердженнями є наступні. Шкала задоволення шкільним життям: 4 і 10. Шкала згуртованості: 6. Шкала конфліктогенності не містить зворотних тверджень.

За питання, на які не дано відповіді, або за відповіді, що не відповідають інструкції, нараховується 2 бали.

Для кожного параметра обчислюється сума балів за відповідні твердження (по 5 тверджень). Для отримання узагальненої характеристики кожного з трьох параметрів визначається середнє значення (за формулою середнього арифметичного).

Інтерпретація результатів: після обробки результатів робиться висновок про ступінь вираженості кожного з параметрів та проводиться порівняльний аналіз результатів кожного учня та класу в цілому.

Методика оцінки шкільної тривожності учнів початкових класів (за Філліпсом).

Методика оцінки шкільної тривожності, розроблена Філліпсом, є стандартизованим психодіагностичним інструментом, що дозволяє визначити не лише загальний рівень тривожності дитини, пов'язаної зі школою, а й нюанси її переживання в різних аспектах шкільного життя [42]. Проведення та обробка даної методики є досить простими, що робить її ефективною для масових досліджень.

Мета дослідження – виявлення рівня та характеру тривожності, пов'язаної зі школою, у дітей молодшого та середнього шкільного віку.

Процедура діагностики. Діагностика може проводитися як індивідуально, так і групово. Запитання можуть бути запропоновані у письмовій формі або усно. Наявність вчителя або класного керівника в

приміщенні під час опитування небажана.

Інструкція. «Діти, зараз вам буде запропоновано анкету, в якій є питання про те, як ви себе почуваєте в школі. Будь ласка, відповідайте чесно та щиро. Усі відповіді однаково важливі. На листі для відповідей напишіть своє ім'я, прізвище та клас. Під час відповідей на питання, записуйте номер питання та відповідь «+», якщо ви згодні, або «-», якщо не згодні.»

Інтерпретація результатів.

Значення показників тривожності, які перевищують 50% від загальної кількості запитань, вказують на підвищену тривожність, а показники понад 75% – на високий рівень тривожності.

Аналіз результатів за окремими шкалами методики дозволяє виявити якісні особливості переживання школярською тривожністю.

Загальна тривожність у школі: загальний емоційний стан дитини, пов'язаний з різними аспектами її життя у школі.

Переживання соціального стресу: емоційний стан дитини, що впливає на її соціальні взаємодії (передусім з однолітками).

Фрустрація потреби в досягненні успіху: несприятливий психологічний фон, який не дозволяє дитині задовольнити свою потребу в досягненні успіху, високих результатів тощо.

Страх самовираження: негативні емоції, що виникають у ситуаціях, пов'язаних з необхідністю саморозкриття, прояву себе та демонстрації своїх можливостей.

Страх ситуацій перевірки знань: негативне ставлення та переживання тривоги в ситуаціях перевірки знань (особливо – публічних).

Страх не відповідати очікуванням оточення: орієнтація на думки та оцінки інших, тривога щодо оцінок, які дають оточуючі, очікування негативних оцінок.

Низька фізіологічна стійкість до стресу: особливості психофізіологічної організації дитини, що знижують її адаптацію до стресових ситуацій, підвищуючи ймовірність неадекватного, деструктивного реагування на

тривожні фактори навколишнього середовища.

Проблеми та страхи у взаєминах з учителями: загальний негативний емоційний фон у стосунках з дорослими в школі, що впливає на успішність навчання.

Обробка результатів.

Відповіді, які не збігаються з ключем, свідчать про прояви тривожності у дитини. Під час обробки результатів підраховується:

- загальна кількість незбігів по всьому тесту. Якщо вона перевищує 50%, то це вказує на підвищену тривожність, а якщо більше 75% – на високий рівень тривожності.

- кількість збігів за кожним із 8 факторів. Рівень тривожності визначається за такою ж схемою, як і в першому випадку.

Ключ:

1 -	11 +	21 -	31 -	41 +	51 -
2 -	12 -	22 +	32 -	42 -	52 -
3 -	13 -	23 -	33 -	43 +	53 -
4 -	14 -	24 +	34 -	44 +	54 -
5 -	15 -	25 +	35 +	45 -	55 -
6 -	16 -	26 -	36 +	46 -	56 -
7 -	17 -	27 -	37 -	47 -	57 -
8 -	18 -	28 -	38 +	48 -	58 -
9 -	19 -	29 -	39 +	49 -	
10 -	20 +	30 +	40 -	50 -	

Використання комплексу психологічних методів обстеження дозволило детально дослідити показники конфліктних ситуацій у молодших школярів, що впливають на їхню адаптацію. Зібрані результати обстеження були систематизовані в узагальнюючу таблицю для подальшого якісного аналізу.. Проведення дослідження було логічно структуровано, виходячи із завдань конкретного етапу, загальної мети та гіпотези дослідження в цілому.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що для кожного компонента подолання конфліктів у молодших школярів були обрані адекватні методи діагностики. Застосовані методи дозволили всебічно та об'єктивно вивчити обрані показники.

3.2. Вплив конфліктних взаємин на адаптивність до навчальної діяльності молодших школярів

З метою дослідження впливу конфліктних взаємовідносин на учнів початкової школи було проведено діагностичне дослідження, в якому взяли участь 11 учнів.

Аналіз конфліктних ситуацій, що виникають в процесі навчальної діяльності учнів, виявив різноманітні аспекти особистості дитини. Ці аспекти включають:

- інтелектуальний аспект, пов'язаний з пізнавальною діяльністю, розвитком мислення та формуванням пізнавальних потреб. Цей аспект проявляється в способах сприйняття інформації, уміння аналізувати завдання та розв'язувати проблеми, що виникають в навчанні.

- соціальний аспект, що відображає ставлення дитини до різних соціальних явищ, включаючи взаємовідносини з однолітками. У конфліктних ситуаціях соціальний аспект виявляється в реакціях на дії інших, в умінні спілкуватися та співпрацювати.

- вольовий аспект, який охоплює здатність приймати рішення, докладати зусиль для їх реалізації та долати виникаючі протиріччя. Цей аспект визначає, як дитина реагує на труднощі та виклики в навчанні, а також в процесі міжособистісних взаємодій.

- діяльнісний аспект, що пов'язаний з інтелектуальними та практичними діями дитини. Цей аспект проявляється в способах виконання завдань, організації своєї роботи та використання різних методів для досягнення успіху в діяльності.

Дослідження цих аспектів особистості учнів під час конфліктів дозволяє зрозуміти ключові фактори, що впливають на загальне адаптування до навчального середовища.

Дослідження засвідчило, що досвід учнів початкових класів, що включає знання, навички, звички та традиції, впливає на їхнє подолання конфліктних ситуацій. Це, у свою чергу, позитивно корелює з продуктивністю навчання, активністю та саморегуляцією поведінки.

Однак, учні початкових класів не завжди успішно справляються з конфліктами, особливо внутрішніми та між особистісними. Різний рівень реакції на конфліктні ситуації визначає рівень активності учнів, що може як сприяти, так і перешкоджати їх успішній адаптації до навчання.

Для вивчення впливу конфліктів у взаєминах на активність учнів початкових класів було проведено дослідження за методикою А. Сорокіної. Результати дослідження подано в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Кількість учнів із різними рівнями прояву активності внаслідок конфліктних взаємовідносин (%)

Рівні активності	Показники рівнів активності	Кількість дітей	%
I	низький	3	27
II	середній	6	55
III	високий	2	18

Аналіз результатів дослідження виявив відмінності у прояві активності учнів. Кожен рівень активності має свої характеристики. Низький рівень активності спостерігається у 27% учнів. Цей рівень характеризується зниженням прояву активності в навчальній діяльності та високою стомлюваністю нервової системи учнів, контролем над діяльністю, конструктивністю, водночас можуть проявлятися рідкі епізоди гарної працездатності та здатність до переключення уваги під час навчання.

Середній рівень активності спостерігався у 55% учнів відібраної групи та 37,5% учнів контрольної групи. Цей рівень характеризується високою працездатністю та успішністю у навчанні і разом з тим підвищеною

активністю, яка може призводити до дезорганізації діяльності.

Високий рівень активності спостерігався у 18% учнів групи. Характерними ознаками цього рівня є надмірна активність, що ускладнює зосередження на навчальних завданнях, також діти можуть зустрічатися з повним недотриманням правил поведінки та нездатністю контролювати власні дії.

Проявлення активності учнів початкових класів, зумовлене конфліктними взаєминами, дає змогу класифікувати учнів за способами подолання конфліктних ситуацій та реакції на них. Кількість учнів у кожній з цих груп та характер конфліктних взаємин наведені в табл. 3.2. Однак, ми прагнемо надати якісне уявлення про кожну групу учнів, що проявляють різні рівні активності в конфліктних ситуаціях.

Таблиця 3.2

Види конфліктних взаємовідносин молодших школярів залежно від рівня їх активності

Рівень активності дитини	Кількість учасників			Вид наявності об'єкта конфлікту	
	Внутрішньо-особистісний	Між-особистісний	Між-груповий	без об'єктний	має об'єкт
Низький	1	2	-	2	1
Середній	1	2	3	4	2
Високий	1	1	-	2	-

У дослідженні виявлено, що серед учнів початкових класів, які брали участь в експерименті спостерігаються різні типи конфліктів. У 27% учнів переважали внутрішньоособистісні конфлікти. Аналогічно, міжособистісні конфлікти були характерні для 46% учнів. У свою чергу, 27% учнів зазнали впливу міжгрупових конфліктів. Варто зазначити, що у 73% учнів, спостерігались конфлікти, не спрямовані на зовнішній об'єкт, а на внутрішні потреби дитини. У той же час, у 27% учнів були виявлені конфлікти з чітко

визначеним об'єктом.

Зазначимо, що учні початкових класів першої групи найменш схильні до насильницького розв'язання конфліктних ситуацій у взаєминах. Для них характерні затримка та розгубленість: ці діти уникають конфліктів, оскільки не можуть відстоювати власних рішень, і проблема залишається невирішеною. Навіть у нерозв'язних на даний момент конфліктних ситуаціях, що залежать від дорослих, діти першої групи намагаються залишитися у тіні, а їх конфлікти практично зводяться до внутрішнього плану, вони намагаються діяти приховано і контролюють свої емоції. Водночас інколи може прослідковуватися, що вони демонструють гарну здатність переключатися в процесі навчання та демонструвати середню працездатність під час уроків, що дає їм змогу зосередитися на конфліктній ситуації та спробувати конструктивно її подолати.

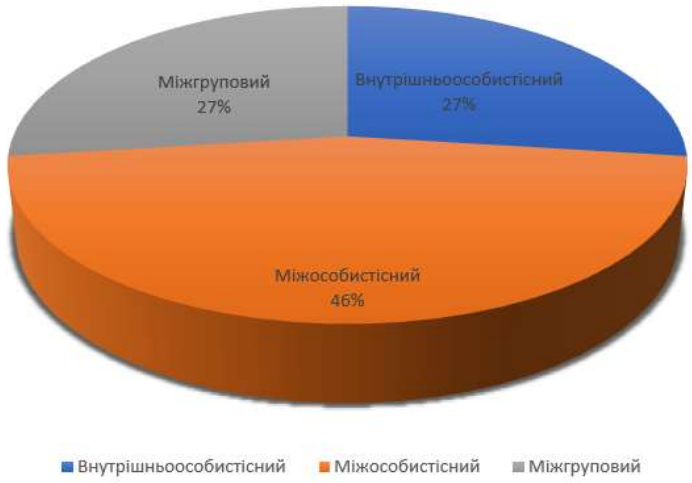

Рис. 3.3. Розподіл учнів залежно від типу конфлікту, %

Учні другої групи з середнім рівнем активності в конфліктних взаєминах демонструють збалансованість у поведінці та діях, пов'язаних із подоланням конфліктів. Учні початкових класів цієї групи з легкістю змінюють предмет спілкування, демонструючи схильність до різноманіття взаємин. Вони самостійно шукають шляхи вирішення конфліктів. Найбільша стабільність та конструктивність спостерігається в разі використання ненасильницьких методів розв’язання конфліктів. Досить часто ці учні беруть участь в міжгрупових конфліктах. Зазначені діти втягуються у конфлікт як в

необхідний елемент взаємодії без явної причини.

Учні початкових класів третьої групи відзначаються емоційною чутливістю до розбіжностей між очікуваними та отриманими результатами. Діти цієї категорії можуть бути повністю дезорганізованими у конфліктних взаємовідносинах, демонструючи надмірну тривожність та неспокій. Внаслідок цього вони зосереджуються на власних переживаннях, відчувають страх та нездатність зосередитися на діяльності.

Аналіз отриманих результатів засвідчує, що конфліктні взаємовідносини учнів початкових класів можуть бути подолані як конструктивним, так і деструктивним способом. Це залежить від збалансованості реакцій гальмування та збудження на конфліктну ситуацію, що, у свою чергу, впливає на активність учнів. Учні другої групи, завдяки збалансованості своєї нервової системи, найуспішніше долають конфліктні взаємовідносини всіх видів. Це сприяє, або перешкоджає адаптації учнів до навчальної діяльності.

Результати дослідження, отримані за допомогою опитувальника «Мій клас» (Ю. Гільбух), наведені у табл. 3.3.

Максимальна оцінка за кожним показником становить 3 бали. Цей показник відповідає високому ступеню вираженості. 2 бали відповідають середньому ступеню вираженості, а 1 бал – низькому.

Аналізуючи дані табл. 3.3, можна стверджувати, що за показником «Ступінь задоволення шкільним життям» переважна більшість учнів (9 осіб) демонструють середні результати. Проте, дві особи (Ігор та Сергій) характеризуються низьким рівнем задоволеності. Ці учні, попри високий рівень шкільної мотивації, проявляють ознаки дезадаптації. При цьому причини їхньої незадоволеності школою, безумовно, різняться. Загалом, для досліджуваної групи цей параметр має середню вираженість (2,1 бала), що свідчить про переважно позитивне ставлення учнів до шкільного середовища.

Аналіз показника «Ступінь конфліктогенності в класі» виявив середню тенденцію. Переважна більшість учнів (9 осіб) продемонстрували середні результати за даним критерієм. Двоє учнів (2 особи) проявили низьку конфліктність, стверджуючи про рідкісне виникнення конфліктів в класному колективі. Ці учні характеризуються низькою шкільною мотивацією (Вадим) та дезадаптацією (Сергій), що, можливо, пов'язано з попереднім досвідом участі у конфліктах. Загалом, середньостатистична оцінка за даним показником складає 2,1 бали, що свідчить про наявність конфліктних ситуацій серед однокласників, проте їх частота не є критичною і учні успішно їх вирішують.

Таблиця 3.3

Особливості сприйняття учнями психологічної атмосфери у класі

Ім'я дитини	Ступінь задоволеності шкільним життям. Номер питання / відп/овідь дитини (бали) мах = 3						Ступінь конфліктності в класі Номер питання / відповідь дитини (бали) мах = 3						Ступінь згуртованості Номер питання / відповідь дитини (бали) мах = 3					
	1	4	7	10	13	Сер.ар.	2	5	8	11	14	Сер.ар.	3	6	9	12	15	Сер.ар.
Група дітей з високим та гарним рівнем шкільної мотивації																		
1.Ігор	- /1	- /3	+ /3	+ /1	+ /1	9/5 =1.8	- /1	+ /3	+ /3	- /1	+ /3	11/5 =2.1	- /1	+ /1	- /1	- /3	- /3	9/5 =1.8
2. Ліза	+ /3	+ /1	+ /3	+ /1	+ /3	11/5 =2,1	- /1	+ /3	- /1	+ /3	+ /3	11/5 =2.1	- /1	+ /1	+ /3	+ /3	+ /3	11/5 =2.1
3.Тимофій	+ /3	+ /1	+ /3	- /3	- /1	11/5 =2,1	+ /3	- /1	+ 3	- /1	+ /3	11/5 =2.1	+ /3	- /3	- /1	+ /3	- /1	11/5 =2.1
Група дітей із позитивним ставленням до школи																		
1.Артем	- /1	+ /1	+ /3	- /3	+ /3	11/5 =2.1	- /1	+ /3	+ /3	- /1	+ /3	11/5 =2.1	+ /3	- /3	- /1	- /1	+ /3	11/5 =2.1
2. Марія	+ /3	- /3	- /1	+ /1	+ /3	11/5 =2.1	+ /3	- /1	+ /3	- /1	+ /3	11/5 =2.1	- /1	- /3	+ /3	+ /3	- /1	11/5 =2.1
3.Ярослав	+ /3	+ /1	- /1	- /3	+ /3	11/5 =2,1	- /1	+ /3	- /1	+ /3	+ /3	11/5 =2.1	- /1	- /3	+ /3	+ /1	- /3	11/5 =2.1
4. Ольга	- /1	- /3	- /1	- /3	+ /3	11/5 =2,1	- /1	- /3	- /1	+ /3	+ /3	11/5 =2.1	- /1	- /3	- /1	+ /3	- /3	11/5 =2.1
Група дітей із низьким рівнем шкільної мотивації																		
1.Данило	+ /3	+ /1	+ /3	- /3	- /1	11/5 =2,1	+ /3	- /1	+ /3	+ /3	- /1	11/5 =2.1	+ /3	- /3	- /1	+ /1	- /3	11/5 =2.1
2.Вадим	- /1	- /3	+ /3	+ /1	+ /3	11/5 =2,1	+ /3	- /1	+ /3	- /1	- /1	9/5 =1.8	- /1	+ /1	+ /3	- /3	+ /1	9/5 =1.8
Група дітей із дезадаптацією																		
1.Арсен	+ /3	+ /1	+ /3	+/ 1	+/ 3	11/5 =2,1	- /1	+ /3	- /1	+ /3	+ /3	11/5 =2,1	- /1	+ /1	+ /3	+ /3	+ /3	11/5 =2,1
2.Сергій	- /1	- /3	+ /3	+ /1	- /1	9/5 =1.8	+ /3	- /1	+ /3	- /1	- /1	9/5 =1.8	- /1	+ /1	+ /3	+ /3	+ /3	11/5 =2.1
Середнє арифметичне за всіма групами						2,1						2,1						2,1

Примітка: + відповідь «так» - відповідь «ні», за які ставляться відповідні бали

Аналіз показника «Згуртованість» учнів початкової школи виявив середній рівень його вираженості. Переважна більшість учнів (9 осіб) демонструють середні показники сплоченості. Однак, дві особи (два учні) характеризуються низьким рівнем сплоченості. Ці учні, зокрема, один із високою шкільною мотивацією (Ігор) та один із низькою (Вадим), за різними обставинами не здатні налагодити міцні стосунки з однокласниками. Загалом, для досліджуваної групи характерний середній показник сплоченості (2,1 бала). Це вказує на наявність взаємодії між учнями, проте ці стосунки не є стійкими та міцними.

Опитувальник шкільної тривожності Філліпса є стандартизованим психодіагностичним інструментом, що дозволяє оцінити не лише загальний рівень шкільної тривожності учнів початкових класів, а й якісні особливості переживання тривоги, пов'язані з різними аспектами шкільного життя. Отримані та оброблені результати опитування представлено у табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Рівень та характер шкільної тривожності у дітей

Ім'я дитини	Види шкільної тривожності / рівень тривожності у %								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Група дітей з високим та гарним рівнем шкільної мотивації									
1. Ігор	50% (С)	21% (Н)	56% (С)	66% (С)	32% (Н)	33% (Н)	20% (Н)	40% (Н)	60% (С)
2. Ліза	50% (С)	68% (С)	36% (Н)	69% (С)	66% (С)	83% (В)	60% (С)	40% (Н)	62% (С)
3.Тимофій	65% (С)	81% (В)	54% (С)	46% (Н)	50% (С)	83% (В)	80% (В)	80% (В)	62% (С)
Група дітей із позитивним ставленням до школи									
1. Артем	53% (С)	72% (С)	36% (Н)	38% (Н)	16% (Н)	66% (С)	80% (В)	80% (В)	37% (Н)
2. Марія	67% (С)	63% (С)	90% (В)	76% (В)	66% (С)	33% (Н)	60% (С)	40% (Н)	75% (В)
3. Ярослав	34% (Н)	45% (Н)	23% (Н)	76% (В)	100% (В)	60% (С)	80% (В)	100% (В)	75% (В)
4. Ольга	53% (С)	56% (С)	52% (Н)	55% (Н)	58% (Н)	62% (С)	53% (В)	60% (В)	57% (Н)
Група дітей із низьким рівнем шкільної мотивації									
1.Данило	50% (С)	19% (Н)	60% (С)	54% (С)	68% (С)	36% (Н)	20% (Н)	40% (Н)	64% (С)
2. Вадим	50% (С)	63% (С)	80% (В)	70% (В)	33% (Н)	36% (Н)	60% (С)	60% (С)	50% (С)
Група дітей із дезадаптацією									
1.Арсен	50% (С)	59% (С)	45 % (Н)	30% (Н)	66% (С)	83% (В)	20% (Н)	60% (С)	62% (С)
2.Сергій	67% (С)	86% (В)	36% (Н)	46% (Н)	100% (В)	100% (В)	60% (С)	80% (В)	50% (С)
Середнє арифметичне за всіма групами	53,6 % (С) С - 9 Н - 1	57,7 % (С) В - 2 С - 5 Н - 3	51,6% (С) В - 2 С - 3 Н - 5	57,1% (С) В - 3 С - 3 Н - 4	59,7% (С) В - 2 С - 5 Н - 3	61,3% (С) В - 4 С - 2 Н - 4	54,0% (С) В - 3 С - 4 Н - 3	62,0% (С) В - 4 С - 2 Н - 4	59,7% (С) В - 2 С - 7 Н - 1

Примітка: цифри в назві стовпців означають види тривожності

1. Особистісна тривожність;
2. Загальна тривожність у школі;
3. Переживання соціального стресу;
4. Фрустрація потреби у досягненні успіху;
5. Страх самовираження;
6. Страх ситуації перевірки знань;
7. Страх не відповідати очікуванням оточуючих;
8. Низька фізіологічна опірність стресу;
9. Проблеми та страхи у відносинах з вчителями.

Аналізуючи дані табл. 3.4, спостерігається значна індивідуальність прояву різних видів шкільних страхів у дітей. Однак, рівень загальної тривожності, визначений на основі сукупності всіх проявлених страхів, у десяти дітей розташований на середньому рівні, а в одного – на низькому.

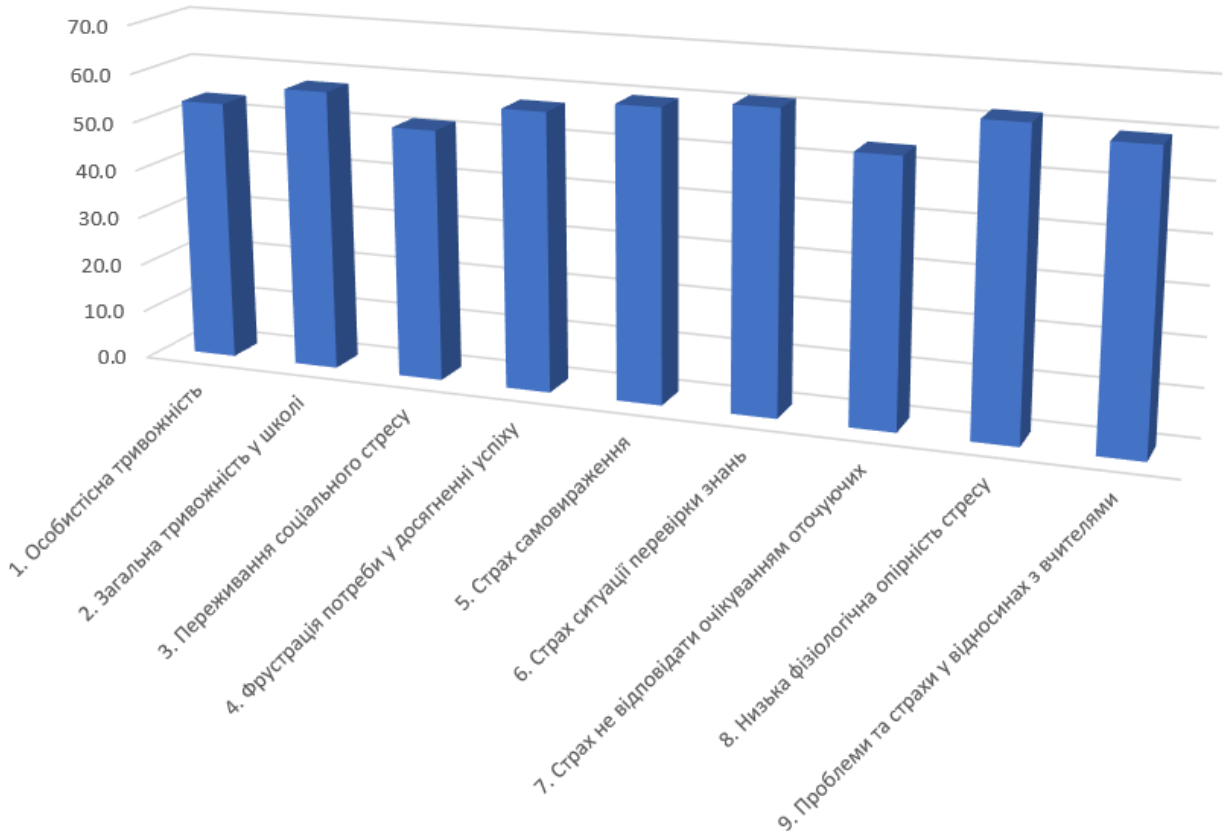

Рис. 3.4 Середні показники видів шкільної тривожності учнів, %

Наявність тривоги та страху в навчальному процесі учнів початкових класів не обов'язково призводить до значних порушень поведінки та діяльності. Цей стан, хоча й негативно впливає на дитину, поки не досягає рівня, який може спровокувати серйозні психічні розлади, стреси, депресії чи неврози. Однак тривале та інтенсивне впливання подібних факторів може призвести до розвитку таких патологій.

Аналіз рівня вираженості окремих видів шкільних страхів у досліджуваній групі учнів показує середні показники. Страхи, що характеризуються показниками на нижній межі середнього рівня, включають «переживання соціального стресу» та «страх не відповідати очікуванням оточуючих». Це вказує на те, що для цієї групи дітей ситуації соціальної взаємодії поза навчальним процесом, загалом, є менш травматичними.

Виявлено, що серед страхів учнів початкових класів значну частоту мають страхи, пов'язані з низькою фізіологічною стійкістю до стресу та страхом перед ситуаціями перевірки знань. Дані показники свідчать про те, що значна частина досліджуваної групи учнів характеризується нестабільною нервовою системою, яка легко реагує на труднощі, зумовлені навчальною діяльністю. Це може впливати на ставлення цчнів один до одного і, як наслідок, впливати на стосунки між дітьми.

Аналіз індивідуальних показників виявляє різний рівень вираженості страхів учнів. Деякі учні (Ігор, Данило) демонструють низький та середній рівень страху щодо різних ситуацій. Проте, існують учні, для яких низка шкільних ситуацій спричиняють значне підвищення тривожності. Так, у Ярослава спостерігається високий рівень тривоги щодо 5 видів ситуацій, у Тимофій – щодо 4 видів, Сергія – щодо 4 видів, Марії – щодо 3 видів, Артема – щодо 2 видів, Вадима – щодо 2 видів, та Лізи – щодо 1 виду. Вказані учні знаходяться у зоні ризику розвитку емоційних порушень та дестабілізації навчальної та соціальної діяльності.

Аналіз результатів дослідження виявив динаміку прояву тривожності у школярів початкових класів залежно від рівня навчальної мотивації. В кожній групі, що характеризується різним рівнем мотивації, спостерігалися як діти з вираженою тривожністю, так і ті, у кого тривожність була менш вираженою. Найвищий рівень тривожності спостерігався у дітей (Ярослав, Тимофій) із середнім рівнем навчальної мотивації. Натомість, у дітей з високим (Ігор) та низьким (Данило) рівнями мотивації тривожність була менш вираженою.

Дослідження засвідчило значний вплив конфліктних взаємин на адаптацію молодших школярів, виявлено залежність між рівнем активності учнів та їхніми стратегіями подолання конфліктів. Учні з середнім рівнем активності демонструють найбільшу адаптивність, тоді як учні з низьким та високим рівнями активності більше за все потребують психолого-педагогічної підтримки. Шкільна тривожність, особливо пов'язана зі стресом є значним фактором, що впливає на адаптацію. Результати дослідження підкреслюють необхідність розробки програм, спрямованих на розвиток конструктивних стратегій подолання конфліктів та підвищення емоційної стійкості учнів. Це сприятиме створенню комфортного та безпечного освітнього середовища, що позитивно вплине на навчальну діяльність та психологічне благополуччя молодших школярів.

3.3. Особливості психологічного супроводу школярів молодших класів за умов конфліктних взаємовідносин

У процесі навчання учнів початкової школи виникає значна кількість проблемних ситуацій. Нездатність впоратися з цими ситуаціями може призвести до конфліктних стосунків. Конфлікти між дітьми – явище досить поширене, що негативно впливає на адаптацію молодших школярів до навчального процесу.

Труднощі у соціальній адаптації, зокрема в сфері взаємодії з однолітками, у початковій школі часто спостерігаються у дітей з низьким рівнем соціалізації, які активно протистояти вимогам соціального середовища [29]. Такі ж труднощі можуть виникати у дітей з надмірно розвиненими соціальними тенденціями.

Для ефективного подолання конфліктних взаємин у молодших школярів, спираючись на проведений аналіз літератури, дослідницьких даних, сучасних програм психологічного супроводу дітей та підлітків, спираючись на проведений експеримент та аналіз даних нами розроблено перелік рекомендацій для психологічної підтримки, спрямованої на взаємодію учнів один з одним.

Дослідження показує важливість цілеспрямованої роботи зі школярами, що, сприятиме позитивним змінам в мотиваційній сфері, в тому числі і навчальної діяльності. Зокрема, робота повинна бути спрямована на формування в учнів адекватної самооцінки, що є ключовим фактором для успішного адаптування до навчального середовища. Успішне подолання конфліктів передбачає, по суті, роботу над внутрішньоособистісними суперечностями учнів, що, своєю чергою, зменшить рівень їхньої тривожності.

Впровадження програми повинно бути націлене на надання психологічної підтримки учням у ситуаціях виникнення конфліктних взаємодій. Ключовою складовою програми має бути, на нашу думку, увага до взаємовідносин між школярами як складової успішного функціонування соціально-психологічної системи «учень-учень». Виявлено, що ефективність взаємодії залежить від налагодження конструктивних стосунків між учасниками освітнього процесу, що забезпечує формування позитивних взаємодій у навчальній діяльності.

Програма психологічної підтримки учнів початкових класів спрямованої на розв'язання проблем конфліктних взаємовідносин має складатися з кількох блоків. Практичний блок програми має включати

спеціально розроблені ігри та вправи для учнів початкових класів. Завданням цих заходів є оптимізація стану після конфлікту, шляхом зменшення рівня тривожності та агресивних проявів. Таким чином, створюються умови для розвитку конструктивних взаємовідносин. Застосовуючи ці методи, ми сподіваємося допомогти дітям подолати конфлікти, навчитись конструктивно реагувати та будувати позитивні взаємовідносини.

У процесі реалізації програми психологічної підтримки, повинна бути простежуваність динаміки адаптованості учнів до навчальної діяльності. Це даватиме змогу виміряти та оцінити ефективність впровадження розробленого комплексу заходів.

В основі програми, пропонуємо, покладати діяльнісний підхід, що передбачає взаємодію учасників освітнього процесу та подолання конфліктних взаємовідносин. На шляху соціалізації існують як об'єктивні, так і суб'єктивні труднощі, які стосуються як дорослих, відповідальних за дитину (батьків, вчителів), так і самого учня. Недостатність необхідних умов у вихованні призводить до формування неефективних форм поведінки у сфері міжособистісних взаємин та виникнення конфліктів. З позиції педагога це може виглядати як «невихованість» дитини.

Проблеми соціальної адаптації, зокрема у сфері міжособистісного спілкування, в умовах початкової школи спостерігаються у дітей з низьким рівнем соціалізації, які активно протистоять вимогам соціального оточення, а також у дітей з гіперсоціальними тенденціями (це «надто правильні» діти).

Надання психологічної підтримки молодшому школяреві у процесі подолання конфліктних взаємовідносин матиме позитивний вплив на його особистісний розвиток, стимулюючи прагнення до більш високого рівня саморозвитку.

Успішне подолання конфліктних взаємин у молодших школярів впливає на зміну мотивації та ієрархію цілей. Це сприяє формуванню адекватної самооцінки. Особливості подолання конфліктів є відображенням рівня розвитку дитини та таких індивідуальних характеристик, як критичність,

опосередкованість поведінки, глибина та стійкість ціннісних орієнтацій [28].

Процес подолання конфліктних ситуацій виступає ключовим механізмом розвитку особистості. Він дозволяє розглянути як зовнішні, так і внутрішні аспекти, що знаходяться у постійному взаємодії та конфлікті, і потребують усунення як чинника дитячої тривожності [30].

Пропонується використовувати програми, які передбачають проведення занять у невеликих групах (3-5 дітей). Це забезпечує уникнення відчуття соціальної дискримінації. Разом з тим, соціальна інтеграція в такій групі не спричинить у дітей стресу, тривоги чи напруги. Кожна дитина має можливість висловити свою позицію, продемонструвати свої особистісні якості, виявити толерантність і адаптуватися до спілкування з однолітками під час розв'язання конфліктних ситуацій.

Дослідження виявило тісний зв'язок між ставленням учнів початкових класів до школи та їхньою активністю у відповідь на конфліктні взаємини з однолітками. Аналіз результатів свідчить про те, що учні, які демонструють низький або високий високий рівень активності в реакції на конфлікти, частіше характеризуються недостатньо сформованим або навіть негативним ставленням до школи. Натомість учні, що проявляють середній рівень активності в контексті конфліктних взаємовідносин, більш імовірно мають позитивне та сформоване ставлення до навчального закладу. Таким чином, рівень участі школярів у вирішенні конфліктних ситуацій, з огляду на його інтенсивність, є значущим чинником формування їхнього ставлення до освітнього процесу. Дана тенденція заслуговує на подальший детальний аналіз, щоб зрозуміти причини такої кореляції та розробити ефективні стратегії для підтримки позитивного ставлення учнів початкових класів до школи, з урахуванням індивідуальних особливостей їхньої активності у конфліктних ситуаціях.

Прогнозується, що в ході занять, спрямованих на подолання внутрішніх конфліктів, молодші школярі подолають замкнутість, підвищать самооцінку та впевненість у собі. Водночас діти, схильні до надмірної активності,

навпаки, стануть більш стриманими та уважними.

Конструктивність психологічного впливу в контексті початкової школи полягає в соціальній спрямованості подолання конфліктних взаємовідносин, її планомірності та орієнтації на гармонійний розвиток особистості дитини. Процес подолання конфліктних ситуацій сприяє формуванню активності у дитини, спрямованої на соціально-адаптовану поведінку. Цей процес потребує цілеспрямованого й систематичного впливу, який сприяє розвитку у дитини позитивних соціальних навичок та вмінь, необхідних для ефективного спілкування та взаємодії з однолітками та дорослими. Завдання полягає не лише в усуненні конкретних конфліктних ситуацій, а й у створенні таких умов, що сприяють гармонійному розвитку особистості дитини та її успішній адаптації до соціального середовища, до якого вона належить.

Участь учнів початкових класів у програмах з подолання конфліктних взаємовідносин сприятиме формуванню в них більшої стійкості до насмішок однолітків та зауважень вчителів. Вимоги навчальної програми часто не враховують індивідуальні темпи розвитку кожної дитини. Внаслідок цього, учні з меншою адаптивністю до школи швидко стають об'єктом уваги педагогів, оскільки відстають у виконанні завдань і проявляють ознаки втоми, коли інші діти ще продовжують роботу. Це, у свою чергу, створює конфліктні ситуації. Аналіз цих конфліктних ситуацій дозволяє виявити внутрішні резерви і можливості покращення навчально-виховного процесу. Подальше дослідження динаміки взаємодії та пошук оптимальних шляхів підтримки таких дітей є важливим аспектом покращення якості освіти в початковій школі, що сприятиме гармонійному розвитку кожної особистості.

Аналіз показує, що учні, які активно навчаються налагоджувати та вирішувати конфлікти й будувати позитивні взаємовідносини, демонструють покращені загальні когнітивні здібності. Спостерігається вища якість усвідомлення навколишнього середовища, гнучкість у переключенні уваги та більша рухова активність у цих дітей. Помітно поліпшені показники розвитку навичок саморегуляції та керування власними емоційними станами. Такі учні

здатні ефективніше адаптуватися до різних ситуацій, що сприяє їх успішності в навчальному процесі та загальному життєвому розвитку. Вивчення та практичне застосування навичок вирішення конфліктних ситуацій є важливим чинником формування гармонійної особистості, яка вміє адекватно реагувати на різні життєві виклики.

Аналіз корекційних програм передбачає об'єктивне оцінювання можливих змін у поведінці та розвитку дитини. Важливо розрізняти тимчасові, ситуаційно-обумовлені, уявні зрушення, а також зміни, викликані експериментальним впливом. Також важливо враховувати, що на результати досліджень можуть впливати умови війни, в яких перебуває держава.

Експериментальний матеріал, що представлений дітям, має характеризуватися доступністю як з точки зору змісту (зрозумілість та емоційна адаптованість), так і з точки зору форми (стислість, простота та ясність структури, побудова від простого до складного). Кожен розділ програми має бути представлений у певній послідовності, що б забезпечувало логічне й послідовне опанування матеріалу учнями.

У процесі ігрової та практичної діяльності контакт з експериментатором досягався за допомогою експресивно-мімічних засобів. Діти можуть використовувати посмішку, супроводжувану виразною мімікою обличчя, а іноді, якщо дитина бажає допустимо висловити особливу симпатію — ласкавими дотиками. Проте, переважними засобами встановлення контакту з мають бути вербальні висловлювання. За їх допомогою діти зазвичай намагаються вплинути на експериментатора або ж передавали свої думки, почуття та прагнення.

Для ефективного заняття учнів початкових класів (як у груповій, так і в індивідуальній формі) ключовим є позитивне емоційне ставлення дитини до процесу. Досягнення цього ефекту забезпечується дотриманням низки організаційно-педагогічних умов. По-перше, необхідне створення доброзичливої атмосфери взаємодії. Вона передбачає уникнення будь-яких докорів та зауважень щодо недостатнього знання чи навичок дитини

порівняно з іншими. Важливо сприяти позитивному спілкуванню між дітьми та між дітьми та дорослим. По-друге, для кожної дитини повинна бути забезпечена чітка та зрозуміла мотивація діяльності. По-третє, особливо у першій половині навчального року та на заняттях, де діти відчувають труднощі, ефективним є використання елементів змагання. Це сприяє підтриманню інтересу до процесу навчання та досягненню бажаного результату. Використання елементів змагання є важливим стимулом для підтримки мотивації та досягнення поставленої мети. В цілому, для максимального результату навчання необхідно враховувати індивідуальні потреби та особливості

Для досягнення поставлених цілей, найчастіше, використовують комплексний підхід, що базується на створенні оптимальних психолого-педагогічних умов. Особливу увагу важливо, на нашу думку, приділяти формуванню позитивного емоційного фону, що сприяє заохоченню й підтримці правильних відповідей учнів.

З самого початку навчання важливо створити сприятливий клімат, що стимулює дитячу активність та бажання навчатися. Це досягається через уважне ставлення до кожної дитини, готовність надати допомогу, спокійний тон спілкування та заохочення навіть найменших успіхів. Позитивний досвід успіху, як було встановлено в дослідженні, є важливим фактором формування впевненості в собі у дитини й стимулює подальшу навчальну активність. Навпаки, постійні невдачі призводять до негативного ставлення до навчального процесу.

Структура роботи з комплексом вправ рекомендується ґрунтувати на загальнодидактичних принципах, що включать принцип свідомості, втілений у розумінні дітьми мети та значення матеріалу. Активність учнів підтримувати заохоченням до вольового та довільного пізнавального інтересу, стимулюючи їхню дослідницьку діяльність та бажання дізнаватися нове. Співпраця будувати на послідовному викладі матеріалу, де кожне наступне завдання логічно випливатиме із попереднього, забезпечуючи

зрозумілий зв'язок між окремими елементами знань. Системність повинна виявлятися у цілісній організації знань, де окремі частини формуватимуть єдину систему, допомагаючи дітям розуміти взаємозв'язки між різними поняттями. Принцип доступності та посильності передбачатиме врахування індивідуальних можливостей та здібностей дітей, надаючи завдання, що були достатньо складними для стимулювання розвитку, але й не перевантажувати їх, щоб процес був цікавим та результативним. Важливими аспектами також можуть бути принцип міцності, наочності процесу, а також орієнтація на зону найближчого розвитку, що передбачатиме випереджувальне навчання та підготовку до майбутніх етапів розвитку когнітивних здібностей.

Аналіз наявних даних засвідчує, що виявлення активності, як поведінкової реакції учнів, не є однозначним і не завжди корелює з очікуваним результатом. Спостерігається, що дисбаланс в прояві активності, який може бути як зниженим, так і завищеним, внаслідок конфліктних взаємовідносин, призводить до формування пасивних чи агресивних типів поведінки учнів. Це підкреслює необхідність врахування складного взаємозв'язку між міжособистісними стосунками та проявами активності. Подальші дослідження повинні бути спрямовані на глибинне вивчення цього явища та ідентифікацію чинників, що впливають на конкретні форми поведінкових реакцій учнів, зумовлених конфліктними ситуаціями. Виявлення специфічних причин та механізмів, які активують пасивність чи агресію, є надзвичайно важливим аспектом для розробки ефективних стратегій профілактики та корекції таких поведінкових проявів у початковій школі, з метою створення сприятливого та продуктивного навчального середовища.

Рекомендується, щоб учні були об'єднані у групи, що для них означатиме зменшення відволікаючих факторів та більший стимул для концентрації уваги. Молодші школярі швидко втомлюються, період відносно високої працездатності, під час якого вони здатні засвоїти матеріал та правильно розв'язати завдання, є досить коротким. Тому під час занять

програма має передбачати часте переключення з одного виду діяльності на інший, а тривалість одного заняття не перевищує 30-40 хвилин. Надзвичайно важливо, щоб запропонована діяльність викликала інтерес та емоційний підйом у дітей.

Комплекс вправ для розвитку навичок вирішення конфліктних ситуацій у молодших школярів базується на наступних принципах.

Принцип єдності вікового та індивідуального розвитку. Цей принцип передбачає індивідуальний підхід до кожної дитини, враховуючи її вікові особливості. Робота повинна ґрунтуватися на знанні основних закономірностей психічного розвитку, розумінні значення послідовних стадій для формування особистості дитини. Проте, важливо розуміти, що кожна дитина переживає вікові етапи індивідуально. Це базується на ключових психологічних закономірностях: поступовості, нерівномірності розвитку, наявності «латентних» періодів, тривалість яких може бути різною у різних дітей. Також слід враховувати індивідуальні темпи розвитку в цілому та окремих його характеристик, процесів та якостей, своєрідність емоційної сфери і силу переживань дитини у різних життєвих ситуаціях [17].

Принцип єдності діагностики та корекції розвитку. Завдання корекційної роботи визначаються лише на основі повної діагностики та оцінки найімовірнішого прогнозу розвитку, який визначається виходячи з зони найближчого розвитку дитини. Розуміння взаємозв'язку корекції та розвитку є фундаментальним для даного підходу.

Принцип діяльнісного підходу до корекції. Цей принцип визначає вибір методів, шляхів та способів досягнення поставлених цілей. Діяльнісний принцип ґрунтується на тому, що саме активна діяльність дитини є рушійною силою розвитку. На кожному етапі існує провідна діяльність, яка найбільшою мірою сприяє розвитку дитини в даному періоді онтогенезу. Розвиток будь-якої людської діяльності потребує спеціально організованого формування (відповідно до теорії С. Рубінштейна) [27].

Відмінністю експериментальної програми може стати у тому, що запропонований комплекс вправ, спрямований на формування навичок вирішення конфліктних ситуацій, складається з нетипових, пошуково-творчих завдань, не пов'язаних з навчальним матеріалом. Головне місце під час занять займає самостійна робота учнів над пошуковими завданнями. Це створює сприятливі умови для розвитку дитячої самостійності у діях та здатності керувати власною поведінкою в складних життєвих ситуаціях. Завдяки такій методиці формуються важливі навички адаптації до змін та вміння самостійно шукати оптимальні рішення, не залежно від впливу оточення.

Рекомендується, щоб у процесі кожного заняття відбувалося спільне обговорення розв'язання задачі певного типу. Цей підхід сприяє формуванню важливих характеристик діяльності та поведінки учнів, таких як усвідомлення власних дій, самоконтроль та здатність відзвітувати про виконані кроки під час розв'язання завдань. Заняття повинно створювати сприятливе середовище для розвитку творчих здібностей та творчого мислення учнів.

Дотримуючись рекомендацій можна стверджувати, що програма сприятиме формуванню психолого-педагогічних умов, що забезпечують адаптацію учнів початкової школи. Це досягатиметься шляхом подолання конфліктних взаємин між учнями. Важливим аспектом буде формування позитивного ставлення до однокласників, школи та навчання в цілому. Створення адекватного статусу дитини в групі однолітків та сприяння адаптації до навчального середовища школи буде ключовими факторами для позитивного розв'язання потенційних конфліктів.

Аналізуючи конфліктні взаємовідносини, характерні для учнів початкових класів, виявлено важливий аспект їхньої реакції на навчальну діяльність. У цьому віці учні не просто формально реагують на вимоги навчального процесу, а переживають їх глибоко, намагаючись знайти конструктивні підходи до вирішення виниклих проблем. Ця стихійна

активність сприяє формуванню умінь раціонально будувати стосунки з навколишнім світом. Дане формування, в подальшому, забезпечує успішну адаптацію до діяльності у соціумі.

Адаптовані до навчального середовища учні початкових класів переносять набуті соціальні навички й на інші життєві обставини та види діяльності, що не пов'язані з навчанням у школі. Наприклад, вони знаходять конструктивні шляхи виходу з конфліктних ситуацій, які виникають у домашньому середовищі, та з меншою інтенсивністю переживають страхи. Дитина краще починає розуміти, які ситуації є для неї безпечними, а яких слід уникати. Це, своєю чергою, сприяє розвиткові емоційної стабільності та успішному подоланню життєвих труднощів, що впливає на їхні подальші взаємини з оточуючим середовищем та ефективність у навчальній діяльності. Таким чином, конфлікти, що виникають у початковій школі, є важливим стимулом для розвитку навичок соціальної взаємодії, які значною мірою впливають на подальшу адаптацію дитини до різних середовищ та на її здатність долати життєві труднощі.

Дослідження конфліктних ситуацій у процесі навчальної діяльності молодших школярів виявляє комплексний вплив на їх особистісне та навчальне зростання. Оптимізація взаємовідносин, що виникають під час навчального процесу, є важливим фактором, який безпосередньо впливає на прояв активності особистості та формування нових типів відношення до навчання.

По-перше, конфліктні взаємовідносини, за умови адекватного вирішення, можуть або підвищувати, або знижувати рівень активності учнів у різних видах діяльності, як у взаємодії з учителем, так і зі своїми однолітками. Це, у свою чергу, призводить до стабілізації мотивів співпраці в загальному контексті. Важливим аспектом є розуміння того, що ці зміни можуть проявлятися у різних проявах: від підвищеної мотивації до навчання та прагнення до більш активної участі в процесі, до можливої дезадаптації та зниження інтересу до навчання, якщо конфлікт не вирішується належним

чином.

По-друге, виникнення конфліктів у навчальному середовищі стимулює розвиток важливих соціальних навичок. Учні починають усвідомлювати, порівнювати та узгоджувати власні мотиви з діями інших учасників навчального процесу. Це є надзвичайно важливим аспектом, який дозволяє розвивати вміння співпраці та розуміння позицій інших людей. Таким чином, набуття досвіду вирішення конфліктних ситуацій сприяє адаптації до навчальної діяльності та формуванню навичок комунікації в цілому.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження особливостей психологічного супроводу школярів молодших класів за умов конфліктних взаємовідносин з однокласниками дозволило зробити низку важливих висновків.

Дослідження уточнило зміст поняття «конфліктні взаємовідносини» в контексті адаптації молодших школярів до шкільного життя, визначивши його як тривалий процес, що формується внаслідок повторюваних конфліктних ситуацій. Поняття «конфліктні взаємовідносини», можна розглядати як прояв негативної емоційності, що в процесі діяльності призводить до конфліктних ситуацій, які гальмують активне пристосування учнів до навчальної діяльності, в якій освоюється система міжособистісних стосунків відповідно до норм та зразків поведінки.

Дослідження підтвердило, що конфліктні взаємовідносини в молодших школярів негативно впливають на їхню адаптацію до шкільного життя. Виявлено, що конфлікти учнів призводять до зміни рівня їх активності в навчанні та спілкуванні, що, в свою чергу, впливає на їхнє сприйняття навчального середовища. Дослідження підтвердило необхідність психологічного супроводу молодших школярів, які перебувають у конфліктних взаємовідносинах, як важливого фактора успішної адаптації.

Дослідження показало, що конфлікти мають значний вплив на адаптацію молодших школярів. Встановлено залежність між рівнем активності учня та його стратегіями вирішення конфліктів. Учні з середнім рівнем активності найкраще пристосовуються до шкільного життя, тоді як ті, хто надто пасивний або надто активний, потребують додаткової психологічної допомоги.

Шкільна тривога, особливо пов'язана зі стресом, є важливим фактором, який негативно впливає на адаптацію. Результати дослідження підкреслюють необхідність розробки програм, які допоможуть школярам розвивати навички

конструктивного вирішення конфліктів та підвищити їх емоційну стійкість. Це сприятиме створенню безпечного та комфортного освітнього середовища, що позитивно впливатиме на успішність навчання та психологічне благополуччя молодших школярів.

На основі результатів проведеного дослідження розроблено комплекс рекомендацій щодо програми психологічної підтримки молодших школярів, що знаходяться у конфліктних взаємовідносинах. Особливості психологічного супроводу молодших школярів, які перебувають у конфліктних взаємовідносинах, полягають у комплексному підході, що враховує вікові та індивідуальні особливості розвитку дитини, специфіку конфліктних ситуацій у цьому віці та необхідність формування конструктивних стратегій взаємодії.

Виявлено, що конфлікти в цьому віці часто виникають через недостатньо розвинені комунікативні компетенції, невміння регулювати емоції та неадекватну самооцінку (завищену або занижену). Психологічний супровід має бути спрямований на розвиток емоційного інтелекту, навчання дітей розпізнавати та виражати свої емоції, а також розуміти емоції інших. Важливим є робота з корекції когнітивних спотворень, навчання дітей бачити ситуацію з різних перспектив та емпатії.

Ефективним методом психологічного супроводу є діяльнісний підхід, що передбачає активну участь дітей у процесі вирішення конфліктів. Це можуть бути ігрові вправи, рольові ігри, обговорення в малих групах, спільний пошук рішень, аналіз конфліктних ситуацій. Важливо створювати позитивний емоційний фон та атмосферу довіри та безпеки. Психологічний супровід має бути спрямований на формування конструктивних стратегій поведінки в конфліктних ситуаціях. Дітей необхідно навчити використовувати «Я-повідомлення», активно слухати, шукати компроміси, висловлювати свої потреби та бажання без агресії.

Психологічний супровід має бути спрямований на корекцію неадекватної самооцінки (як заниженої, так і завищеної), формування позитивного самоставлення та впевненості в собі. Особливу увагу слід приділяти профілактиці булінгу, навчаючи дітей розпізнавати та протистояти цькуванню, формуючи толерантне ставлення до інших.

Важливим елементом психологічного супроводу є моніторинг ефективності застосовуваних методик та корекція програми за необхідності. Це дозволить оптимізувати процес та досягти найкращих результатів у розвитку соціальних навичок та адаптації молодших школярів. Особливим аспектом, що потребує увагу, є психологічний супровід молодших школярів в умовах війни.

Використання комплексного, діяльнісного та індивідуалізованого підходу до психологічного супроводу молодших школярів, які перебувають у конфліктних взаємовідносинах, сприятиме формуванню конструктивних стратегій поведінки, розвитку соціальних навичок, підвищенню самооцінки та успішної адаптації до навчального середовища. Програма повинна бути спрямована на формування у школярів навичок конструктивного вирішення конфліктів, емоційної саморегуляції та соціальних навичок.

Результати дослідження мають практичне значення для роботи шкільних психологів, вчителів та батьків. Вони дають можливість оптимізувати методи психологічного супроводу молодших школярів за умов конфліктних взаємовідносин, створити психологічне середовище в школі, яке сприятиме розвитку довіри та взаєморозуміння між учнями, розробити ефективні програми психологічного супроводу, що допоможуть подолати конфлікти та забезпечити успішну адаптацію учнів до шкільного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдєєва І. М. Актуалізація суб`єктного досвіду учнів як компонент особистісно-розвивальної освіти. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць* / за ред. академіка С. Д. Максименка. Київ: Главник, 2009. 135с.

2. Адаптація дітей у 1, 5, 10 класах / упоряд. Т. Червонна. Київ : Шкільний світ, 2008. 128 с.

3. Ангеліс К. О. Розвиток особистісної рефлексії у пізнавальній активності підлітків: автореф. дис. … канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2010. 20 с.

4. Андренко Н.В., Сорокопуд І.М., Щербак А.М. Музична діяльність майбутнього першокласника. Методичний аспект: посібн. Харків: Ранок, 2012. 144 с.

5. Бараннік В. А. Психодіагностика та психокорекція агресивності й тривожності : навч. посіб. / В. А. Бараннік, Н. Ю. Волянюк, В. М. Марченко. Київ : КиМУ, 2008. 243 с.

6. Безпальча Р. Ф. Технологія попередження конфліктів : навч. посіб. Київ : Главник, 2007. 128 с.

7. Березовська Л. І., Смоляк М. А. Психологічні особливості адаптації школярів до навчання. *Вісник Національного університету оборони України.* 2014. №4 (41). С. 162-167.

8. Березовська Л.І. Психологія конфлікту: навчально-методичний посібник / Л.І. Березовська, О.С. Юрков. Мукачево: МДУ, 2016. 201 с.

9. Бех І. Д. Виховання особистості. Особистісно орієнтовний підхід: Теоретико-технологічні засади : навч.-метод. Видання. Київ : Либідь, 2003. 280 с.

10. Бех І. Д. Психологічні джерела виховної майстерності: навч. посібн.. Київ : Академія, 2009. 248 с.

11. Білецька Л., Білецька І. Інклюзивне навчання: перші кроки на Україні. *Дошкільне виховання*. 2007. №4. С.12–15.

12. Бовть О. Організація корекційної роботи з агресивними дітьми. *Початкова школа*. 1997. № 7. С. 25-32.

13. Бойко І. І. Соціально-психологічна адаптація підлітка до нових умов навчання : дис. … кандидата психол. наук : 19.00.07. Київ, 2002. 243 с.

14. Бойчук В. Шкільна дезадаптація учнів 5-х класів. *Психолог*. 2008. № 35. С. 3-12.

15. Бондар В., Золотоверх В. Інтерпретація еволюції спеціальної освіти: зародження, становлення, розвиток (до десятиріччя Інституту спеціальної педагогіки АПН України). *Дефектологія*. 2004. №1. С. 2-10.

16. Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки. Київ : МАУП, 2006. 88 с.

17. Бугерко Я. М. Психологічна динаміка розгортання рефлексивних процесів у модульно-розвивальному освітньому циклі: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 Одесса. 2009. 20 с.

18. Ван Д. Психологічні особливості самосприйняття як фактор соціалізації підлітків: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07. Одесса. 2009. 19 с.

19. Варій М. Й. Загальна психологія: підручник. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : ЦУЛ, 2007. 968 с.

20. Варій М. Й. Психологія особистості : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.; М-ва освіти і науки України, Львів. держ. ун-т внутр. справ. Київ : ЦУЛ, 2008. 591 с.

21. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долінська, З. В. Огороднійчук та ін.. 2-е вид. Київ : Каравела, 2009. 399 с.

22. Володарська Н. Д. Когнітивний дисонанс як причина конфлікту у навчально-педагогічному процесі. *Конфлікти педагогічних системах* : зб. доп. наук.-практ. конф. 20 – 21 трав. 1997 р. / АПН України, Ін-т педагогіки і

психології проф. освіти АПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України, Вінниц. держ. тех. ун-т, Укр. держ. ун-т фіз. виховання та спорту. Вінниця, 1997. С. 63–65.

23. Ворон М. В. Інклюзивна освіта: українські реалії / М. В. Ворон, Ю. М. Найда. Підручник для директора. Червень. № 6. Київ : Плеяди, 2006. 89 с..

24. Галян І. М. Психодіагностика : навч. посіб. / І. М. Галян. Київ : Академвидав, 2009. 464 с.

25. Гапон Н. П. Дитина в групі одноліток: конфліктність та її вирішення. *Конфлікти педагогічних системах* : зб. доп. наук.-практ. конф. 20 – 21 трав. 1997 р. / АПН України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України, Вінниц. держ. тех. ун-т, Укр. держ. ун-т фіз. виховання та спорту ; відп. За вип. П. Слотюк. Вінниця, 1997. С. 78–80.

26. Гордєєва Ж. В. Розвиток регулятивної функції самооцінки у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку : автореф. дис… канд. психол. наук: 19.00.07. Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2007. 21 с.

27. Денисов І. Г. Формування адекватного реагування у конфліктних ситуаціях у профілактиці асоціальної поведінки підлітків. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. праць Кам’янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка, А. Л. Онуфрієвої. Вип. 6. Ч. 1. Кам’янець-Подільський : Аксіома, 2009. С. 167–175.

28. Джелалі В.О. Психологія вирішеня конфліктів: навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. Харків, 2006. 320 с.

29. Дзюбенко О. А. Психологічні особливості адаптації молодших підлітків до навчання в основній школі : дис. … кандидата психол. наук : 19.00.07. Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2012. 19 с.

30. Долинська Л.В Психологія конфлікту: навч. посіб. / Л.В.Долинська, Л.П.Матяш – Заяц. Київ : Каравела, 2010. 304с.

31. Дурманенко Є. А. Конфлікти в педагогічному процесі: монографія. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. Луцьк : Вежа, 2004. 287 с.

32. Дуткевич Т.В. Конфліктологія з основами психології управління: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 456с.

33. Єгорова Є. В. Психологічний аналіз причин конфліктної поведінки учнів та способи її подолання вчителем. *Конфлікти педагогічних системах* : зб. доп. наук.-практ. конф. 20 – 21 трав. 1997 р. / АПН України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України, Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України, Вінниц. держ. тех. ун-т, Укр. держ. ун-т фіз. виховання та спорту; відп. за вип. П. Слотюк. Вінниця, 1997. С. 340–342.

34. Закон України Про освіту (ЗУ Про освіту) від 05.09.2017 № 2145-VIII URL: https://kodeksy.com.ua/pro_osvitu/download.htm (дата звернення:15.06.2024).

35. Калаур С.М. Соціальна конфліктологія: навч. посіб. / С.М. Калаур, З.З. Фалинська. Тернопіль: Астон, 2010. 360 с.

36. Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Либідь, 2007. 256 с.

37. Коваль І. А. Учбові конфлікти: психологічні аспекти. Київ : ТЕКА, 2002. 64 с.

38. Колупаєва А. А., Софій Н. З., Найда Ю. М. Інклюзивна школа: особливості організації та управління: навчально методичний посібник / Кол. 84 авторів: А.А. Колупаєва, Н. З. Софій, Ю. М. Найда та ін. / за заг. ред. Даниленко Л. І. Київ, 2007. 128 с.

39. Колупаєва А.А. Педагогічні основи інтегрування школярів з особливостями психофізичного розвитку у загальноосвітні навчальні заклади. Київ: Педагогічна думка, 2017. 458 с.

40. Комар Т. В. Особистісна рефлексія як чинник соціального становлення підлітків: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07. Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2003. 18 с.

41. Конфліктологія / Гребеньков Г.В., Ковальова І.І., Красноносов

Ю.М. та ін; під ред. Г.В. Гребенькова. Львів: «Магнолія 2006», 2011. 229 с.

42. Коробко С. Л. Робота психолога з молодшими школярами : методичний посібник. Київ : Літера, 2008. 416 с.

43. Корольчук М. С. Психологічне забезпечення психічного і фізичного здоров'я : навч. посіб. для студ. серед. і вищ. закл. освіти / М.С. Корольчук, В. М. Крайнюк, А. Ф. Косенко, Т. І. Кочергіна. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Київ. міжнар. ун-т. Київ : ІНКОС, 2002. 271 с.

44. Кочерга О. Дитячі страхи, неврози, темперамент : поради психолога. *Сільська школа України*. 2004. № 22. С. 31– 35

45. Крайнюк В. М. Психологія стресостійкості особистості. Київ : Ніка-Центр, 2007. 432 с

46. Лавренко О. В. Міжособистісне спілкування підлітка та вчителя як чинник конфліктності. *Конфлікти педагогічних системах* : зб. доп. наук.-практ. конф. 20 – 21 трав. 1997 р. / АПН України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України, Вінниц. держ. тех. ун-т, Укр. держ. ун-т фіз. виховання та спорту ; [відп. за вип. П. Слотюк]. Вінниця, 1997. С. 176–179.

47. Ложкін Г. В. Практикум з конфліктології : для студентів вузів / Г. В. Ложкін, Є. В. Юрківський, І. Л. Моначин. Тернопіль : Воля, 2005. 168 с

48. Ложкін Г.В. Практична психологія конфлікту: навч. посіб. / Г.В. Ложкін, Н.І. Пов'якель. Київ: МАУП, 2002. 256 с.

49. Ложкін Г.В. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика: навч. посіб. / Г.В. Ложкін, Н.І. Пов'якель. Київ: ВД «Професіонал», 2006. 416с.

50. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості. Київ : ТОВ «КММ», 2006. 240 с.

51. Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці: Методологія, методи, програми, процедури: Навчальний посібник для вищої школи. Київ : Наукова думка, 1998. 226 с.

52. Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці : методологія. Методи. Програми. Процедури : навч. пособ. Київ : Наукова думка, 1999. 188 с.

53. Максименко С.Д. Загальна психологія. Видання 3-є, перероблене та доповнене: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 272 с.

54. Максимова Н. Ю. Як порозумітися зі своїми дітьми (конфліктологія для батьків) : метод. розробки / Н. Ю. Максимова, К. Л. Мілютіна. Київ : Віпол, 2004. 217 с.

55. Марусинець М. М. Емпіричне дослідження емоційно-оцінної складової професійної рефлексії майбутніх учителів початкових класів. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи* : зб. наук. пр. / Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини / ред. кол. : Н. С. Побірченко (гол.ред) та ін. Умань : ПП Жовтий, 2010. С. 120–129.

56. Марусинець М. М. Професійна рефлексія майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика формування. Умань: ПП Жовтий О. О., 2012. 420 с.

57. Мерзлякова О. Інтерактивні заняття психолога з батьками. Київ : Шкільний світ, 2008. 120 с.

58. Москаленко В.В. Психологія соціального впливу: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 448 с.

59. Найдьонова Л. А. Рефлексивна психологія територіальних спільнот. Київ Міленіум, 2012. 280 с.

60. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2005. 448 с.

61. Про затвердження Положення про психологічну службу системи освіти України НАКАЗ № 127 від 03.05.99 № 922/4215 URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/205706___594515 (дата звернення:08.06.2024)

62. Психологічний та соціально-педагогічний супровід навчання і виховання «особливої дитини» у школі: метод. посібник / за ред. Д.Д. Романовської, С. І. Собкової. Чернівці : Технодрук, 2009. С. 109.

63. Романовська Д. Д. Психологічний супровід процесу інтеграції у суспільство дітей з особливими потребами. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 272 с.

64. Система соціального і психо-педагогічного супроводу дітей Навя.-метод посібник / О.І. Василькова, І.В. Родигіна, М.І. Гринчук. Дніпро : ДонІППО Витоки, 2006. 206 с.

65. Скібіцька Л.І. Конфліктологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 384 с.

66. Словник – довідник термінів з конфліктології / М.І. Пірен, Г.В. Ложкін; під ред.. М.І. Пірен. Київ, 1995. 162 с.

67. Собченко О.М. Психологія впливу: навч. посіб. Київ: Кондор-Видавництво, 2013. 158 с.

68. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / За заг. ред. проф. І. Д. Звєрєвої . Київ :Центр учбової літератури, 2008. 336 с.

69. Стоп шкільний терор. Особливості цькування у дитячому віці. Профілактика та протистояння булінгу. Український інститут дослідження екстремізму. URL: http://uire.org.ua/wp-content.uploads/2017/11/Doslidzhennyabuling.pdf (дата звернення:08.06.2024).

70. Татенко В. О. Сучасна психологія: теоретично-методологічні проблеми: навч. посіб. Київ : Вид-во Нац. авіац. Ун-ту «НАУ-друк», 2009. 288 с.

71. Тітов І. Г. Розвиток творчої уяви молодших школярів як компонент становлення їхньої суб’єктності: автореф. дис... канд. психол.наук: 19.00.07; Центр. ін-т післядиплом. пед. освіти АПН України. Київ, 2007. 21 с.

72. Тодорів Л. Д. Психологічні умови формування життєвих перспектив у ранній юності (когнітивний аспект): автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2000. 19 с.

73. Трубіцина О. М. Підготовка майбутніх учителів до рефлексивного управління процесом навчання учнів іноземної мови: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одесса, 2002. 21 с.

74. Турчин Т. Розвиток особистісної рефлексії у підлітків засобами художньої літератури: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07; Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2009. 20 с.

75. Федан Т.В. Запобігання булінгу серед учнів молодшого шкільного віку. *Вісник НУ «ЧК» імені Т.Г. Шевченка*. 2019. № 2(158). С. 167-171

76. Фразер Д. Булінг: звичайне явище, що руйнує психіку. *Педагогічна майстерня*. 2015. № 11. С. 18-24.

77. Хомич Л.О. Підготовка майбутнього вчителя початкових класів в умовах зміни цінностей суспільства. Науко*вий вісник МДУ імені В.О. Сухомлинського.* Вип. 1.30. Педагогічні науки. URL: http://mdu.edu.ua/spaw2/uploads/files/2_4.pdf (дата звернення:08.06.2024).

78. Цюман Т. П., Бойчук Н. І. Кодекс безпечного освітнього середовища: метод. посіб. за заг. ред. Цюман Т. П. Український фонд «Благополуччя дітей». Київ, 2018. 56 с.

79. Шапошникова Ю. Г. Психологічні особливості рефлексивних компонентів у професійному становленні практичного психолога: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2008. 19 с.

80. Шевченко О. О. Що таке булінг? Профілактика виникнення та подолання проявів булінгу в дитячому середовищі (тренінгові заняття для73 класних керівників). *Виховна робота в школі*. 2016. № 6. С. 48-54.

81. Яцюк Н. О. Особливості моральної рефлексії в молодшому шкільному віці: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2008. 20 с.

82. Amabile T. M. Creativity in Context: Update to the Social Psychology of Creativity. *Teresa M. Amabile*. Boulder, Colorado, USA : Westview Press, 1996. 318 p.

83. Hofstede G. Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations. Thousand Oaks, CA : Sage, 2001. 286 p.

84. Li H., Woolley J. D. The impact of informant type on children's animal knowledge learning. CA : Cognitive Development, 2022. 62 p.

85. Piaget J. The Origins of Intelligence in Children. New York : W.W. Norton & Co., 1952. 365 p.

86. Schwartz S. H. Cultural value orientations: Their structure and measurement. *Cross-cultural psychology: Current advances Cambridge, UK: Cambridge University Press*. 1999. Vol. 2, no. 3. P. 221–261.

87. Ting-Toomey S. Communicating across cultures. New York : Guilford Press, 2003. 86 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитувальна анкета для дітей початкових класів з метою ідентифікації потенційних конфліктних ситуацій та аналізу ставлення учнів до них

Вступ

Цей опитувальник розроблений для вивчення особливостей міжособистісних взаємин та ставлення учнів початкових класів до конфліктних ситуацій. Він має на меті:

- визначити рівень знань учнів щодо конфліктів: розуміння того, що таке конфлікт, його типи, причини та наслідки;

- ідентифікувати типи конфліктів, з якими стикаються учні: внутрішньоособистісні, міжособистісні, міжгрупові;

- оцінити ставлення учнів до конфліктів: наявність страху, тривоги, агресії, бажання уникати або вирішувати конфлікти;

- виявити фактори, що впливають на ставлення учнів до конфліктів: соціальне оточення, стиль спілкування, сімейне виховання;

- оцінити рівень агресії учнів: наявність агресивних проявів у поведінці та реакціях на конфлікти.

Інструкція

Будь ласка, уважно прочитай кожне питання дитині.

Вибери одну відповідь, яка найбільше відповідає твоїй думці.

Немає правильних чи неправильних відповідей, кожна твоя думка є важливою.

Не соромся відповідати чесно, це допоможе мені краще зрозуміти, як ти сприймаєш конфлікти та як ти почуваєшся у шкільному колективі.

Питання

Чи стикаєшся ти з конфліктними ситуаціями у школі?

а) Так

б) Ні

Якщо так, то наскільки часто?

а) Дуже часто

б) Часто

в) Рідко

г) Дуже рідко

Які типи конфліктних ситуацій трапляються найчастіше?

а) Сперечання щодо іграшок чи ігор

б) Конфлікти через образи чи цькування

в) Неповага до думки однокласників

г) Небажання виконувати завдання чи правила

д) Інше (впишіть, будь ласка, що саме) _____

З ким найчастіше трапляються конфлікти?

а) З однокласниками

б) З учителем

в) З батьками

г) З іншими дорослими (впишіть, будь ласка, хто саме) _____

Що ти зазвичай робиш, коли виникає конфлікт?

а) Намагаєшся вирішити конфлікт мирним шляхом

б) Відходиш убік та ігноруєш конфлікт

в) Звертаєшся до допомоги вчителя чи іншого дорослого

г) Стаєш агресивним у відповідь

д) Інше (впишіть, будь ласка, що саме) _____

Що, на твою думку, є найбільш ефективним шляхом вирішення конфліктів?

а) Розмова та обговорення

б) Вибачення та прощення

в) Пошук компромісу

г) Допомога вчителя чи дорослого

д) Інше (впишіть, будь ласка, що саме) _____

Чи відчуваєш ти себе комфортно, коли виникає конфліктна ситуація?

а) Так

б) Ні

Чи відчуваєш ти себе впевнено у своїх діях під час конфлікту?

а) Так

б) Ні

Чи трапляється, що після виникнення конфлікту ти відчуваєш себе засмученим, ображеним, розчарованим?

а) Так

б) Ні

Чи є у вашому класі (школі) правила поведінки та шляхи вирішення конфліктних ситуацій?

а) Так

б) Ні

Чи знаєш ти ці правила та шляхи вирішення конфліктів?

а) Так

б) Ні

Чи ефективні, на твою думку, правила та шляхи вирішення конфліктів, які є у вашому класі (школі)?

а) Так

б) Ні

Чи є у тебе зараз з ким-то з учнів в сварки?

а) Так

б) Ні

Якщо так, то з ким саме?

а) (Ім'я учня) _____

Чи трапляється, що ти кричиш на інших дітей?

а) Так, часто

б) Так, іноді

в) Ні, ніколи

Чи трапляється, що ти б’єш інших дітей?

а) Так, часто

б) Так, іноді

в) Ні, ніколи

Чи трапляється, що ти псуєш речі інших дітей?

а) Так, часто

б) Так, іноді

в) Ні, ніколи

Чи трапляється, що ти ображаєш інших дітей?

а) Так, часто

б) Так, іноді

в) Ні, ніколи

Чи ти вважаєш, що агресія - це хороший спосіб вирішення конфліктів?

а) Так

б) Ні

Додаткові питання.

Опиши, будь ласка, найбільш запам'ятовуваний конфлікт (сварку), який у тебе був з однокласниками.

Що ти зробив/зробила, щоб вирішити цей конфлікт?

Що тобі допомогло (або завадило) вирішити цей конфлікт?

Щоб ти хотів/хотіла дізнатися про конфлікти та поводження з ними?

Чи були складними, зрозумілими для тебе питання, що я задавав?